

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОХРИМЕНКО НАТАЛІЯ ПАВЛІВНА

УДК 373.29:[37.017:172.15]:[908:7]

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ
ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА
У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / Н. П. Охріменко /

Науковий керівник:

Матвієнко Світлана Іванівна, доцент кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат
педагогічних наук

АНОТАЦІЯ

Охріменко Н. П. Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин, 2024.

Наукова робота присвячена актуальній проблемі патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти.

Актуальність дослідження зумовлюється посиленням засад державної політики у галузі патріотичного виховання. Оскільки основи патріотизму закладаються у дошкільному дитинстві, саме на цьому етапі стає необхідним використати усі дієві засоби патріотичного виховання, до яких належить художнє краєзнавство.

У дослідженні зазначено, що віковий період 6-7 років є часом, коли на розвиток особистості дитини, формування її базових якостей, громадянської позиції, почуття патріотизму впливає родина, близьке оточення, природа, культура, історія рідного краю. Пізнання культурно-історичної спадщини та сьогодення рідного для дитини краю є механізмом соціалізації, виховання громадянських якостей і патріотизму. Вік 6-7 років, як зазначено у п. 3 ст. 4 Закону України «Про дошкільну освіту», Концепції дітей раннього та дошкільного віку, – передшкільний період в житті дитини. Період старшого дошкільного дитинства від п'яти до 6-7 років – це час, коли діти виховуються й здобувають освіту у закладі дошкільної освіти; їхній особистісний розвиток скеровується системою виховних впливів, характерних для першої освітньої ланки.

У процесі дослідження з урахуванням оновлених державних підходів до патріотичного виховання та реалізації цього процесу в закладах освіти уточнено сутність ключових понять: «патріот», «патріотизм», «патріотичне

виховання», «патріотична вихованість», «патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку». Патріотичне виховання дітей 6-7 років у закладі дошкільної освіти ми розглядаємо як спеціально організований процес, метою якого є виховання у дітей любові до рідного краю та Батьківщини, шанобливого ставлення до родини, поваги до рідної мови, національних цінностей українського народу, народних традицій і звичаїв. Виокремлено та обґрунтовано емоційний, когнітивний, діяльнісний компоненти у структурі патріотичної вихованості дитини 6-7 років.

Дієвим засобом патріотичного виховання дітей 6-7 років у ЗДО є художнє краєзнавство, під яким розуміється процес вивчення, засвоєння, збереження, розвитку та поширення цінностей художньої культури рідного для людини краю. У дисертації проаналізовано специфіку художнього краєзнавства, обґрунтовано його виховний потенціал; запропоновано авторську структуру художнього краєзнавства в його спрямованості на роботу з дітьми 6-7 років. Вказано, що метою художнього краєзнавства у ЗДО є залучення дошкільників до культурно-історичної спадщини рідного краю засобами пізнавальної, художньо-комунікативної, творчо-продуктивної та перетворювальної діяльності у контексті їх особистісного розвитку й виховання. Розглянуто методичні основи використання художнього краєзнавства у педагогічно керованому процесі патріотичного виховання дітей 6-7 років у ЗДО відповідно до оновлених підходів до національно-патріотичного виховання дітей і молоді у закладах освіти.

Відповідно до змістової структури патріотичної вихованості дитини 6-7 років (емоційний, когнітивний, діяльнісний компоненти) та з урахуванням чинника художнього краєзнавства у цьому процесі визначено критерії патріотичної вихованості дітей 6-7 років (емоційно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-творчий) та їхні показники. На цій основі розроблено програму і методику вивчення патріотичної вихованості дітей 6-7 років з урахуванням художньо-краєзнавчої складової. За результатами констатувального експерименту виявлено рівні патріотичної вихованості

дітей 6-7 років (високий, середній, низький). Зафіксовано необхідність оптимізації патріотичного виховання дітей у закладах дошкільної освіти на формувальному етапі експериментальної роботи та використання потенціалу художнього краєзнавства у цьому процесі.

Розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти. До них віднесено: удосконалення теоретико-методичної підготовки вихователів щодо патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-краєзнавчої складової; забезпечення педагогічної взаємодії ЗДО та сім'ї в оптимізації виховного потенціалу соціокультурного і родинного середовищ у патріотичному вихованні дошкільників та у використанні культурно-історичної спадщини рідного краю; насичення змісту освітнього процесу ЗДО зразками художньої культури краю; активізація емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-історичної спадщини рідного краю у контексті виховання її як патріота своєї держави через запровадження програми патріотичного виховання старших дошкільників «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю».

Експериментальна перевірка педагогічних умов і спеціально дібраних методів здійснювалася через реалізацію комплексної програми патріотичного виховання дітей 6-7 років у закладі дошкільної освіти, яка спрямовувалася на розвивально-виховну роботу з дітьми, консультативно-методичну роботу з педагогами та просвітницько-діяльнісну роботу з батьками. Експериментальна робота включала форми прямого та опосередкованого художнього краєзнавства щодо участі у ньому всіх учасників і спрямовувалася на забезпечення кожної із визначених вище педагогічних умов патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО. Робота з дітьми проводилася у три взаємопов'язаних етапи: перший, *емоційно-мотивуючий*, був спрямований на підвищення стійкого інтересу та позитивного ставлення дітей 6-7 років до елементів культурно-історичної

спадщини краю та формування емоційно-позитивного ставлення до художніх образів як носіїв патріотичних ідей і цінностей; другий, *розвивальний*, був присвячений реалізації авторської програми «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю» з метою розширення й поглиблення знань дітей стосовно елементів регіонального художнього краєзнавства, виховання їхньої особистісно-громадянської і патріотичної позиції щодо необхідності збереження та примноження культурно-історичної спадщини Чернігівщини; третій, *підсумковий*, спрямовувався на активізацію і вияв дітьми умінь поєднувати набуті знання з художнього краєзнавства з активною діяльністю особистості та виявом її патріотичної позиції.

Поетапне запровадження спеціально дібраних і розроблених форм, методів та засобів сприяло досягненню результату експериментальної роботи – підвищенню рівня патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. Це підтверджено кількісним та якісним аналізом отриманих результатів запровадження програми, здійсненим на контрольному етапі експериментальної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *уперше* визначено сутність і структуру патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, що містить емоційний, когнітивний та діяльнісний компоненти; обґрунтовано критерії (емоційно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-творчий), показники та рівні (високий, середній, низький) патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства; у контексті розкриття виховного потенціалу художнього краєзнавства доведено його вплив на формування патріотизму у дітей 6-7 років; теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено ефективність комплексу педагогічних умов і методів патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства;

уточнено: основні підходи до патріотичного виховання дошкільників з урахуванням оновленої державної законодавчо-нормативної бази у галузі національно-патріотичного виховання та оновленої нормативної бази

дошкільної освіти; тлумачення поняття «художнє краєзнавство» та запропоновано структуру щодо використання його складових (декоративно-прикладне мистецтво, пам'ятки архітектури, традиції, звичаї, обряди, поетична й прозова творчість, твори музичного та танцювального мистецтва, театр) у практиці закладів дошкільної освіти; теоретичні підходи до використання засад художнього краєзнавства як засобу патріотичного виховання старших дошкільників в умовах діяльності сучасних ЗДО;

набули подальшого розвитку: підходи до вибору форм, методів, прийомів патріотичного виховання дітей 6-7 років на засадах художнього краєзнавства певного регіону України (Чернігівська область); організаційно-методичні аспекти використання засад художнього краєзнавства у роботі з патріотичного виховання старших дошкільників у закладі дошкільної освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в створенні та впровадженні у практику закладів дошкільної освіти системи роботи з реалізації педагогічних умов і методів патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, програми «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю» з патріотичного виховання старших дошкільників засобами художнього краєзнавства. Розроблено та впроваджено в освітній процес закладів дошкільної освіти комплекс конспектів занять, творчих завдань, сценаріїв патріотично-виховних і краєзнавчих заходів, спрямованих на реалізацію освітніх напрямів «Дитина у соціумі», «Дитина у світі мистецтва» Базового компоненту дошкільної освіти (2021 р.). Основні положення, висновки дисертації і методичні матеріали, розроблені автором рекомендації, можуть бути застосовані в практиці роботи закладів дошкільної освіти, у системі післядипломної освіти педагогів дошкільної освіти та в закладах вищої освіти під час викладання дисциплін «Педагогіка дошкільна», «Національно-патріотичне виховання з основами народознавства», «Методика ознайомлення дошкільників із соціумом», «Актуальні проблеми дошкільної освіти».

Ключові слова: патріотизм, виховання, патріотичне виховання,

патріотична вихованість, краєзнавство, художнє краєзнавство, культура, художня культура, культурна спадщина, регіон, регіональні особливості, освіта, діти дошкільного віку, діти 6–7 років, заклад дошкільної освіти.

ABSTRACT

Okhrimenko N.P. Patriotic education of children 6-7 years old by means of artistic local history in preschool education institutions. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. – Mykola Gogol Nizhyn State University, Nizhyn, 2024.

The scientific work is devoted to the actual problem of patriotic upbringing of children 6-7 years old by means of artistic local history in preschool education institutions.

The relevance of the study is determined by the strengthening of the foundations of state policy in the field of patriotic education. Since the foundations of patriotism are laid in preschool childhood, it is at this stage that it becomes necessary to use all effective means of patriotic education, which includes artistic local history.

The research indicates that the age period of 6-7 years is a time when the development of a child's personality, the formation of his basic qualities, civic position, and sense of patriotism are influenced by family, close surroundings, nature, culture, and the history of his native land. Learning about the cultural and historical heritage and the present of the child's native region is a mechanism for socialization, education of civic qualities and patriotism. Age 6-7 years, as specified in Clause 3 Article 4 of the Law of Ukraine "On Preschool Education", Concepts of early and preschool children is a preschool period in a child's life. The period of senior preschool childhood from five to 6-7 years old is the time when children are raised and educated in a preschool education institution; their personal development

is guided by the system of educational influences characteristic of the first educational level.

In the process of research, taking into account the updated state approaches to patriotic education and the implementation of this process in educational institutions, the essence of the key concepts: "patriot", "patriotism", "patriotic education", "patriotic upbringing", "patriotic education of older preschool children" was clarified. We consider patriotic education of 6-7-year-old children in a preschool education institution as a specially organized process, the purpose of which is to educate children in love for their native land and the Motherland, respectful attitude to the family, respect for the native language, national values of the Ukrainian people, national traditions and customs. The cognitive, emotional-motivational, and behavioral components in the structure of patriotic upbringing of a 6-7-year-old child are singled out and substantiated.

An effective means of patriotic education of children 6-7 years old in the institution of preschool education is artistic local history, which is understood as the process of studying, assimilating, preserving, developing and spreading the values of the artistic culture of a region that is native to a person. The dissertation analyzed the specifics of artistic local history, substantiated its educational potential; the author's structure of artistic local history is proposed in its focus on working with children 6-7 years old. It is indicated that the purpose of artistic regional studies in the primary school is to attract preschoolers to the cultural and historical heritage of their native region by means of cognitive, artistic, communicative, creative, productive and transformative activities in the context of their personal development and education. The methodical basis of using artistic local history in the pedagogically guided process of patriotic education of children aged 6-7 years in primary schools in accordance with updated approaches to national-patriotic education of children and youth in educational institutions is considered.

In accordance with the content structure of patriotic upbringing of a 6-7-year-old child (emotional, cognitive, activity components) and taking into account the factor of artistic local history in this process, the criteria of patriotic upbringing of

6-7-year-old children (emotional-motivational, informational-content, activity-creative) and their indicators were determined. On this basis, a program and methodology for studying patriotic upbringing of children 6-7 years old was developed, taking into account the artistic and local history component. According to the results of the ascertainment experiment, the levels of patriotic upbringing of children 6-7 years old were revealed (high, medium, low). The need to optimize the patriotic upbringing of children in preschool education institutions at the formative stage of experimental work and to use the potential of artistic local history in this process was recorded.

Pedagogical conditions for patriotic education of 6-7-year-old children by means of artistic local history in a preschool education institution were developed, theoretically substantiated and experimentally verified. These include: improvement of the theoretical and methodological training of educators regarding the patriotic education of older preschoolers, taking into account the artistic and local history component; ensuring the pedagogical interaction of the child care center and the family in optimizing the educational potential of the socio-cultural and family environment in the patriotic education of preschoolers and in the use of the cultural and historical heritage of the native land; saturation of the content of the educational process of the institution of preschool education with samples of the artistic culture of the region; activation of the emotional and valuable attitude of a 6-7-year-old child to the cultural and historical heritage of his native land in the context of raising him as a patriot of his country through the introduction of the patriotic education program for older preschoolers "I study my native land, I grow a patriot".

Experimental verification of pedagogical conditions and specially selected methods was carried out through the implementation of a comprehensive program of patriotic education of children 6-7 years old in a preschool education institution, which was aimed at developmental and educational work with children, consultative and methodical work with teachers and educational and active work with parents. The experimental work included forms of direct and indirect artistic local history with regard to the participation of all participants in it and was aimed at ensuring

each of the above-defined pedagogical conditions of patriotic education of children 6-7 years old by the means of artistic local history in institution of preschool education. Work with children was carried out in three interrelated stages: the first, emotionally-motivating, stage was aimed at increasing the sustained interest and positive attitude of children aged 6-7 years to the elements of the cultural and historical heritage of the region and the formation of an emotional and positive attitude towards artistic images as carriers patriotic ideas and values; the second, developmental stage was dedicated to the implementation of the author's program "I study my native land, I grow as a patriot" with the aim of expanding and deepening children's knowledge of the elements of regional artistic local history, educating their personal, civic and patriotic position regarding the need to preserve and increase the cultural and historical heritage of Chernihiv Region; the third, final, stage was aimed at activating and demonstrating the children's ability to combine the acquired knowledge of artistic local history with the active activity of the individual and the manifestation of his patriotic position.

The step-by-step introduction of specially selected and developed forms, methods and tools contributed to the achievement of the result of the experimental work - increasing the level of patriotic upbringing of children 6-7 years old by means of artistic local history. This is confirmed by the quantitative and qualitative analysis of the results of the implementation of the program, carried out at the control stage of the experimental work.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the essence and structure of patriotic upbringing of 6-7-year-old children was determined *for the first time* by the means of artistic local history, which contains emotional, cognitive, and activity components; the criteria (emotional-motivational, informational-content, activity-creative), indicators and levels (high, average, low) of patriotic upbringing of 6-7-year-old children by means of artistic local history are substantiated; in the context of revealing the educational potential of artistic local history, its influence on the formation of patriotism in children aged 6-7 has been proven; the effectiveness of the set of pedagogical conditions and methods of

patriotic education of children 6-7 years old by the means of artistic local history is theoretically substantiated, developed and experimentally verified;

clarified: the main approaches to patriotic education of preschoolers, taking into account the updated state legislative and regulatory framework in the field of national-patriotic education and the updated regulatory framework of preschool education; interpretation of the concept of "artistic local history" and a proposed structure for the use of its components (decorative and applied art, architectural monuments, traditions, customs, rites, poetic and prose creativity, works of musical and dance art, theater) in the practice of preschool education institutions; theoretical approaches to the use of the principles of artistic local history as a means of patriotic education of older preschoolers in the conditions of modern educational institutions;

acquired further development: approaches to the selection of forms, methods, methods of patriotic education of children 6-7 years old on the basis of artistic local history of a certain region of Ukraine (Chernihiv Region); organizational and methodological aspects of using the principles of artistic local history in the work on patriotic education of older preschoolers in a preschool education institution.

The practical significance of the obtained results lies in the creation and implementation in the practice of preschool education institutions of a system of work on the implementation of pedagogical conditions and methods of patriotic education of children 6-7 years old by means of artistic local history, the program "I study my native land, I grow into a patriot" on the patriotic education of older preschoolers by means of artistic local history. A complex of lesson notes, creative tasks, and scenarios of patriotic-educational and local history activities aimed at implementing the educational directions "Child in society", "Child in the world of art" of the Basic component of preschool education (2021) was developed and implemented in the educational process of preschool education institutions. . The main provisions, conclusions of the dissertation and methodical materials developed by the author of the recommendation can be applied in the practice of preschool education institutions, in the system of postgraduate education of preschool teachers and in institutions of higher education during the teaching of the disciplines

"Preschool Pedagogy", "National and Patriotic Education with basics of ethnology", "Methodology of introducing preschoolers to society", "Actual problems of preschool education".

Keywords: patriotism, education, patriotic education, patriotic upbringing, local history, artistic local history, culture, artistic culture, cultural heritage, region, regional features, education, children of preschool age, children of 6-7 years, preschool education institution.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Наукові статті у фахових виданнях України

1. Охріменко Н. П. Теоретичні аспекти художнього краєзнавства. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2021. № 4. С. 7–15.

2. Охріменко Н. П. Екскурсії як засіб використання засад художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2022. № 2. С. 39–45.

3. Охріменко Н. П. Критерії та показники патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2023. № 11-12 (219-220). С. 127–131.

Наукові статті у зарубіжних виданнях

1. Матвієнко С. І., Охріменко Н. П. Сучасні підходи до організації патріотичного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти. *Culture, education, literature*. 2021. 23 (1). MSBooks Publishing, Winnipeg, Canada. 2021. С. 146–150.

Наукові праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

1. Охріменко Н. П. Форми організації роботи щодо ознайомлення

дошкільників з рідним краєм. *Сучасні реалії та перспективи розвитку освіти* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Дніпро, 9 жовтня 2020 р). Дніпро: Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2020. 74 с. С. 32–34.

2. Охріменко Н. П. Специфіка виховання інтересу до культури рідного краю у дітей 6-7 років. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : матеріали Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав, 2021. Вип. 68. 381 с. С.130–132.

3. Охріменко Н. П. Засади художнього краєзнавства у роботі зі старшими дошкільниками. *Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : зб. матеріалів XI науково-практичної інтернет-конференції / за заг. ред. А.С. Полякова. Глухів, 2021. 481 с. С. 410–412.

4. Охріменко Н. П. Рідний край: до визначення поняття. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав, 2022. Вип. 82. 154 с. С. 68–70.

5. Охріменко Н. П. Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. *Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у воєнний та повоєнний періоди* : зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. (29-30 листопада 2023 р. м. Рівне), упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. Рівне, 2023. 176 с. С. 127–131.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА.....	27
1.1. Теоретичний аналіз проблеми патріотичного виховання	27
1.2. Особливості патріотичного виховання у дошкільному дитинстві та підходи до нього у діючих програмах	40
1.3. Роль художнього краєзнавства у формуванні патріотичної вихованості дітей 6-7 років у ЗДО.....	57
Висновки до першого розділу	83
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	86
2.1. Програма та методика проведення констатувального етапу експерименту.....	86
2.2. Характеристика рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років	105
2.3. Сім'я і заклад дошкільної освіти як чинники впливу на патріотичне виховання досліджуваних.....	120
Висновки до другого розділу	130
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА	133
3.1. Педагогічні умови патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти.....	133
3.2. Методика формувального експерименту	147
3.3. Аналіз результатів контрольного експерименту	178
Висновки до третього розділу	191

	15
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199
ДОДАТКИ	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БКДО – Базовий компонент дошкільної освіти

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ідея патріотизму в усі часи посідала особливе місце не тільки у духовному житті суспільства, а й у найважливіших сферах його діяльності: ідеології, політиці, культурі, екології тощо. Сучасне українське суспільство останніми роками оновило й зміцнило свої державницькі засади взагалі, які стосуються патріотичного виховання громадян, – зокрема. Події, які відбулися і Українській державі з початком ведення російською федерацією агресивних дій щодо анексії українських територій, бойових дій у низці областей нашої держави, наочно визначили, наскільки важливою є політика, спрямована на захист своїх територій, зміцнення суверенітету нашої держави, посилення національно-ідеологічної політики, у тому числі з патріотичного виховання. Саме сформованість патріотизму має стати сенсом громадянського виховання, його кінцевою метою у формуванні громадянина-патріота, у становленні демократичного громадянського суспільства.

Нормативно-правовим підґрунтям реалізації оновлених підходів до патріотичного виховання дітей дошкільного віку у закладах дошкільної освіти слугують: Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.), Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. (2021 р.), Лист МОН «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» (2022 р.), Базовий компонент дошкільної освіти (2021 р.).

Теоретичні засади національно-патріотичного виховання закладено у дослідженнях українських учених, істориків, педагогів, психологів М. Боришевського, Г. Ващенко, Д. Віконської, Д. Донцова, О. Кульчицького, Ю. Липи, В. Москальця, Г. Філіпчука, Д. Чижевського, М. Шлемкевича, В. Яніва, Я. Яреми та інших. В їхніх працях визначено концепцію, згідно з якою серцевиною національного виховання є патріотичне виховання. Стосовно періоду старшого дошкільного дитинства, більшість дослідників

пов'язують цей процес із розвитком у дітей патріотичних почуттів, що формуються на основі любові до батьків, сім'ї, рідного дому, на основі ставлення до своєї групи у закладі дошкільної освіти, природи рідного краю, свого міста або села тощо (А. Богуш, Н. Бондаренко, С. Васильєва, О. Вашак, Н. Гавриш, І. Газіна, А. Гончаренко, О. Косенчук, Т. Корж, К. Крутій, В. Лаппо, С. Матвієнко, А. Солонська та ін.).

Досвід вітчизняної та зарубіжної філософської, психологічної і педагогічної думки минулого (Г. Ващенко, М. Драгоманов, О. Духнович, Я.-А. Коменський, І. Крип'якевич, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Т. Шевченко) і сьогодення (О. Вишневський, І. Зязюн, В. Кузь, В. Кульчицький, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, К. Чорна та ін.) переконливо доводить, що система освіти молодого покоління повинна спиратися на національні корені, культуру та історію. Саме через безцінну культурну спадщину українського народу формується духовність особистості, починаючи з дошкільного дитинства.

У період оновлення дошкільної освіти значно зросла роль пізнання культури та історії малої батьківщини, на основі чого відбувається формування соціально-громадянської компетентності, закладаються основи патріотизму, поваги до історичного минулого та культурних цінностей народу, любові до Батьківщини. На думку багатьох науковців (І. Бех, А. Богуш, Н. Бондаренко, Н. Борисова, С. Васильєва, І. Газіна, Н. Гавриш, А. Гончаренко, О. Денисенко, О. Каплуновська, О. Кононко, К. Крутій, В. Лаппо, Н. Лисенко, М. Стельмахович, Т. Поніманська, Н. Рогальська та ін.), у віці 6-7 років відбувається становлення національного характеру, прищеплюється любов до рідного краю, регіональної та національної культури, формується почуття поваги до інших народів, їх ментальності та культурної спадщини.

Дієвим соціально-культурним і виховним фактором впливу на особистість дитини, розвиток її самосвідомості, моральності, громадянськості, закладання основ духовності та патріотизму є *художнє краєзнавство* –

особливий механізм виховної роботи у навчальних закладах (загальної та додаткової освіти), який здатний забезпечувати не тільки предметний, але й духовний потенціал різних видів художньо-краєзнавчої діяльності (за визначенням С. Матвієнко).

На сучасному етапі проблемою використання потенціалу художнього краєзнавства у роботі з дітьми займаються А. Богуш, О. Вашак, Н. Лисенко, Н. Бондаренко, М. Качур, Л. Кадирова, А. Курчатова, В. Лаппо, С. Матвієнко, О. Стаєнна та інші вчені. Найбільш ґрунтовно основи художньо-краєзнавчої роботи втілено у затвердженій у минулі роки регіональній парціальній програмі розвитку дітей старшого дошкільного віку «Я – Киянин» (наук. ред. А. Гончаренко). Проте документ втратив чинність, а його концептуальні основи не набули поширення щодо укладання програм такої спрямованості серед науковців і педагогів-практиків дошкільної освіти.

На сьогодні велика кількість закладів дошкільної освіти вже мають необхідне інформаційно-технічне оснащення для проведення з дітьми цікавих, змістовних форм опосередкованого художнього краєзнавства з тим, щоб виховувати у дітей повагу до культурного та історичного минулого рідного краю й формувати на цій основі патріотичні почуття, емоційно-ціннісне ставлення дошкільників до свого краю і Батьківщини. При цьому виникає потреба наукового підходу до розробки цієї проблеми з урахуванням умов, у яких перебувають суспільство та сучасні заклади дошкільної освіти. Неадекватна оцінка педагогічних можливостей художнього краєзнавства і його безсистемне використання в освітньому процесі ЗДО значно зменшує ефективність процесу патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Аналіз наукової літератури, програмно-методичних матеріалів і ознайомлення з практикою організації патріотичного виховання у ЗДО дозволили виділити низку протиріч між:

– оновленням підходів до патріотичного виховання, що вимагає запровадження більш ефективних технологій і засобів реалізації цього процесу, та незадовільну його результативність у реальному стані виховної

роботи у ЗДО;

– усвідомленням важливості державного замовлення на дбайливе ставлення до культурно-історичної спадщини, своєчасне формування у дітей навичок самоосвіти та недостатньою ефективністю його реалізації у практиці закладів дошкільної освіти;

– значним особистісним і виховним потенціалом художнього краєзнавства та нерозробленістю методики використання його засад у процесі патріотичного виховання дітей 6-7 років у ЗДО;

– необхідністю поєднання зусиль усіх суб'єктів виховної діяльності у справі патріотичного виховання дітей 6-7 років та браком уваги сім'ї до цього процесу.

Ці суперечності негативно позначаються на формуванні у дошкільників патріотичної вихованості. З їх усуненням пов'язана можливість ефективного розвитку досліджуваного феномену.

Актуальність проблеми патріотичного виховання дітей 6-7 років у закладах дошкільної освіти, наявні суперечності між зміною концептуальних підходів до патріотичного виховання дітей дошкільного віку, можливість і необхідність залучення щодо цього ефективних засобів виховання, до яких належить художнє краєзнавство, зумовили вибір теми даного дослідження **«Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Досліджувана проблема дисертації є складником науково-дослідної теми кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя «Формування особистісно-професійної компетентності у майбутніх фахівців в галузі дошкільної освіти в умовах дворівневої підготовки» (2019-2024 рр.) (протокол №3 від 26.10. 2020 р).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 4 від 26.11.2020 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових

досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні Національної академії педагогічних наук України (протокол № 5 від 30.11.2020 р.).

Об'єкт дослідження. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку у закладах дошкільної освіти.

Предмет дослідження. Педагогічні умови та методи патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці педагогічних умов оптимізації процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти.

Гіпотеза дослідження полягала в припущенні, що оптимізувати процес патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти можливо за умов:

- 1) удосконалення теоретико-методичної підготовки вихователів до патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-краєзнавчої складової цього процесу;
- 2) забезпечення педагогічної взаємодії ЗДО та сім'ї в оптимізації виховного потенціалу родинного та соціокультурного середовищ у патріотичному вихованні дошкільників за використання культурно-історичної спадщини рідного краю;
- 3) насичення змісту освітнього процесу ЗДО зразками художньої культури краю;
- 4) активізації емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-історичної спадщини рідного краю у контексті її виховання як патріота своєї держави через запровадження програми патріотичного виховання старших дошкільників «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю».

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань дослідження:

1. Визначити основні теоретичні підходи до патріотичного виховання і обґрунтувати його специфіку у період дошкільного дитинства.

2. Розкрити сутність і структурність художнього краєзнавства та схарактеризувати його потенціал стосовно патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

3. Розробити критерії, показники та виявити рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.

4. Визначити, експериментально перевірити ефективність педагогічних умов та методів патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти.

Для реалізації мети та вирішення завдань дослідження застосовано такі методи:

теоретичні: аналіз та узагальнення психолого-педагогічної, культурологічної та краєзнавчої літератури для уточнення педагогічної сутності феноменів «патріотичне виховання», «художнє краєзнавство»; сучасної педагогічної періодики з дошкільного виховання; метод теоретичного аналізу й синтезу педагогічного досвіду діяльності педагогічних колективів закладів дошкільної освіти з організації і здійснення патріотичного виховання та проведення краєзнавчої роботи; класифікація, конкретизація наукової інформації;

емпіричні: діагностичні (бесіда, спостереження, адаптована методика понятійного словника (за Л. Шкрєбтїєнко), творче завдання «Моя родина», діагностична гра «Екскурсовод», робота за картинками, аналіз продуктів художньо-творчої діяльності дітей, метод незалежних експертних оцінок, інтерв'ювання, анкетування, вивчення навчально-методичної документації ЗДО, обстеження матеріальної бази ЗДО); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) для визначення вихідного стану досліджуваної проблеми, впровадження у практику запропонованих педагогічних умов, форм і методів (контрольний етап) та експериментальної перевірки ефективності виховного процесу;

методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальних даних дослідження та порівняння їх із вихідними,

оцінювання достовірності відмінностей між показниками контрольної та експериментальної груп за результатами експериментальної роботи (t-критерій Стьюдента).

Інформаційною базою є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань патріотичного виховання (як загалом, так і стосовно дітей старшого дошкільного віку) і художнього краєзнавства, чинна нормативно-правова база у галузі патріотичного виховання та у галузі дошкільної освіти.

База дослідження. Експериментально-дослідну роботу проведено на базі закладів дошкільної освіти: Бахмацького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 3 «Берізка» Бахмацької міської ради Чернігівської області; Менського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) «Сонечко» комбінованого типу Менської міської ради; закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 4 «Казочка» Ніжинської міської ради Чернігівської області; дошкільного навчального закладу № 19 Прилуцької міської ради Чернігівської області; Чернігівського дошкільного навчального закладу № 30 Чернігівської міської ради Чернігівської області. В експерименті взяло участь 207 дітей старшого дошкільного віку, 28 вихователів, 5 директорів тих закладів дошкільної освіти, які слугували базами експерименту, а також 180 батьків дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

уперше визначено сутність і структуру патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, що містить емоційний, когнітивний та діяльнісний компоненти; обґрунтовано критерії, показники (емоційно-мотиваційний, інформаційно-знаннєвий, діяльнісно-творчий) та рівні (високий, середній, низький) патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства; у контексті розкриття виховного потенціалу художнього краєзнавства доведено його вплив на патріотичне виховання дітей 6-7 років; теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено комплекс педагогічних умов патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладі

дошкільної освіти;

уточнено основні підходи до патріотичного виховання дошкільників з урахуванням оновленої державної законодавчо-нормативної бази у галузі національно-патріотичного виховання та оновленої нормативної бази дошкільної освіти; тлумачення поняття «художнє краєзнавство» та запропоновано його структуру щодо використання складових у практиці закладів дошкільної освіти; теоретичні підходи до використання засад художнього краєзнавства як засобу патріотичного виховання старших дошкільників в умовах діяльності сучасних ЗДО;

набули подальшого розвитку підходи до вибору форм, методів, прийомів патріотичного виховання дітей 6-7 років на засадах художнього краєзнавства певного регіону України (Чернігівська область); організаційно-технологічні аспекти використання засад художнього краєзнавства у роботі з патріотичного виховання старших дошкільників.

Практичне значення отриманих результатів полягає у створенні та впровадженні у практику роботи закладів дошкільної освіти педагогічних умов та методів патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, відповідних матеріалів програми патріотичного виховання старших дошкільників засобами художнього краєзнавства «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю». Основні положення, висновки дисертації та методичні матеріали, розроблені автором рекомендації, можуть бути застосовані у практиці роботи закладів дошкільної освіти, у системі післядипломної освіти педагогів дошкільної освіти, а також у закладах вищої освіти під час викладання дисциплін «Педагогіка дошкільна», «Національно-патріотичне виховання з основами народознавства», «Методика ознайомлення дошкільників із соціумом», «Актуальні проблеми дошкільної освіти».

Особистий внесок здобувача у статті «Сучасні підходи до організації патріотичного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти» спільно з С. І. Матвієнко полягає в аналізі державної законодавчо-нормативної бази щодо патріотичного виховання дітей і молоді.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження представлено в доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях різних рівнів: міжнародних – «Сучасні реалії та перспективи розвитку освіти» (м. Дніпро, 9 жовтня 2020 року); «Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти» (м. Львів, 15-16 вересня 2020 року); «Україна першого двадцятиліття ХХІ століття: культурно-мистецький вимір» (м. Рівне, 17-18 листопада 2020 року); «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав, 26 лютого 2021 року); «Інноваційні технології в педагогічній діяльності» (Terplice, Czech Republic 31 березня 2021 року); «Стратегія розвитку світової та української культури: сучасні акценти та перспективи» (м. Рівне, 18 – 19 листопада 2021 року); «Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 8-10 грудня 2021 року); «Світовий культурний простір крізь призму сучасних глобалізаційних і пандемічних викликів» (м. Рівне, 17-18 листопада 2022 року); всеукраїнських – «Модернізація професійної підготовки менеджерів» (м. Ніжин, 21 жовтня 2020 року); «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (м. Ніжин, 23 жовтня 2020 року); «Софія Русова – предтеча Нової української школи» (м. Ріпки, 25-26 лютого 2021 року); «Сучасні виміри української регіоналістики» (м. Ніжин, 7 квітня 2021 року); «Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти» (м. Чернігів, 11-12 червня 2021 року); «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору» (м. Глухів, 17 травня 2022 року); «Європейський вимір української освіти: виклики та перспективи» (м. Київ, 09 лютого 2023); «Фребелівська педагогіка в сучасній освіті: вимоги, тренди, перспективи» (20-21 квітня 2023 року, Херсон – Івано-Франківськ); «Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: виклики сьогодення» (07 червня 2023 року, м. Полтава); «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, педагогічні пошуки, здобутки» (м. Ніжин, 20 червня 2023 року), «Формування у дошкільників толерантності у прийнятті різноманітності за

змістом Шкали оцінювання якості освітнього процесу в закладах дошкільної освіти (ECERS-3)» (14 березня 2024 року, м. Полтава).

Публікації. Основний зміст дослідження викладено у 9 публікаціях. З них – 8 одноосібних і 1 у співавторстві, зокрема – 3 у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному науковому виданні, 5 публікацій апробаційного характеру в наукових журналах та збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. Результати дослідження відображено в публікаціях автора й обговорено на засіданнях кафедри дошкільної освіти НДУ імені Миколи Гоголя (2020–2024 рр.); щорічних звітних конференціях (2020–2024 рр.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (303 джерела), 29 додатків на 72 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 302 сторінки, обсяг основного тексту становить 198 сторінок. Робота містить 6 таблиць, 10 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА

1.1. Теоретичний аналіз проблеми патріотичного виховання

Патріотичне виховання молодого покоління є сьогодні однією із найголовніших цілей національної системи національної освіти взагалі, дошкільної освіти як її першої ланки, зокрема. Більш окреслено та гостро питання виховання патріотизму постало із початком російської військової агресії. Український народ власним героїзмом у воєнних подіях 2022-2024 років, пов'язаних з опором агресивній російській навалі, життям своїх захисників підтвердив віковичну людську цінність – «ні кроку рідної землі не віддавай ворогові». Для багатьох українців – дітей, молоді, дорослих – втрата рідної домівки, рідних людей, рідного краю від періоду 24.02. 2022 р. стала найбільшим життєвим випробуванням, проте зміцнила їхній патріотичний дух, посилила любов до Батьківщини та рідного краю і ствердила у намірах боронити рідний край, а в подальшому – допомагати його відбудові. У Стратегії національно-патріотичного виховання зазначено, що «актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання» [250, с. 1].

Українська держава посилила увагу до реалізації оновлених засад національно-патріотичного виховання. Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України (затверджено МОН України, наказ № 527 від 06.06.2022 р.) метою національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначено «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання

громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності» [116, с. 3].

Нинішнє фундаментальне реформування освіти базується на глибоких національних виховних традиціях, українській і класичній європейській освітній та культурній спадщині, етнопедagogіці, здобутках національного краєзнавства й народознавства. Оновлена державна політика у реалізації завдань патріотичного виховання дітей і молоді особливо зацентрована на ролі освітніх закладів, про що зазначено у Листі МОН від 16.08.2019 року № 1/9-523 «Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році», де вказано, що головним завданням закладу освіти має стати така побудова виховної діяльності, яка буде сприяти вихованню у молодого покоління «діяльнісного патріотизму» [221, с. 2].

На необхідність спрямування патріотизму в діяльнісне поле вказували видатні вчені минулого, а саме: Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, М. Стельмахович, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Педагог-гуманіст В. Сухомлинський говорив: «Я завжди прагнув до органічної єдності громадянських думок, почуттів і діяльності, щоб почуття, переживання знаходили свій вираз у благородних вчинках, у праці людей для суспільства, для Батьківщини» [254, с. 218].

Ключове поняття є нашого дослідження – таке, як «патріот». За Тлумачним словником української мови, «патріот – той, хто любить свою Батьківщину, відданий своєму народові» [258, с. 223]. У тлумаченні інших словників також зберігається акцент на любові людини до своєї Батьківщини, проте для повноти характеристики даного феномена вчені додають або деталізують різні соціальні аспекти, наприклад: стосовно дієвості даного поняття, готовності йти на жертви у справі служіння Батьківщині.

Стверджуючи цей підхід, Г. Розлуцька та В. Куриця доводять, що в

умовах війни традиційні патріотичні цінності українців (любов до родини, близького оточення, замилювання творами мистецтва та природою, політична і культурна толерантність тощо) набули дієвого характеру. Це проявилось у спілкуванні українською мовою, більш чіткому окресленні проукраїнської світоглядної позиції, волонтерстві, взаємодопомозі, готовності до захисту держави тощо [230, с. 42].

Похідним від поняття «патріот» є таке, як «патріотизм». О. Абрамчук, М. Фіцула звертають увагу на те, що ці категорії змістовно взаємопов'язані, проте є понятійно самостійними одиницями [1, с. 33]. Патріотизм входить до системи моральних якостей особистості, складає підґрунтя духовності та виступає як інтегральний показник ставлення людини до своєї Батьківщини. Вчені І. Бех та К. Чорна у Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді обґрунтували позицію, що патріотизм є інтегральною морально-духовною якістю особистості, яка визначається любов'ю до Батьківщини та відданості їй. Автори Програми звертають особливу увагу на те, що патріотизм передбачає знання особливостей своєї країни і своєї «малої батьківщини» й сформованості любові до неї [10, с. 26].

Здійснений аналіз довідникової літератури та наукових джерел дозволив з'ясувати, що поняття «патріотизм» має різні підходи до його тлумачення, характеризується багатоваріантністю та неоднозначністю. Це можна пояснити складною природою цього феномену, його змістовністю, різноманітністю підходів до визначення структурності та форм прояву. Так, згідно зі Словником української мови, поняття «патріотизм» розглядається як одне із найбільш глибоких громадянських почуттів, зміст якого визначається у любові до Батьківщини, відданості власному народові, гордості за надбання національної культури [258, с. 490].

Патріотизм виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище. Виховання патріотизму, вважає С. Гончаренко, – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних

предметів у дітей формуються патріотичні погляди й переконання [63, с. 249].

Сутність поняття «патріотизм» розкрита у працях дослідників А. Алексюк, І. Беха, А. Богуш, О. Вишневського, К. Журби, О. Захаренко, П. Ігнатенка, В. Киричок, Ю. Руденка, Л. Савченко, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Т. Усатенко, К. Чорної та ін.

Л. Савченко на основі узагальнення низки підходів до тлумачення поняття «патріотизм» зазначає, що воно трактується як любов до Батьківщини, своєї держави; громадянське та моральне почуття; суспільний моральний і політичний принцип; соціально-політична властивість; система цінностей особистості [236, с. 8]. При цьому, вказує Л. Савченко, поняття Батьківщина може розглядатися на більш широкому (країна) і вузькому (локальному) рівнях, й трактується як мала батьківщина або рідний край. А. Коркішко, спираючись на дослідження В. Вугріч, Т. Ільїної, Н. Мойсеюк, М. Прохорова, О. Сидорова, трактує патріотизм як інтегровану єдність почуттів, переконань та діяльності [120, с. 10]. В. Кротюк, проаналізувавши різні наукові підходи до розуміння патріотизму, вказує на те, що його слід розглядати як найбільш значущу цінність, яка притаманна сферам суспільства й держави та є найбільш вагомим надбанням особистості» [129, с. 56].

М. Качур у контексті гуманітарно-педагогічного підходу розглядає патріотизм як стійке соціально-психологічне утворення, складну інтегральну якість особистості, що визначає єдність національно-етнічного та національно-громадянського аспектів ставлення до Батьківщини й характеризується проявом у культуротворчій діяльності. Дослідниця вказує на те, що виховання патріотизму у дітей 7-10 років має відбуватися через механізм духовного привласнення етнокультурних цінностей і здійсненій на цій основі творчій самореалізації [103, с. 1].

М. Чепіль обґрунтувала поняття «український патріотизм» як такий, що «характеризується глибокою шанобою до людей, державних символів, охоплює й загальнолюдські цінності. Основою патріотизму є відданість ідеалам справедливості, честі, свободи» [286, с. 40]. М. Чепіль характеризує

українського патріота як творчу особистість, індивідуальність, яка активно залучається до розбудови держави, матеріальної і духовної культури та готова відстоювати їх [там само].

Нам імпонує визначення патріотизму, надане Т. Анікіною: «Патріотизм – це здатність та потреба особистості у відтворенні соціально-культурного досвіду (народності, національності) у системі розвитку загальнолюдської культури» [3, с. 28]. В обґрунтуванні поняття «патріотизм» Т. Анікіною було ураховано й культурницьку складову, що є близьким специфіці нашого дослідження.

На основі узагальнення праць науковців ми розглядаємо патріотизм як стійке позитивне ставлення людини до місця свого народження, історії і культури свого краю та своєї Батьківщини, прийняття її, переживання за її успіхи й невдачі, активну участь у збереженні та примноженні найкращого, що було створено попередніми поколіннями.

Патріотизм, згідно різних авторів, відповідно до характеристики поняття, має різну структуру. Р. Петронговський вказує на те, що патріотизм є складним за структурою інтегральним особистісним утворенням, яке по-різному формується у різні вікові періоди зростання особистості. Дошкільний вік, на думку автора, визначається закладанням основ патріотизму через «виховання почуття патріотизму», й опорою у такій роботі слугують яскраві й достатньо глибокі дитячі враження. Дослідник звертає увагу на те, що з віком діти повинні не тільки поглиблювати та розширювати знання про свій народ та свою країну, але й набути більш глибокої ментальності. Вона проявляється у глибокій повазі до історичного минулого, традицій і культури свого народу, баченні тих проблем сучасності, до вирішення яких молода людина бажала б приєднатися. На думку Р. Петронговського патріотизм як особистісне утворення, на усіх етапах свого формування має носити активно-діяльнісний характер [206, с. 1].

І. Бех пропонує таку структуру патріотизму в контексті виховання духовності особистості. До неї фахівець включає: любов до народу,

батьківщини, держави; діяльнісна відданість батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; наявність почуття власної гідності [8, с. 159]. У цьому науковому полі розглядає структуру патріотизму Г. Шевченко, говорячи про наступні її компоненти: духовно-моральне переживання любові до рідної землі, гуманістичні загальнолюдські та національні цінності, морально-естетичні ідеали особистості, творчо-перетворювальна діяльність на благо Батьківщини [294, с. 176].

Л. Кулішенко визначає патріотизм як потужну та складну систему, компонентами якої є патріотичні якості особистості емоційно-почуттєвого, інтелектуального та поведінкового характеру. У процесі патріотичного виховання особистості, зазначає Л. Кулішенко, формуються три духовні пласти патріотизму:

1) поверхневий, обумовлений впливом родини на зростаючу особистість, що визначається у прояві природної любові до рідних, родини, рідної природи, рідної мови, свого народу;

2) усвідомлення власного обов'язку служіння своєму народові (захист його інтересів, духовних цінностей) та протидія натиску, що протирічить національним інтересам. Цей пласт, на думку Л. Кулішенко, сприймається особистістю розумом;

3) діяльнісний, що визначає реальними справами підтверджувати готовність служити Батьківщині, ставити інтереси народу та держави вище за особисте життя. Сформованість цього духовного пласту свідчить про розвиненість національно-патріотичної свідомості [134, с. 132-133].

А. Коркішко обумовлює структуру патріотизму через систему ставлення особистості до різних категорій людського життя: себе, людей, Батьківщини, національних цінностей [120, с. 9].

У низці досліджень (Н. Борисова, С. Васильєва, В. Вугрич, С. Жейнова, Н. Майборода, С. Матвієнко, В. Мусієнко, А. Солонська, Т. Філімонова) розроблено структуру патріотизму стосовно дитини дошкільного віку, яка

узагальнено може бути представлена компонентами: когнітивним (знання народних традицій, звичаїв, обрядів, державних символів України, пам'яток культури, спадщини митців рідного краю, усвідомлення себе повноправним членом сім'ї, родини, жителем свого міста або села), емоційно-ціннісним, який характеризує ціннісне ставлення до Батьківщини, природи рідного краю, любов до батьків, відчуття гордості за свій рід, народ, позитивне емоційне ставлення до національної культури; діяльнісно-поведінковим, що передбачає участь у громадській, добродійній діяльності на благо свого рідного краю [150, с. 13].

В. Вугрич, досліджуючи специфіку формування позитивного ставлення старших дошкільників до свого народу, визначив наступні компоненти патріотизму:

- когнітивний – система знань, які стали внутрішньо прийнятними для особистості, сформованих ставлень та оцінних суджень;
- емоційно-вольовий – наявність прагнень щодо захисту України, любов до своєї країни, повага до її історії та самобутньої культури;
- діяльнісно-практичний – навички громадської діяльності, дотримання суспільно схвалених норм та правил поведінки, необхідність турбуватися про своїх рідних, благо народу [47, с. 83].

Відповідно до такого розуміння патріотизму, вчені І. Бех, О. Вишневський, В. Кротюк, С. Широков пропонують етапи виховання патріотизму особистості. Найбільш відомою є етапізація розвитку патріотизму особистості, запропонована О. Вишневським:

1. Етап етнічного самоусвідомлення, пов'язаний із впливом сім'ї та сімейно-родинного оточення і який здійснюється переважно в батьківській родині, дитячому садочку та школі. Він припадає на дошкільний і молодший шкільний вік. На цьому етапі формується почуття патріотизму.

2. Етап національно-політичного самоусвідомлення припадає на підлітковий вік, коли дитина з лона сім'ї та школи переходить у громадське середовище. На цьому етапі відбувається приєднання юнацтва до

різноманітних дитячих й молодіжних громадських, політичних організацій і об'єднань, які в змозі допомогти виховати сьогоденного школяра, завтрашнього громадянина України.

3. Етап державницько-патріотичного самоусвідомлення, коли поняття «національного» виходить за межі етнічності та сягає рівня державності. Характерними рисами цього етапу є вияв любові, поваги до своєї держави як головної мети нації [40, с. 46].

Дослідниця О. Стьопіна обґрунтувала наступні, більш узагальнені етапи виховання патріотизму особистості:

- дошкільний вік – виховання поваги та любові до своїх батьків, рідних, родини;
- підлітковий вік – виховання позитивного ставлення до свого міста, краю, «малої батьківщини», тобто етнічна самоідентифікація;
- юнацький вік – усвідомлення належності до етносу, культурно-релігійної традиції, історичної спільноти; виховання позитивного ставлення до своєї країни – державницький патріотизм [252, с. 14].

Разом з тим, вважає О. Стьопіна, упродовж усього життя людини шляхом самовиховання набувається доброзичливе ставлення до етнічних груп своєї країни, народів інших країн. Цей процес засвідчує високий рівень духовності особистості, толерантності, заперечення будь-яких форм дискримінації тощо [Там само].

Аналіз наукових праць, пов'язаних з тематикою нашого дослідження вказав на те, що становлення та розвиток патріотизму неможливо розглядати без зазначення ролі рідного краю у цьому процесі. Генеза патріотизму, на думку В. Кротюка, пов'язана із сприйняттям людиною рідного краю та ближнього для неї оточення у дитячому віці. У подальші роки це почуття соціалізується, збагачується, підноситься духовно й усе більш усвідомлюється людиною, визначаючись в її вчинках, трудових справах і суспільно корисній діяльності [129, с. 57].

Дослідниця Т. Анікіна, аналізуючи патріотизм на рівні буття, визначає

його як складну інтегративну особистісну якість, що включає емоційно-чуттєвий, інтелектуальний і діяльнісний компоненти, при цьому провідну роль у вихованні патріотизму слід надавати останньому [3, с. 15]. Формування діяльнісних засад патріотизму стосовно дітей дошкільного віку та молодших школярів, як зазначає Р. Петронговський, визначається участю їх у різних видах діяльності: художньо-образотворчій, ігровій, трудовій, а також через включення до соціально-громадянських заходів і форм народознавчо-дозвілдової роботи [206, с. 1].

Специфіка нашої наукової роботи зумовлює обґрунтування сутності феномена «патріотична вихованість», яке ми здійснимо на основі більш детального аналізу понять «виховання», «вихованість» та «патріотична вихованість» у науково-педагогічній літературі.

Поняття «виховання» належить до міждисциплінарних, розглядається багатьма науками – юриспруденцією, соціологією, психологією, педагогікою. Проте загальноприйнятого визначення цього поняття на сьогодні не надано. Словник української мови тлумачить поняття «вихованість» як уміння добре поводити себе в товаристві, володіти своїми почуттями [242, с. 529].

В. Кульчицький, Л. Петришин розглядають виховання (з урахуванням оновлених наукових даних, практики й досвіду останніх років) як цілеспрямовану діяльність держави, суспільства, різних інститутів, посадових осіб стосовно розвитку особистості з урахуванням вимог сучасності щодо самовдосконалення та саморозвитку. В. Кульчицький, Л. Петришин зауважують, що у сьогоднішньому виховному процесі уточнено його суб'єкт, а замість виховного впливу опора у цьому процесі здійснюється на активність самої людини [137, с. 88].

Обґрунтовуючи сутність виховання в українському суспільстві, В. Ягупов акцентує на цілеспрямованості цього процесу, коли особистість громадянина нашої країни формується попередньо визначеними ефективними цілеспрямованими впливами. Метою виховання В. Ягупов вбачає наперед визначені результати «формування, розвитку і постійного самовдосконалення

особистості, яких прагнуть досягти в процесі виховання» [300, с. 384].

Сутність патріотичної вихованості розкрито у «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022 р.), котру розуміють як відповідне патріотичне почуття та сформовану базову якість особистості. Забезпечення патріотичної вихованості, згідно з цим документом, відбувається у процесі комплексної, системної діяльності державних органів, закладів освіти, сім'ї тощо. Відповідно до оновленої державної політики у галузі національно-патріотичного виховання, визначеної впливом військової агресії російської федерації проти нашої країни, вказано, що «найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації» [116, с. 5].

Л. Савченко у тлумаченні поняття «патріотичне виховання» більшою мірою звертає увагу на необхідність цілеспрямованого впливу на особистість з боку суспільно-освітніх інституцій [236, с. 8]. Не можна не погодитися з думкою О. Абрамчук та М. Фіцули стосовно того, що патріотичне виховання повинно спрямовувати увагу на відмову від «інформативного» впливу, коли вихованець отримає великий потік формації про стандартну модель «правильної поведінки у суспільстві» (за допомогою лекцій, нотацій, гасел тощо), спрямовуючи педагогічний вплив на діяльнісне патріотичне виховання. У цьому процесі слід відштовхуватися від реалій життя, того, що відбувається навколо дитини. Слід максимально залучати дітей до участі у громадському житті навчального закладу, надання допомоги близьким тощо [1, с. 32].

Т. Маланюк характеризує зміст патріотичного виховання у тісному зв'язку з визнанням людиною належності до місць, де вона народилася й виросла [154, с. 157]. Нам близька думка О. Полєвікової та Ж. Шурди стосовно того, що складність процесу виховання патріотизму визначається не набуттям вихованцями знань про нього (хоча патріотизм не є достатньо складним для засвоєння), а з окресленням його сенсу через формування відповідних емоційних переживань [211, с. 347]. Джерелом таких переживань для дитини

можуть визначатися різні життєві події, враження від спілкування з людьми, творами мистецтва, природою, від краси рідного краю.

Результатом цілісного виховного впливу – процесу патріотичного виховання – є *патріотична вихованість*. Її дослідниця Л. Шкрєбтієнко розуміє як «результат цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення уявлень у дітей про батьківщину, її культурні та історичні надбання, які реалізуються у поведінці дітей через емоційно-ціннісне ставлення до рідної країни та мотивують до участі у практичних справах і заходах» [297, с. 90]. С. Жейнова, А. Солонська розглядають патріотичну вихованість старших дошкільників як інтегральну динамічну особистісну якість, яка відтворює ціннісне ставлення до родини; любов до рідних, до країни, обізнаність з національними традиціями, символікою, історичними подіями та відображається у поведінці дитини [86, с. 18].

С. Матвієнко, проаналізувавши специфіку патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, розуміє патріотичну вихованість як результат процесу виховання, який визначає прагнення дитини до пізнання своєї Батьківщини, бажання берегти її природні багатства, виявляти любов та турботу про рідних, свій край і Батьківщину [167, с. 193].

Патріотична вихованість, за Т. Маланюком, має наступну структуру: почуття прив'язаності до рідного краю, повага до рідної мови; наявність громадянських почуттів та їх реальний вияв вірності Батьківщині; повага до історичного та культурного минулого свого краю, його традицій; бажання діяти на благо процвітання рідного краю та Вітчизни [153, с. 53]. Ю. Зубцова розглядає поняття «патріотична вихованість» у контексті розвитку в особистості національно-громадянської свідомості, засвоєння нею національних цінностей і елементів культури, а також сформованості поведінки й переконань, пов'язаних з Батьківщиною та патріотизмом [93, с. 21].

Вивчення дисертаційних робіт і наукових джерел вказує на те, що структура патріотичної вихованості розглядалася науковцями стосовно

наступних вікових категорій: дошкільний вік (Н. Борисова, С. Васильєва, О. Лісовець, С. Матвієнко, В. Мусієнко, А. Солонська, Л. Шкрєбтїєнко), молодший шкільний вік (С. Волошин, Ю. Зубцова, О. Квас, М. Качур, О. Колоскіна), підлітковий (М. Варшавська, В. Вугрич, В. Гарнійчук, Т. Маланюк, Р. Петронговський), юнацький вік (О. Абрамчук, Т. Анікіна, О. Жаровська, О. Стьопіна, Т. Філімонова, М. Фіцула).

Дослідниця А. Солонська визначає структуру патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку у батьківсько-виховательській взаємодії, представлену когнітивним, емоційно-ціннісним і поведінковим компонентами [244, с. 45]. С. Тесленко пропонує наступний компонентний склад патріотичної вихованості старших дошкільників засобами художньо-мовленнєвої діяльності: патріотичні знання, почуття, особистісні якості, достатній запас слів національно-патріотичного змісту, що є вираженням національної свідомості дитини й виявляється у практичних діях у різних видах художньо-мовленнєвої діяльності [262, с. 251].

На основі проведеного аналізу наукової літератури, програм розвитку дітей дошкільного віку ми виокремили емоційний, когнітивний та діяльнісний компоненти у структурі патріотичної вихованості дитини 6-7 років. Представимо більш детальний опис кожного з компонентів патріотичної вихованості з урахуванням художньо-краєзнавчої складової у його змісті, що визначається необхідним для виконання нашого дослідження.

Емоційний компонент визначає ступінь емоційної сприйнятливості дітьми старшого дошкільного віку культурної своєрідності малої батьківщини. Доцільно урахувати положення провідних вчених про випереджальну та регулювальну роль емоцій дітей старшого дошкільного віку у їхній соціалізації, засвоєння досвіду попередніх поколінь, у тому числі – елементів культури рідного народу.

Ми підтримуємо думки І. Бєха, Л. Шкрєбтїєнко, що стосовно дошкільників емоції розглядаються не як самостійний компонент патріотизму, а лише як своєрідна передумова розвитку чуттєвого досвіду дитини.

Дорослому важливо стимулювати розвиток почуттів та ставлень дошкільників, стимулювати прояв інтересу дітей до різних явищ суспільного життя та інформації, пов'язаної із патріотизмом; розвивати потребу щодо розширення в дошкільника його власного світогляду, намагання брати участь у суспільно корисних справах; стимулювати активну позицію щодо прояву патріотичних почуттів, заохочувати до добровільної участі в патріотичних заходах тощо (*мотиваційна сфера*). Таким чином, можна вказати на зв'язок емоційної та мотиваційної сфер, що буде ураховано нами при розробці критеріїв дослідження патріотичної вихованості дітей 6-7 років у п. 2.1.

Емоційний компонент засвідчує розвиненість у дитини емоційної сфери. Він буде вимірюватися через емоційно-мотиваційний критерій з такими показниками: переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо; інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства.

Когнітивний компонент з урахуванням його світоглядного та художньо-компоненту сформованість у дитини поведінки та пов'язаної із цим діяльності, комунікативних і трудових умінь, (практична сфера) передбачає визначення дитиною свого ставлення до довкілля «проживанням» у добрих справах та вчинках, безкорисливий прояв співчуття в діяльності та вчинках. Когнітивний компонент має народознавче підґрунтя, знаннєву основу (*пізнавальна сфера*) та визначає наявність у дітей знань про рідну землю, характерні риси свого народу, знання про його історичне минуле і героїв; елементи культури рідного краю та України; володіння рідною мовою тощо. Когнітивний компонент буде вимірюватися через інформаційно-знаннєвий критерій з показниками: розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною; уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про місто, рідний край, його культурну своєрідність.

Діяльнісний компонент характеризує розвиненість практичної сфери особистості, зокрема визначає сформованість у дитини поведінки та пов'язаної з цим діяльності, комунікативних і трудових умінь, спілкування

рідною мовою; передбачає підтримку дитиною національних традицій і готовність до взаємодії з елементами національної культури. Діяльнісний компонент буде вимірюватися через поведінково-діяльнісний критерій і наступні його показники: уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності; участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю.

Таким чином, проблема патріотичного виховання дітей дошкільного віку та формування у них патріотичної вихованості є однією із базових у педагогічній науці. Розроблена компонентна структура патріотичної вихованості дітей 6-7 років з урахуванням художньо-краєзнавчої складової дозволяє розробити та обґрунтувати критерії, показники та рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

1.2. Особливості патріотичного виховання у дошкільному дитинстві та підходи до нього у діючих програмах

Логіка нашої наукової роботи спрямована на дослідження особливостей процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років, що визначає необхідним більш детально зупинитися на виборі нами вікової категорії досліджуваних саме цього віку. Вік 6-7 років – це період старшого дошкільного дитинства. О. Кононко переконливо доводить, що цей вік є часом становлення особистості, закладання ціннісного фундаменту та віком формування первинних уявлень свідогляду [114]. Відомий вчений О. Вишневський назвав період дошкільного дитинства «колискою патріотизму», етапом, коли закладається «коріння патріотизму» [40, с. 8].

Дослідники Р. Павелків, О. Цигипало, з урахуванням існуючих підходів до визначення вікової періодизації, зазначають, що діти цього віку характеризуються суттєвими досягненнями розвиненості пізнавальних процесів, їхньої інтеграції та диференціації, інтелектуалізації стосовно сприймання різноманітної інформації. Криза 6-7 років визначає перехід до

нового типу взаємин дитини з дорослими, перебудову структури її свідомості, зміну соціальної ситуації розвитку та зміну провідної діяльності [202, с. 90].

У дитини цього віку розвиваються психічні процеси, емоційна та чуттєва сфери, а також з'являється таке важливе новоутворення, як довільність, що позначається на характері поведінки і діяльності дошкільника. Як визначає А. Солонська, спілкування дитини з дорослими набуває позаситуативно-особистісного характеру, в розмовах з ними обговорюються проблеми людського буття, моралі, взаємин [244, с. 41]. Т. Дуткевич вказує на появу у 6-7-річному віці перших моральних інстанцій, супідрядності мотивів, що впливає на формування диференційованої самооцінки та свідомості [79, с. 37]. О. Каплуновська вказує на те, що у дітей 6-7 років збільшуються можливості щодо засвоєння знань, які виходять за межі життєвого досвіду та безпосереднього сприймання [98, с. 14-15].

Науковці Н. Бондаренко, О. Дроботій, М. Кривонос, В. Лаппо, С. Матвієнко та ін. вказують на те, що у віці 6-7 років в дітей формуються культурно-ціннісні та морально-патріотичні засади особистості, проходить адаптація до вимог суспільства, закладаються основи громадянськості, розпочинається процес національно-культурної ідентифікації; формується емоційно-ціннісне ставлення до рідних, близьких людей, народних традицій і звичаїв, культури та природи рідного краю.

У період перебування дитини у ЗДО проводиться педагогічно обумовлена система роботи щодо виховання соціально активної особистості громадянина та патріота, який володіє почуттям національної гордості, громадянської гідності, любові до малої та великої Батьківщини. Така робота здійснюється з урахуванням вікових особливостей дітей. У низці наукових досліджень (О. Батухтіна, І. Газіна, В. Лаппо, С. Матвієнко, В. Мусієнко, О. Стаєнна, І. Рогальська-Яблонська, Л. Шкрєбтієнко та ін.), присвячених вихованню патріотизму у дітей дошкільного віку, звертається увага на їх вікові особливості як сенситивного періоду виховання патріотичних почуттів.

Як зазначає І. Бех, «дошкільне дитинство – це віковий період, коли

починають формуватися високі соціальні мотиви і благородні почуття. Від того, як вони будуть виховані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить увесь її наступний розвиток» [7, с. 154].

У старшому дошкільному віці розвиток найбільш значущих людських якостей формування патріотичних почуттів слід починати з вивчення своєї «малої батьківщини». У цей віковий період розвиваються перші ціннісні уявлення дітей про те, що їх оточує в цьому світі, суспільстві та культурі, і це є важливою складовою досвіду особистості. Праці І. Беха, Г. Беленької, А. Богуш, Н. Бондаренко, А. Гончаренко, Н. Гавриш, О. Денисенко, О. Кононко, К. Крутій, О. Кириченко, Н. Лисенко, В. Лаппо, С. Матвієнко, М. Стельмаховича, Т. Поніманської, Н. Рогальської, І. Рогальської-Яблонської та інших вчених переконливо доводять, що у віці 6-7 років відбувається становлення основ національного характеру, прищеплюється любов до рідного краю, національної культури та культур інших народів.

Нам імпонує думка С. Тесленко, що у віці 6-7 років важливо прищеплювати дітям почуття прихильності та любові до рідних місць, своїх близьких, до природних і культурних цінностей рідного краю, бажання долучитися до витоків своєї культури та свого краю, оскільки саме на цій основі виховується патріотизм. Робота з цього напрямку повинна мати систематичний тривалий характер, співвідносний зі специфікою матеріалу, з віковими особливостями дітей [261, с. 132].

Сучасні діти старшого дошкільного віку можуть висловлювати власні думки, ставлення до певних історичних подій, якщо їх заохочують до цього дорослі. Проте у їхніх судженнях переважають емоції, а не логічні розмірковування та висновки. З тим, щоб формувати патріотичні почуття й громадянську позицію особистості дитини, у педагог має добирати відповідні форми й методи формування патріотичних почуттів. Головним завданням педагога у цій роботі є показ складності історичного шляху малої батьківщини та доступне для сприймання та розуміння дітьми хронологічне виокремлення усіх кращих визначних явищ у рідному краї.

Закономірності психічного розвитку дитини 6-7 років вимагають від вихователів знання специфіки процесу формування патріотичних почуттів, у тому числі з урахуванням впливу культури рідного краю на цей процес. Спираючись на положення Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку, можемо стверджувати, що вік 6-7 років – «заключний етап дошкільного дитинства, передшкільний його період, який традиційно називається старшим дошкільним віком (5–6/7 років)» [117, с. 7].

Задля визначення особливостей дітей 6-7 років нами було проаналізовано наукову літературу з педагогіки та психології. Узагальнивши матеріали наукових робіт (І. Головінський, Т. Дуткевич, О. Кононко, І. Луценко, Р. Павелків, О. Цигипало), нами було виділено психолого-педагогічні ознаки віку дітей, які будуть ураховані нами у контексті дослідження. Дані досліджень провідних психологів І. Беґа, С. Максименка, О. Кононко щодо розвитку у дітей дошкільного віку моральних почуттів, суджень, переконань, уявлень вказують на можливість опанування звичаїв, традицій, історико-культурних надбань свого краю та свого народу.

У проведенні дослідження нами урахувалося, що з періоду старшого дошкільного дитинства відбуваються зміни у мотиваційній сфері дитини. У цьому віці мотиви ставлення до краси дійсності більш глибоко усвідомлюються та диференціюються. Особливого значення для пізнання довкілля, елементів культури відіграє потреба у спілкуванні з видами мистецтва, у художній творчості. Вчена О. Рудницька зазначає, що одним із мотивів появу потреби є привабливість і значущість об'єкта [231, с. 95]. Ю. Блудова вказує на те, що сильні емоційні переживання закарбовуються надовго у пам'яті, набувають особистої значимості, часто перетворюються на мотиви діяльності та стимули поведінки [16, с. 178].

Усе це є важливим фактором створення мотивації до взаємодії дитини з елементами художнього краєзнавства, посилення почуття гордості за свій край, свою країну. Мотивацією дітей старшого дошкільного віку з патріотичного виховання засобами художнього краєзнавства ми розуміємо як

цілеспрямований, науково обґрунтований, систематичний і плановий освітній процес у ЗДО, що характеризується взаємодією дітей з елементами художнього краєзнавства в активній різноплановій діяльності, спрямованій на соціально-особистісний розвиток дитини та виховання в неї патріотичних почуттів.

Старший дошкільний вік – період, коли дитина засвоїла широке коло предметних дій і має достатні знання про навколишній світ, він є найбільш сприятливим для усвідомленого опанування дитиною різноманітних аспектів художньої спадщини рідного краю. Пізнання дітьми культурно-історичної своєрідності їхнього рідного краю відбувається послідовно. Спершу проходить створення образів матеріальних об'єктів художньої культури, у тому числі пов'язаних із природою рідного краю, поступово формуються знання та уявлення про них. Психофізіологічним підґрунтям цього процесу постають сприймання та відчуття.

Результати пізнання культурно-історичної спадщини відтворюються у вигляді несистематизованих уявлень про окремі її об'єкти. Опора на наочність, розвиненість наочно-образного мислення сприяє формуванню більш конкретизованого образу культурної своєрідності рідного міста, рідного краю. Потім пізнання культурно-історичної спадщини продовжується для дитини у створенні яскравого, емоційно забарвленого образу. Специфіка впливу духовних цінностей художньої культури стосовно дошкільників визначається тим, що об'єкти, надані дитині у реальному спогляданні, пізнаються ними на рівні знань та уявлень.

Розглянемо більш детально специфіку поняття «уявлення». Так, довідниковий інтернет-ресурс «Вікіпедія» тлумачить термін «уявлення» як розуміння чого-небудь, знання чого-небудь, яке ґрунтується на досвіді, одержаних відомостях, якихось даних тощо [272].

У психології і філософії він розуміється як чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, що зберігається і відтворюється у свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуття. Філософський

словник тлумачить *уявлення* як одну з пізнавальних здатностей людини, що полягає у відтворенні об'єкта у формі наочного образу та основі попередньої даності його у чуттєвому досвіді. В уявленнях певний об'єкт постає опосередковано [280, с. 660]. Сучасний тлумачний психологічний словник вказує на те, що сутність уявлень визначається тим, що вони є узагальненими образами дійсності, які зберігають важливі для особи або особистості особливості світу [292, с. 562].

Найбільш характерною психологічною особливістю уявлення є те, що в ньому поєднується образність і узагальненість. Як правило, уявлення про той чи інший об'єкт формується в процесі його багаторазового сприймання. Завдяки цьому відбувається селекція ознак об'єкта, їхня інтеграція і трансформація. Випадкові ознаки, що виявляються тільки в деяких одиничних ситуаціях, відсіваються, а фіксуються лише найбільш характерні й тому найбільш інформативні. Ця закономірність стосується також формування у людини багатьох абстрактних уявлень, у тому числі про щастя, здоров'я тощо. У психології виокремлені деякі особливості уявлень старших дошкільників: уявлення про маловідомі речі є нечіткими, тендітними. Але попри фрагментарність уявлення дітей 6-7 років відрізняються образністю, яскравістю, наочністю та конкретністю. У старшому дошкільному віці уява дітей починає набувати творчого забарвлення. Можна зазначити, що розвиток уяви дітей цього віку відбувається інтенсивно, що вважається новоутворенням пізнавальної сфери періоду старшого дошкільного дитинства.

У цей період гостро постає питання стосовно того, на формування яких знань та уявлень спрямовувати педагогічні зусилля у закладах освіти – спершу у ЗДО, а надалі – в молодших класах школи. На наш погляд, найбільш актуальними щодо цього є знання та уявлення про рідний край як найбільш зрозумілі, наочні. Ці знання та уявлення створюють передумови формування у дітей поваги та любові до рідного краю та батьківщини, що слугуватиме основою особистісного розвитку дитини та формування у неї патріотичних почуттів.

З праць учених Н. Богданець-Білоskalенко, А. Богуш, Н. Бондаренко С. Косянчук, В. Будаk, Р. Вдовиченко, Н. Гавриш, О. Косенчук, К. Крутій, Л. Кузьмук, О. Кулик, О. Лісовець, Н. Майбороди, М. Машовець, Н. Миськової, В. Мусієнко, Н. Михальченко, О. Полєвікової, Т. Філімонової, О. Якименко визначається, що увесь зміст сучасної дошкільної освіти пройнятий ідеєю патріотизму, котра відповідає ментальності українців, традиціям національної педагогіки, новим українським реаліям.

Ефективність реалізації оновлених засад національно-патріотичного виховання, тісно пов'язана з модернізацією всього суспільства та системи освіти і залежить від якості педагогічної освіти. Сучасні політичні, військові та соціально-економічні реалії вказують на необхідність перебудови виховного процесу. Г. Сазоненко, В. Стрілько зазначають, що приймаючи європейські цінності, слід зберегти українськість, національну гідність, власну історію та культуру [238, с. 2]. Саме тому важливою складовою виховної системи в Україні є національно-патріотичне виховання

Законодавче поле національно-патріотичного виховання визначило більшу системність від початку військової агресії російської федерації на території України у 2014 р. У 2019 р. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді трансформувалася у Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України [116, с. 1]. Тим самим були посилені роль освітніх закладів як інститутів, здатних реалізовувати державну політику у сфері національно-патріотичного виховання. У 2022 р., після повномасштабного вторгнення російської федерації на українські землі було прийнято оновлену редакцію вищезазначеної Концепції. Це зумовлювалося необхідністю «переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей» [там само]. Серед очікуваних результатів зазначено такий, як створення ефективної системи національно-патріотичного виховання, розроблено індикатори цієї ефективності.

Організація процесу патріотичного виховання дітей дошкільного віку відбувається у закладі дошкільної освіти й скеровується низці законодавчо-нормативних документів, зокрема у: Стратегії національно-патріотичного виховання (затверджено Указом Президента України від 18.05.2019 р. за № 286/2019) [250]; Плані дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 рр.) [209], Концепцією національно-патріотичного виховання дітей та молоді (від 16.06.2015 р. № 641) [116], Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 р. № 673) [71], Листом МОН від 10.06.2022 р. № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» [215].

У 2016 р., з урахуванням ухваленої на той час Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (від 16.06.2015 р. № 641) [216], відповідно до Постанови МОН України «Про заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015 р.) [219], а також на вимогу чинного на той час Базового компонента дошкільної освіти України (редакція 2012 р.) було розроблено Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах».

Орієнтація освіти на виміри патріотичного виховання дітей була закладена в більш ранніх редакціях БКДО (1998, 2012 рр.) та продовжена в редакції державного Стандарту дошкільної освіти 2021 р. Так, у новій редакції БКДО основи патріотичного виховання дошкільників визначаються у контексті формування в них нової для дошкільної освіти компетентності – *соціально-громадянської*. Вона визначається як здатність дитини до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя [72, с. 15].

Одним із складників соціально-громадянської компетентності дитини (здатність до прояву особистісних якостей; розвиток соціальних почуттів; посиljena участь дітей у соціальних подіях) є такий, як формування любові до Батьківщини [122, с. 8]. Означена компетентність як особистісне надбання дитини та результат освітньої діяльності за освітнім напрямом БКДО «Дитина у соціумі» деталізується у таких структурних компонентах, пов'язаних із патріотичним вихованням дитини:

- 1) емоційно-ціннісне ставлення дитини до родини, малої та великої Батьківщини;
- 2) сформованість знань патріотичного змісту;
- 3) навички дотримання соціально прийнятних правил і норм поведінки.

Така структура освітнього напрямку «Дитина у соціумі» акцентує увагу на особистісному, емоційно-ціннісному, змістовому та діяльнісному аспектах патріотичного виховання. Окремо в цьому освітньому напрямі визначено роль батьків у закладанні у дитини основ патріотизму у контексті формування в неї соціально-громадянської компетентності.

У попередні десятиліття внаслідок тривалих кризових явищ у соціально-економічній, політичній і культурній сферах суспільного життя країни спостерігався певний спад у роботі з патріотичного виховання дітей і молоді. Нині, під впливом наявної військової та інформаційної протиукраїнської політики сусідніх країн-агресорів значна роль у патріотичному вихованні дітей та молоді лягла на заклади освіти. У межах діяльності освітніх закладів здійснюється духовно-моральне становлення особистості, проводиться підготовка дітей і учнів до самостійного життя, участі у житті громади, служіння своїй державі тощо.

Для дитини дошкільного віку основним інститутом, який цілеспрямовано й педагогічно керовано забезпечує процес патріотичного виховання, є заклад дошкільної освіти. Нормативно-функціональні основи процесу патріотичного виховання у ЗДО здійснюються на основі державних

законодавчих і нормативних документів, у тому числі проаналізованих нами вище. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про дошкільну освіту» («Дошкільний навчальний заклад та його повноваження») заклад дошкільної освіти є навчальним закладом, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту [217, с. 9]. Заклад дошкільної освіти базує свою діяльність на системі відносин «вихователь – дитина», «дитина – дитина», «дитина – колектив», їхньому спілкуванні та взаємовпливу.

Відповідно до проблеми, що досліджується нами, поняття «заклад дошкільної освіти» ми розуміємо як державний навчальний заклад, діяльність якого підпорядкована відповідній державній законодавчій базі й спрямована на особистісний розвиток дитини та формування у неї патріотизму. Сучасним орієнтиром щодо організації освітнього процесу у ЗДО стало запровадження особистісно-орієнтованої моделі виховання, визнання неповторності кожної дитини, її індивідуальних особливостей.

У Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку серед стратегій і тактик сучасної дошкільної освіти вказано, що вона повинна формувати активну життєву позицію дитини щодо участі в освітньому процесі батьків, громади міста, громадянських об'єднань тощо [117, с. 23]. Ще одним орієнтиром стало визначення у державному стандарті дошкільної освіти – Базовому компоненті – серед цінностей дошкільної освіти, що мають втілитися у практиці роботи з дітьми, важливості «збагачення культурного потенціалу взаємодії між поколіннями, збереження традицій національного досвіду сімейного та суспільного виховання» [72, с. 4].

За усіма освітніми напрямками БКДО тією чи іншою мірою вказано на необхідність залучення дошкільників до традицій родини, громади, держави, сприяння засвоєнню дитиною соціокультурних і духовно-моральних норм у різних видах групової та самостійної діяльності дітей, формування пізнавальних інтересів дитини, пов'язаних з історико-культурною

спадщиною, урахуванням в освітньому процесі етнокультурних і регіональних особливостей тощо [72].

Заклад дошкільної освіти як перша ланка в системі неперервної освіти, повинен відігравати вирішальну роль у патріотичному вихованні дошкільників. В. Мусієнко, здійснюючи історико-педагогічний аналіз діяльності закладів дошкільної освіти України з формування почуття патріотизму в дошкільників, вказує на те, що ці освітні установи відігравали велику роль у патріотичному вихованні дітей і сьогодні продовжують виконувати таку ж виховну функцію у межах своєї діяльності [181, с. 54].

Серед визначальних принципів становлення громадянина України та Світу в акмепросторі закладу дошкільної освіти постають такі, як: природовідповідності, дитиноцентризму, особистісної орієнтованості, культуровідповідності, гуманізації виховного процесу та ряд інших. Реалізація патріотичного виховання у ЗДО здійснюється за такими специфічними педагогічними принципами: національної ідентичності, полікультурності, акмеологічності, родинності, міжпоколінної наступності тощо [238, с. 8].

У БКДО в Україні акцентовано на забезпечення наступності в організації патріотичного виховання дошкільників та з урахуванням здобутків попередніх десятиліть, вказано на необхідність урахування його українознавчих, народознавчих і краєзнавчих напрямів.

Організація освітнього процесу ЗДО з різних напрямів роботи з дошкільниками скеровується вимогами державного стандарту дошкільної освіти – Базового компоненту, чинними комплексними, парціальними програмами, а також навчально-методичною літературою. Ці документи мають бути затверджені або рекомендовані Міністерством освіти і науки України чи схвалені для використання в дошкільних навчальних закладах комісією з дошкільної педагогіки та психології Науково-методичної ради з питань освіти МОН України. За цими нормативними документами передбачено організацію планомірної, різносторонньої та комплексної роботи з національно-патріотичного виховання дітей, починаючи з молодшого

дошкільного віку. Діяльність закладу дошкільної освіти за усіма напрямками роботи, у тому числі з патріотичного виховання, скеровується чинною державною програмою, за якою ця установа працює.

Метою патріотичного виховання у закладі дошкільної освіти є виховання у дітей любові до свого рідного краю та Батьківщини, шанобливого ставлення до родини, поваги до рідної мови, національних цінностей українського народу, народних традицій та звичаїв. Стосовно періоду дошкільного дитинства видається доцільніше говорити про патріотично орієнтоване виховання. Такий підхід зумовлює не прямолінійний вплив на душу і розум дитини, а більшою мірою спільне переживання дітьми і дорослими подій, пов'язаних із патріотизмом, при цьому ці події мають бути раціонально спрямованими як у минуле, в історію, так і в сучасне та майбутнє.

Задля обґрунтування особливостей патріотичної вихованості дітей 6-7 років ми вважали за доцільне здійснити аналіз чинних комплексних програм дошкільної освіти, в яких найбільш виразно представлено провадження процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років, що перебувають у старшій групі закладу дошкільної освіти.

Надамо аналіз змісту кількох програм (державних комплексних «Українське дошкілля», «Дитина» та парціальної «Моя країна – Україна») щодо визначення підходів до патріотичного виховання дітей 6-7 років з урахуванням роботи з ознайомленням дітей з рідним краєм, його культурною спадщиною. Слід зазначити, що програми, проаналізовані нами, базуються на інваріантній складовій змісту освіти, підпорядковані виконанню вимог БКДО як державного освітнього стандарту з урахуванням відповідності їх меті, завданням та змісту патріотичного виховання дітей. Здійснений нами аналіз програм дошкільної освіти засвідчив наявність можливостей патріотичного виховання дітей 6-7 років за усіма розділами Програми, підпорядкованими освітнім напрямкам БКДО. Проте найбільшою мірою опанування художньої культури рідного краю визначається у народознавчому напрямі такої роботи й не передбачає використання у практиці ЗДО спеціальних форм дитячого

художнього краєзнавства. У кожній із зазначених вище Програм звертається увага на важливість сполучення різних форм роботи з дітьми щодо їх патріотичного виховання, які не тільки на інформаційному рівні надають дітям знання про світ навколо них.

Так, програма розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкілля» (2022 р.) найбільш повно розглядає можливості ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з культурою рідного краю. Основи проведення художньо-краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку, за цією програмою, визначаються [15, с. 170], зокрема за освітнім напрямом «Дитина в соціумі» у розділі «Народознавство» виокремлено самостійну структурну частину «Історія та культура рідного краю». У програмі вказується на необхідності формування у дітей уявлень про історію рідного для них міста (села), його символіку, історичні пам'ятки, легенди про рідний край.

У пропонованому О. Білан посібнику з планування освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку за розглянутою вище програмою «Українське дошкілля» у календарно-тематичному плануванні приділено велику увагу напряму патріотичного виховання. Проте, краєзнавча складова у посібнику представлена незначно [14, с. 3].

В освітній програмі для дітей від двох до семи років «Дитина» в освітньому напрямі «Дитина у соціумі», у підрозділі «Україна – рідний край» тією чи іншою мірою виокремлено зміст педагогічної роботи, пов'язаної з художнім краєзнавством. Зокрема, стосовно дитини старшого дошкільного віку вказано на необхідності «поглиблювати, узагальнювати, активізувати уявлення про рідний край, доступні географічні, економічні, культурні відомості (відомі історичні особи та українці-сучасники, видатні пам'ятки країни) [74, с. 168–169].

С. Васильєвою здійснено порівняльний аналіз програмно-методичного забезпечення (набутого за період незалежності України) щодо формування основ патріотизму в дітей на основі звернення до національної і регіональної спадщини. Авторка вважає, що введення до змісту дошкільного виховання

підрозділів «Рідний край», «Початки народознавства» («Малютко», 1991 р.), «Рідний край» та «Народознавство» («Малютко», 1999 р.), «Це моя батьківщина, це моя Україна» («Дитина», 2003 р.), «Мій рідний край», «Фольклорні символи» («Дитина», 2012 р.) сприяло утвердженню позицій не лише національної спадщини (що є традиційним народознавчим напрямом роботи з дітьми у ЗДО), але й більш глибокому ознайомленню дітей із культурною самобутністю рідного для них краю. Це, на думку С. Васильєвої, сприяло осучасненню змісту та засобів формування патріотизму в старших дошкільників [32, с. 87].

Однією з перших парціальних програм, у якій визначалися методичні основи національно-патріотичного виховання дошкільників, стала програма «Україна – моя Батьківщина» (2016 р.) (авт. О. Каплуновська, Ю. Палець І. Кичата, наукова редакція О. Рейпольської) (затверджена Наказом МОН України протокол № 3 від 21.06. 2022 р.). Уперше за роки незалежності України у затвердженні програми як парціальної (від 2016 р.) було чітко визначено основні напрями, завдання, зміст роботи з національно-патріотичного виховання дошкільників різного віку, забезпечено педагогів необхідним для цього методичним інструментарієм [98].

Мета цієї програми – виховання національно-патріотичної особистості в дошкільному віці, а також забезпечення освітнього процесу відповідними інформацією, змістом, методичними складниками, практичними порадами. Серед завдань програми «Україна – моя Батьківщина» слід наголосити на тих, що безпосередньо стосуються ознайомлення дітей з рідним краєм: виховання любові до рідного краю (рідного дому, сім'ї, дошкільного закладу, міста); ознайомлення дітей з історією рідного краю, життям і побутом народу України; формування духовно-моральних взаємин між дітьми; виховання пошани та любові до культурного спадку свого народу й сучасного мистецтва; формування толерантного ставлення до представників інших народів, культур і традицій; культивування кращих рис української ментальності –

працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи; формування мовленнєвої культури [98, с. 5].

Автори програми «Україна – моя Батьківщина» стосовно роботи з дітьми урахували й художньо-краєзнавчу складову, яка визначається сформованістю у дітей компетенції щодо знань про культурно-історичні пам'ятки, легенди рідного краю, символіку міста (села), його історію, професії та здобутки людей, які живуть тут нині та славлять рідний край [98, с. 31; 55].

У 2022 році МОН було схвалено для використання у ЗДО парціальну програму з національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку «Моя країна – Україна» (Н. Гавриш, О. Косенчук, Т. Піроженко) та програмово-методичний комплект до неї. Автори програми декларують в її реалізації необхідність об'єднання зусиль педагогів і батьків, спрямованих на «укріплення національної ідентичності дітей як основи, на якій проростатиме справжній патріотизм» [52, с. 12]. У програмі визначено три рівні, за якими діагностуються результати патріотично-виховної роботи: мікрорівні найближчого соціального простору (сім'я, рідня); мезорівні розширеного соціального простору (дошкільний заклад, вулиця, місто або селище); макрорівні великого соціуму (Україна як країна серед інших країн світу). На думку авторів програми, рівневий розподіл надає змогу забезпечити системність у роботі з патріотичного виховання [51].

Серед навчально-методичних праць, спрямованих на реалізацію напряму патріотичного виховання дошкільників у ЗДО слід назвати посібники: М. Кривоніс, О. Дроботій [205], А. Часинікова [87] О. Якименко [301] (методичні матеріали до проведення освітньої роботи з патріотичного виховання дітей усіх вікових груп у ЗДО); І. Логвиненко, О. Тарасова [204] (перспективне планування різних форм роботи з патріотичного виховання у ЗДО та його методичне забезпечення), Н. Гавриш, С. Бадер, О. Стаєнна [50] (методичні матеріали з патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку). Зміст цих видань відповідає вимогам державного Стандарту дошкільної освіти та чинних програм дошкільної освіти. Матеріали пропонуваніх

посібників базуються на принципі інтеграції, актуальному для практики сучасних ЗДО. За баченням авторів, завдання з патріотичного виховання реалізуються в ігровій діяльності, під час занять різних типів, у формах виховної та позазаняттєвої роботи й здійснюються за участю батьків [301, с. 8].

На реалізацію окремих напрямів патріотичного виховання дітей у ЗДО спрямовані програми, розроблені низкою авторів: Н. Кисіль (використання проєктів освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку з патріотичного виховання) [105]; О. Грабарєва, Н. Кугуєнко (використання народної пісенної творчості у вихованні національної свідомості дошкільників) [182]; О. Каплуновська, О. Руденкова, Л. Месьянінова (забезпечення українознавчого напрямку патріотичного виховання дітей) [203].

Також слід відмітити навчально-методичні матеріали, видані останніми роками для педагогів ЗДО щодо підвищення ефективності процесу патріотичного виховання дошкільників. Це наступні посібники: хрестоматія для дошкільнят з національно-патріотичного виховання «Моя країна — Україна» (авт. і уклад. Н. Гавриш, О. Косенчук) [179]; «Сонечко мандрує Україною»: навчально-методичний комплект для дітей старшого дошкільного віку, (авт. кол.: Н. Гавриш, С. Бадер, О. Стаєнна) [50]; «Твори патріотичної тематики для дітей старшого дошкільного віку», (упоряд. Н. Богданець-Білоskalенко, Л. Шкрєбтієнко) [259] та інші матеріали.

Отже, на основі вивчення нормативної бази, яка стосується патріотичного виховання у ЗДО, ми можемо визначити, що загальні питання щодо організації цього процесу ґрунтовно розроблені, проте мають виражене народознавче спрямування й практично не базуються на проведенні з дітьми художньо-краєзнавчої роботи, яка стосується безпосереднього вивчення ними особливостей культурної спадщини рідного краю.

Зазначимо, що за попередні роки було створено лише одну регіональну парціальну програму розвитку дітей старшого дошкільного віку – «Я – Киянин» (наук. ред. та упоряд. А. Гончаренко), яка на сьогодні втратила статус парціальної. У програмі відображено освітні завдання щодо ознайомлення,

формування ставлення, апробації моделей поведінки дітей у царині культурної атмосфери, природи, ціннісних пріоритетів, традицій, стилю взаємин жителів міста Києва. Автори програми найбільшою мірою використовували в її розробці засади художнього краєзнавства та спиралися на реалізацію особистісно орієнтованої моделі розвитку дитини, яка визначає можливості власного «Я» зростання старшого дошкільника щодо пізнання своєрідності міста, формування любові до нього та надання можливості здійснити свій внесок у його розвиток [60, с. 6].

Закладання патріотизму до структури патріотичної свідомості варто розпочинати з періоду дошкільного дитинства. На думку Т. Поніманської, систематичну роботу з патріотичного виховання слід проводити з періоду середнього дошкільного віку, коли у дитини з'являється інтерес до суспільних явищ, соціального світу [213, с. 252]. Найбільший вплив на зростаючу особистість відіграє процес соціалізації, що має характер засвоєння та відтворення культури суспільства. Вчена І. Рогальська-Яблонська вказує на те, що культуротворча парадигма світу дитинства є найбільш актуальною щодо визначення специфіки соціалізації дошкільника, формування у нього ціннісного ставлення до Батьківщини, народу, його культури, стосунків людей тощо [228, с. 293].

Таким чином, встановлено, що період старшого дошкільного дитинства є найважливішим етапом становлення особистості, формування засад патріотизму. Виховання основ патріотизму у дітей 6-7 років є важливою складовою їхнього соціально-морального розвитку, формування особистості, її громадянських почуттів тощо. Визначено такі вікові особливості старшого дошкільного віку, які є важливими у контексті досліджуваної проблеми: формування перших ціннісних уявлень дитини про навколишній світ; становлення основ національного характеру; можливість опанування звичаїв, традицій, історико-культурних надбань свого краю та свого народу.

1.3. Роль художнього краєзнавства у формуванні патріотичної вихованості дітей 6-7 років у ЗДО

Важливим механізмом патріотичного виховання є художнє краєзнавство. У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України наголошено на важливості створення умов для популяризації кращих здобутків національної культури та духовної спадщини, героїчного минулого і сучасності українського народу з метою патріотичного виховання дітей та молоді [116, с. 8]. Набуття Україною незалежності загострило необхідність посилення державної суверенності, виховання дітей і молодого покоління у дусі справжнього патріотизму та державності, виховання у них національної свідомості, збереження української культурної спадщини, поваги до духовних цінностей і традицій, зокрема мистецьких.

Виховання у молодого покоління патріотизму, інтересу до вивчення власної історії, культури, звичаїв, традицій (у тому числі – мистецьких) має відбуватися з урахуванням регіональних здобутків на основі краєзнавчого підходу, зокрема у напрямі художнього краєзнавства, який все активніше запроваджується в освітньо-виховну практику закладів освіти.

Зупинимося більш детально на розкритті сутності та змісту поняття «художнє краєзнавство». Художнє краєзнавство є однією із складових загального процесу краєзнавства. У силу своєї специфіки воно більш широко використовується у роботі з учнями, студентською молоддю, а також у позашкільній освіті та діяльності туристичних організацій. Проте засади художнього краєзнавства, збагачені багатомістовими практичними здобутками, усе більше знаходять місце в оновленій практиці сучасних закладів освіти, зокрема, – дошкільній, а також у гуртковій роботі.

Відповідно до Указу Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання», головним завданням закладів освіти визначається така побудова виховної діяльності, коли сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середовище виховують дітей у

дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності [223]. Краєзнавча діяльність на сьогодні може становити змістову та організаційну основу освітнього процесу на усіх рівнях освіти. Практика ж визначає, що для вирішення освітніх і виховних завдань заклади освіти недостатньо повно реалізують ресурси регіону та потенціал художнього краєзнавства. Тут слід згадати слова видатного українського вченого та політичного діяча М. Грушевського: «Кожному повинно бути цікаво знати про свій край і народ, про його життя й старовину, себто – історію. Сказав один розумний чоловік за давніх часів, що хто не знає своєї минувшини, своєї історії, той якби до смерті залишиться дитиною» [69, с. 11].

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський зазначав, що дитинство – це щоденне відкриття світу, й тому виховання має бути побудовано так, щоб при цьому здійснювалося пізнання людини та Батьківщини, величі, краси та глибини довкілля. Провідним етапом у цій роботі слід вважати накопичення дошкільниками соціального досвіду життя у рідному краї, норм і правил поведінки та співжиття, ознайомлення з культурою [254, с. 11-12].

Головним структурним елементом узагальнювального поняття «художнє краєзнавство» є поняття «краєзнавство», яке Енциклопедія історії України, подає як комплексну науку, яка різнобічно вивчає певну окреслену частину країни (регіону, області, краю) [80, с. 280]. Як і будь-яка наука, краєзнавство має свої об'єкт, предмет і завдання дослідження. Об'єктами краєзнавства слугують його історія, природа, населення, господарство, культура, своєрідність матеріальної і духовної культури, втілена у відповідних об'єктах. Предмет краєзнавства зумовлює знання про конкретний регіон.

У сучасній науці представлено численні роботи, пов'язані з дослідженням окремих напрямів краєзнавства, проте ми зосереджуємо увагу на тих, які більш тісно й логічно пов'язані із предметом нашої роботи: краєзнавство як засіб виховання (Л. Березівська, В. Бугрій, В. Василенко, Л. Войтова, Г. Гуменюк, М. Ігнатенко, Н. Іванків, Л. Ковальова, Т. Маланюк, В. Матіяш, В. Обозний, В. Прокопчук, О. Сухомлинська, О. Тімець,

Н. Ткачова, П. Тронько, М. Чепіль), використання краєзнавчого матеріалу у роботі з дошкільниками (Н. Богданець-Білоskalенко, Н. Бондаренко, І. Гавриш, А. Гончаренко, О. Денисюк, А. Дмитренко, Н. Дятленко, Л. Євтушина, Л. Калуська, Т. Корж, В. Лаппо, Н. Недодатко, С. Тесленко).

При яскраво визначеному географічному характері краєзнавства часто у практиці його здійснення конкретні завдання пов'язують із вивченням не тільки суто географії, але й інших сторін життя краю, наприклад його історії, архітектури, літератури, мистецтва тощо. У такому випадку краєзнавство визначає ряд своїх напрямів: літературне, географічне, історичне, педагогічне, мистецьке, економічне, шкільне, художнє тощо. Кожен із напрямів характеризується змістом краєзнавчих досліджень, постає самостійною науковою дисципліною та галуззю певної науки (географічне краєзнавство – галузь географії, педагогічне – педагогіки, музичне – галузь музики тощо). Усі напрями краєзнавства тісно взаємопов'язані, що обумовлюється комплексністю його наукових дисциплін, попри відмінності у змісті та методах дослідження, логічною сукупністю усі вони спрямовані на усебічне наукове пізнання краю.

Найбільш тісно із специфікою нашого дослідження пов'язані два види краєзнавства – шкільне, на засадах якого відбувається організація роботи у закладах освіти (у тому числі дошкільному), а також художнє, сутність якого ми аналізуємо у даному підрозділі стосовно використання його засад у патріотичному вихованні дітей 6-7 років.

Зупинимося більш детально на розкритті базових дефініцій, які стосуються наукового аналізу проблеми художнього краєзнавства. Окремі питання, які стосуються специфіки художнього краєзнавства та його місця в освітній практиці, розглядалися Т. Анікіною, С. Додурич, Р. Загорулько, М. Качур, Т. Ляшенко, С. Матвієнко, Л. Масол та ін. Попри здійснені наукові розвідки щодо змістового аспекту тлумачення категорії «художнє краєзнавство», на сьогодні не сформульоване єдине, загальноприйняте визначення. Термінологічна невизначеність поняття «художнє краєзнавство»

обумовлюється його багатоаспектністю та поліфункціональністю стосовно об'єктів, на які спрямована увага дослідників.

С. Матвієнко запропонувала структурну характеристику художнього краєзнавства, в основі якої лежить художній твір як елемент культури, до роботи з яким долучаються краєзнавці (рис. 1.1) [168, с. 74]:

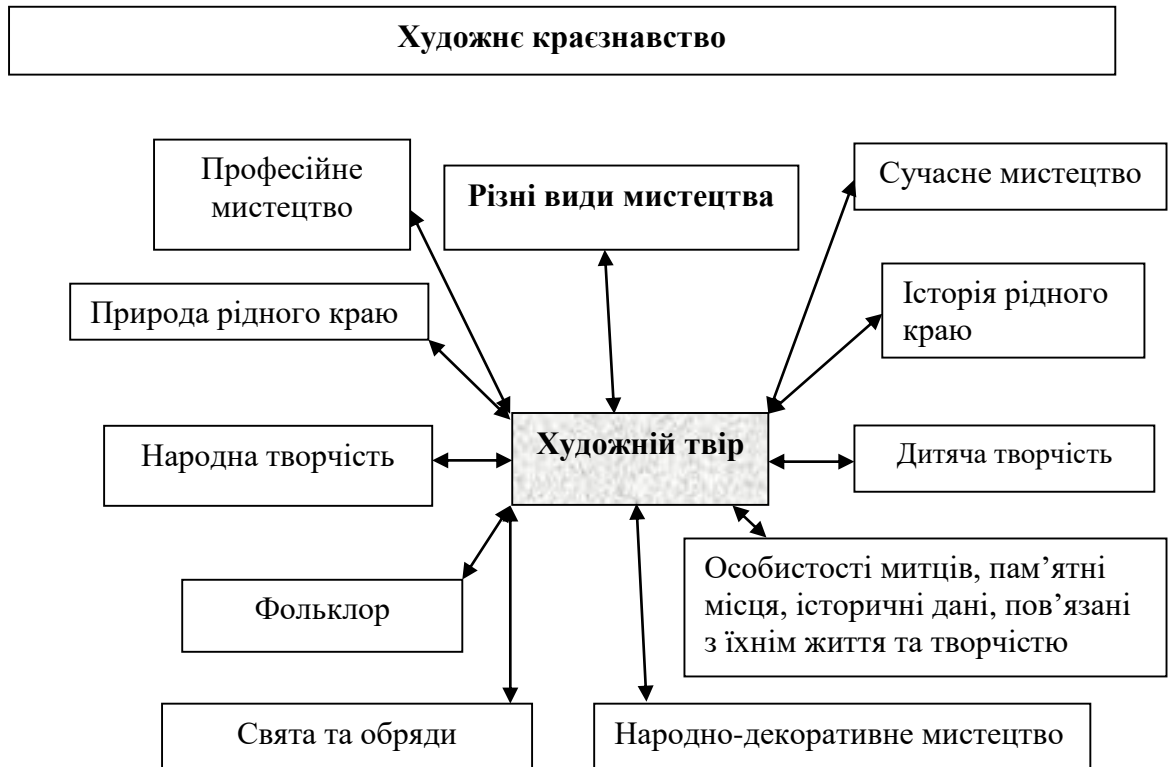

Рис. 1.1. Структура художнього краєзнавства (за С. Матвієнко)

У дисертаційному дослідженні Т. Анікіної художнє краєзнавство (як педагогічне поняття й стосовно використання його у підготовці майбутніх учителів музики), розглядається як частина та ціле загального краєзнавства, а також як навчально-пізнавальна, пошуково-дослідна і педагогічна діяльність студентів, спрямована на опанування й подальшу пропаганду художньої спадщини рідного краю, його специфічних особливостей, що визначають його своєрідність, неповторність стосовно інших регіонів і суспільства у цілому [3, с. 32].

З урахуванням поглядів В. Дикало [73] щодо визначення специфіки

музичного краєзнавства, ми розглядаємо *художнє краєзнавство* як складник мистецького краєзнавства, яке входить до системи краєзнавчих наук і спрямоване на вивчення художньої культури міста, регіону. Об'єктом художнього краєзнавства є процес становлення художньої культури як невід'ємної частки культурно-історичних процесів регіону. Предмет – конкретні явища художньої культури (стосовно минулого та сучасності).

Художнє краєзнавство є складовою частиною загального краєзнавства як науки і, відповідно, входить до системи краєзнавчих наукових напрямків, якими є: географічне, етнографічне, історичне, мистецьке, педагогічне тощо. За формою організації художнє краєзнавство реалізується на засадах громадського (визначається у діяльності гуртків, спілок, окремих дослідників) і шкільного краєзнавства (поширеного у загальноосвітніх закладах, діяльності Малої академії наук України, обласних центрів національно-патріотичного виховання, відповідних підрозділів будинків дитячої творчості та інших позашкільних закладів). Менш представлене художнє краєзнавство на державному напрямі його реалізації.

С. Матвієнко, спираючись на праці А. Торхової, розглядає художнє краєзнавство як особливий механізм виховної роботи в закладах освіти (загальної і додаткової), здатний забезпечувати не тільки предметний, але й духовний потенціал різних видів художньо-краєзнавчої діяльності [168, с. 74].

Говорячи про основи художнього краєзнавства, варто зазначити, що різні автори визначають два різні підходи щодо того, що слугує підґрунтям цього феномена – культура чи мистецтво. Будучи більш широким поняттям, *культура*, за визначенням С. Гончаренка, є сукупністю практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, що відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності [62, с. 182]. Відкрита енциклопедія «Вікіпедія» зазначає, що до поняття «культура» входять: освіта, наука, мораль, уклад життя, світогляд та мистецтво. Отже, культурологічне поле художнього

краєзнавства є широк, охоплює різні сфери суспільного і побутового життя та діяльності людей, основи ментальності тощо [135, с. 1].

Уперше на роль культури у вихованні особистості вказав видатний педагог А. Дістервег, розглядаючи культуру як «спадщину попередніх поколінь, як результат їхньої історії та чинників, що на них впливають» [75, с. 411]. У тлумаченні Т. Гриценко, культура є специфічним способом організації та розвитку людської життєдіяльності, представленим продуктами матеріальної та духовної праці, системою соціальних норм і настанов, духовними цінностями, сукупністю ставлень та відносин людини [136, с. 10]. На думку О. Трифонової, культура відображає специфічність національної системи цінностей, становить основу сприйняття й засвоєння особистістю картини світу [266, с. 528].

Стрижневим елементом художнього краєзнавства (як краєзнавчої діяльності, спрямованої на регіональні дослідження) є *регіональна культура*, яка постає аутентичним варіантом культури національної. У працях Т. Анікіної, Н. Ліби, Л. Масол, С. Матвієнко, Т. Носаченко, О. Олійник, Г. Шевченко, К. Шевчук доводиться думка про те, що регіональна культура є своєрідною моделлю життя, до якої включена людина, яка проживає на певній території. Нам імponує думка О. Олійник стосовно того, що регіональна культура виконує для певної (локальної) території ті ж функції, що й національна, «материнська» культура для країни: аксіологічну, людинотворчу, комунікативну, символічну тощо [189, с. 184]. Т. Анікіна регіональну художню культуру розуміє як художню культуру того чи іншого регіону, сукупність соціально набутих і трансльованих з покоління до покоління значущих художніх цінностей суспільства [4, с. 3].

Складовими регіональної культури є наступні елементи: культура духовна (артефакти якої втілюються в культурі художній), звичаї, система цінностей і поглядів, соціально-етичних норм, традиції народів, які проживають на певній території. Будучи елементом духовної культури та визначаючи по собі певну матеріальну спадщину та художню сферу культури,

художнє краєзнавство слугує своєрідним механізмом передачі соціокультурного досвіду людей (народів), які населяють певний регіон. У багатьох наукових роботах, які стосуються дослідження специфіки художньо-краєзнавчої діяльності, центральним поняттям є не художня культура, а мистецька спадщина рідного краю, що потребує більш детального розгляду сутності понять «мистецтво» і «художня культура» та можливості використання цих понять з логікою художнього краєзнавства (В. Прокопчук (Дикало), С. Долецька, М. Качур, В. Лаппо, Л. Масол, С. Матвієнко, Н. Охріменко).

Мистецтво, як визначає Закон України «Про культуру» (2011 р.), – це творча художня діяльність у сферах літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах [220, с. 4]. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, мистецтво є творчим відображенням дійсності в художніх образах, творчий художній діяльності [36, с. 525]. За визначенням відкритого енциклопедичного ресурсу «Вікіпедія», зазвичай мистецтво поділяється на літературу, образотворче, декоративно-ужиткове, сценічне мистецтво, музику та архітектуру [174].

Усі зазначені види мистецтва спільно є об'єктами як художньої культури. З огляду на це, поняття «художня культура» є ширшим, ніж «мистецтво». Поняття «художня культура» розуміємо як культуру виробництва мистецтва, культура його розповсюдження, пропаганди, культура його сприйняття, розуміння, культуру насолоди мистецтвом. На думку В. Вишнякова, поняття художньої культури не тільки виражає ставлення до мистецтва, але й визначає його соціальну функціональність, зв'язок із системою організації, які сприяють створенню його продуктів, їх збереженню та популяризації. Разом з тим, художня культура, будучи тісно пов'язаною з мистецтвом, працює у рамках розуміння його соціального підґрунтя [41, с. 1].

Художня культура певного краю (регіону) є складовою частиною художньої культури спільноти та основою художнього краєзнавства. Художню культуру стосовно певної території (області, краю, регіону) ми розглядаємо як сукупність матеріальних і духовних цінностей, діяльність людей зі створення, збереження, відтворення, розповсюдження та використання зазначених цінностей. На думку Г.Самойленка, художня культура краю акумулює у собі діяльність усіх закладів, включених до художнього життя цього краю (що є комплексом явищ народного та професійного художнього життя певного територіального утворення) [239, с. 11]. Зазначимо, що використання художнього краєзнавства як механізму й засобу вивчення художньої культури краю дозволяє також відтворити більш цілісну картину розвитку української національної культури у цілому.

Проаналізувавши таку взаємообумовленість понять, у контексті нашого наукового дослідження зазначимо, що специфіка художнього краєзнавства полягає у дослідженні краєзнавцем «мистецького поля», наприклад творів літератури, музичного мистецтва, архітектури тощо. Однак, «глибина занурення» до вивчення мистецьких засад художнього краєзнавства залежить від рівня обізнаності краєзнавця щодо специфіки виду мистецтва, його досвіду проведення такої діяльності, специфіки особистісного сприймання творів мистецтва та низкою інших факторів.

Мистецтво є одним із найбільш ефективних засобів культурного розвитку особистості. Виховні можливості мистецтва високо оцінені П. Мирним, Л. Українкою, Г. Ващенком, В. Верховинцем, В. Сухомлинським, Т. Шевченком та іншими видатними українськими мислителями й педагогами. Це надало змогу вченим створити унікальні педагогічні теорії та освітні системи, у яких знайшли місце засади народознавства, етнопедагогіки та художнього краєзнавства як джерел збереження й відтворення української ментальності та національної культури. У працях І. Бега, В. Кононенка доведено, що через засвоєння історичного, соціального та культурного досвіду відбувається процес залучення особистості до культурної спадщини, який

вона опановує шляхом контактів з матеріальними та художньо-духовними цінностями, набуваючи безцінного соціокультурного досвіду шляхом активної суспільної і творчої діяльності.

Ключовими поняттями, які використовуються у наукових дослідженнях і розкривають сутність художнього краєзнавства є «культурна спадщина» та «художня спадщина краю». В основі представлених понять є формоутворювальний елемент – поняття «спадщина» [124]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «спадщина» розглядається як «явища культури, науки, побуту тощо, які залишилися від попередніх часів та попередніх діячів» [36, с. 1165]. В енциклопедії історії України поняття «культурна спадщина» тлумачиться як сукупність успадкованих від попередніх поколінь цінностей культури – матеріальної та духовної [80, с. 486]. Об'єктами культурної спадщини, згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини», є особливі «місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), природні або створені людиною об'єкти, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [222, с. 14].

Поряд із цим поняттям «спадщина» у дослідженнях, пов'язаних із художнім краєзнавством, науковці послуговуються також термінами «культурна спадщина», «культурно-історична спадщина», «художньо-краєзнавча спадщина», «художня спадщина краю».

Так, дослідниця Т. Анікіна базує своє дисертаційне дослідження стосовно використання засад художнього краєзнавстві у професійній підготовці майбутніх учителів музики на вживанні поняття «художня спадщина краю», котре розуміє як діалектичну єдність двох сторін: 1) хронологічно обумовлену, історично вищезазначену сукупність художніх цінностей; 2) процес неперервного оновлення художніх цінностей (матеріальних і духовних), традицій краю, які не втрачають актуальності та збагачуються завдяки співучасті людини через «проникнення у життя» художньої спадщини та

її примноження заради процвітання Батьківщини [3, с. 33].

Наступним поняттям, яке використовується у дослідженнях, пов'язаних із художнім краєзнавством, є «художньо-краєзнавча спадщина». М. Качур тлумачить це поняття як здобутки культури та мистецтва рідного для людини краю, а художнє краєзнавство розглядається дослідницею як механізм духовного привласнення етнокультурних цінностей та творчої самореалізації людини у процесі опанування нею соціально-культурного досвіду [103, с. 205].

У своєму дослідженні ми послуговуємося поняттям «культурно-історична спадщина». З урахуванням праць В. Буткевича, Ю. Блудової, І. Полякової, Г. Ловецького, С. Матвієнко, Г. Самойленка ми розуміємо це поняття як результат матеріального та духовного виробництва, дотичних до цього міжкультурних зв'язків та комунікацій, духовної пам'яті стосовно кожного регіону та нації у цілому, матеріального, соціокультурного та духовного досвіду [168, с. 77]. Культурно-історична спадщина визначає три рівні культурних надбань: регіональний, національний, загальнолюдський.

Засади культурно-історичної спадщини досліджувалися І. Гавриш, С. Долецькою, М. Качур (у контексті патріотичного виховання молодших школярів), Л. Березівською, Г. Гуменюк, П. Кононенко, Л. Масол, В. Прокопчук, О. Сухомлинською, К. Шевчук (стосовно різних аспектів виховання). Ю. Блудова спирається у дисертаційній роботі на більш вузьке щодо регіону дослідження (здійснювалося на матеріалі художньої культури Харківщини) поняття «регіональна культурно-історична спадщина». Це поняття, на нашу думку, визначає чітку спрямованість на вивчення культурно-історичної спадщини регіону та є науково близьким до поняття «художнє краєзнавство». За Ю. Блудовою, до складу регіональної культурно-історичної спадщини входять матеріальні (історія, археологія, архітектура, містобудування, ландшафтні природні території) та духовні (мова, звичаї й обряди, фольклор, різноманітні види мистецтв (література, декоративно-прикладне мистецтво, музика)) цінності [16, с. 97].

У кожному із досліджень, пов'язаних з вивченням потенціалу

культурно-історичної спадщини, розглядається сутність її цінностей. Цінностями у художньому краєзнавстві ми визначаємо людське, соціальне, культурне, історичне та інше значення художньо-творчої активності людей у конкретному регіоні; об'єкти, явища та процеси художньої культури краю, здатні тією чи іншою мірою задовольняти духовні та естетичні потреби людини й одночасно мати художнє, наукове та історичне значення [199, с. 9]. Цінності, які вивчаються у художньому краєзнавстві (любов, турбота, гармонія, творчість, майстерність, самостворення тощо), втілені у художніх творах, і у процесі художньо-краєзнавчої діяльності вони мають стати надбанням особистості, яка зростає.

Саме художні (духовні та матеріальні) цінності, за Т. Анікіною, є основою художньої спадщини краю та визначаються як конкретний прояв соціально-культурного досвіду народу [3, с. 8]. Духовні цінності культурно-історичної спадщини рідного краю, які вивчаються у художньому краєзнавстві, є ефективним засобом особистісного розвитку дитини, виховання у неї патріотичних почуттів, стимулювання до збереження й примноження. На думку дослідників Н. Бондаренко, Л. Масол, духовні цінності регіональної художньої спадщини у процесі художнього краєзнавства втілюються в його об'єктах, а також «розпредмечуються» у меті та засобах художньо-краєзнавчої діяльності [199, с. 10].

Аналізуючи специфіку художньо-краєзнавчої діяльності, можна говорити про два результати стосовно її проведення:

1) предметний (матеріалізований) результат представлений у зібраннях музейних експозицій, різноманітних виставках, виставах, театралізовано-обрядових діях тощо;

2) духовний результат визначається в набутих учасниками цього виду діяльності судженнях, поглядах, переживаннях, почуттях. Інакше кажучи, це ті ставлення, що людина визначає до рідного краю, його природи, культури, мистецтва, до людей та самої себе. Ці ставлення формуються у людини в процесі досягнення предметних результатів художньо-краєзнавчої

діяльності [211, с. 9].

Основи художнього краєзнавства як засобу національно-патріотичного виховання простежуються в поглядах С. Русової. Вона вважала, що діти «повинні добре знати природу рідного краю, історію та літературу рідного народу, знати промисел, працю, професійні нахили і господарські умови життя цього народу і завжди через усе своє навчання свідомо ставитися до своїх національних обов'язків» [232, с. 30].

Художнє краєзнавство спрямоване на вивчення художньо-культурного життя краю, під яким ми, з посиланнями на праці А. Торхової, розуміємо форми існування художньо-культурної активності людей у певному регіоні, змістом цієї активності є створення, розповсюдження та засвоєння художніх цінностей [199, с. 10]. У свою чергу об'єктами художнього краєзнавства є сукупність предметів, явищ, процесів, на які з метою пошуку нових властивостей про художню культуру краю спрямована пізнавальна активність людини [199, с. 12]. Концептуальним механізмом опанування особистістю культурно-історичною спадщиною рідного краю, а відтак підґрунтям художнього краєзнавства, є культурологічний підхід в освіті. Ще Ф.А. Дістервег, обґрунтовуючи принцип культуровідповідності в освіті, писав, що «у вихованні та навчанні слід брати до уваги умови місця та часу, у яких народилася людина або їй належить жити, одним словом, усю сучасну культуру в широкому, всеохоплюючому сенсі в особливості культури країни, яка є для дитини батьківщиною» [75, с. 411].

Інноваційні зміни в освіті зумовили застосування нових способів опанування людського досвіду, матеріальної та духовної культури, ствердили культурологічний підхід в сучасній освіті (М. Бастун [6], В. Гриньова [65], Т. Гриценко [136], С. Машкіна [172], А. Могильний [177], О. Трифонова [266], Г. Філіпчук [278], Л. Чередніченко [288]). Не можна не погодитися з думкою В. Гриньової про те, що культурологічний підхід здатний змінити уявлення про цінності освіти й розширити культурні основи змісту навчання й виховання, ввести критерії творчості та продуктивності у діяльність дитини та

дорослого [65, с. 10].

Освіта в контексті культурологічного підходу розглядається як складний культурний процес, головною метою якого є культурний саморозвиток особистості, починаючи з дитинства, взаємозв'язок освіти, спрямованої на особистість, з культурою, що орієнтована на особистісні смисли, цінності, на людину як творця культури та її суб'єкта, який здатний до культурного розвитку. М. Бастун говорить про те, що культурологічний підхід забезпечує гуманізацію та гуманітаризацію освіти, його використання не суперечить науковому змісту освіти, а доповнює його та збагачує [6, с. 172]. Л. Чередніченко вказує на взаємозалежність функцій освіти та культури, на бачення освіти крізь поняття культури [288, с. 71]. С. Машкіна розглядає культурологічний підхід методологічною основою та методом проектування особистісно орієнтованої освіти, що надає можливість у свою чергу розглядати освіту як процес оволодіння культурою; процес, спрямований на розвиток і цілісне перетворення особистості людини [172, с. 25].

Для того щоб культура мала ефективний вплив на духовний, моральний розвиток особистості, а сама особистість відчувала потребу у справжній культурі, необхідно створити основу для відтворення. Застосування культурологічного підходу в освіті зумовлює, у тому числі, активну діяльність серед дітей і молоді з позиції відтворення як національної культури, так і культури регіональної як найближчих для дитини. І. Бех зазначає, що на основі культурологічного підходу мають запроваджуватися освітні й соціалізаційні моделі, педагогічні технології, що передбачає «цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес прилучення особистості до культури свого народу, в ході якого здійснюється передавання багатовікового людського досвіду від покоління до покоління і розвиток його відповідно до сучасних реалій» [8, с. 14].

Учена І. Рогальська-Яблонська визначає культурологічний підхід як механізм соціалізації особистості, її громадянського та патріотичного зростання, починаючи з періоду дошкільного дитинства, що є вагомим

думкою для нашого дослідження [228, с. 292]. З урахуванням теорії «зони найближчого розвитку дитини» до культурної спадщини дитину залучають дорослі (батьки, педагоги). Дорослий постає посередником між дитиною і культурою, а сама дитина у процесі такої взаємодії розвивається як цілісна система взаємодії з дорослими із засвоєння вже створених цінностей духовної та матеріальної культури.

Опанування дитиною культури відбувається відповідно до її вікових можливостей, на матеріалі рідного краю, що дозволяє розкрити для неї специфіку як загальнонаціональної культури, так і тієї, що є найближчою до дитини з огляду на місце її проживання. Цю культуру ще називають культурою рідного краю. У науковій літературі у великій кількості здійснених досліджень з проблем краєзнавства на сьогодні ведеться дискусія стосовно того, що розуміти під поняттями «рідний край», «мала батьківщина» та «регіон». Для краєзнавства поняття «край» є базовим, воно лягло в основу багатьох термінів, у тому числі «краєзнавство», «краєзнавчий рух», «шкільне краєзнавство», «художнє краєзнавство» та низці інших. Логіку використання поняття «рідний край» стосовно проведення краєзнавчої роботи розкриває у своїх наукових роботах К. Шевчук вказуючи, що краєзнавство займається вивченням певної частини території, яка для людини вважається рідною територією [295, с. 6]. С. Матвієнко говорить, що поняття «рідний край» розглядається як певна соціокультурна модель просторово-часової реальності, що є важливою для духовно-морального зростання та соціалізації особистості [166, с. 416].

В. Обозний стверджує, що поняття «рідний край» слід розуміти як територію, назва якої зафіксувалася документально і міцно зберігається у народній пам'яті, що свідчить про стійкість історичної самосвідомості населення. Дослідник зазначає, що тривалість перебування певної місцевості у складі краю впливає на його особливості не тільки як географічної території, але й на визначення самобутності матеріальної і духовної культури, на специфіку крайової свідомості населення, визначаючи його тим самим як рідний край [187, с. 26]. На думку В. Бугрій, поняття «край» є базовим

переважно стосовно шкільного краєзнавства, і сам край (в його географічному визначенні) обумовлює територіальні межі проживання краєзнавців. Разом з тим, як зазначає В. Бугрій, діти, використовуючи краєзнавчі матеріали у процесі краєзнавчої роботи, можна отримати можливість порівняти загальні та відмінні риси в традиціях, культурних та ідеологічних цінностях різних територій, а також своєї країни [27, с. 127].

Зазначимо, що для наукових досліджень у галузі дошкільної педагогіки більш прийнятним є термін «рідний край». Вчені А. Богуш, Н. Лисенко [19], І. Гавриш [49], Л. Калуська [97], О. Максимова [151], В. Ніколаєнко [185], Н. Рогальська [227] вживають це поняття у контексті організації методичної роботи з окремих напрямів роботи з дошкільниками (народознавство, національно-патріотичне виховання, художня праця тощо). У дисертаційному дослідженні В. Лаппо, де автор спирається на праці А. Богуш, Н. Лисенко, поняття «рідний край» ототожнюються з такими, як «етнокультурне середовище» та «етнорегіон». В. Лаппо вказує на те, що підставами для вживання такого термінологічного поля слугують вікові особливості дітей щодо ознайомлення з рідним краєм, а також обмеженість і культурна самотність осередку, в якому відбувається першопочаткове становлення особистості [140, с. 28].

Дослідниця Т. Анікіна послуговується у дисертаційному дослідженні поняттям «регіон» і вважає, що саме особливості регіону (як територіальної одиниці країни) повинні бути покладені в основу етнохудожнього краєзнавства та мають визначати необхідність та своєчасність використання засад регіоналістики та краєзнавства для розбудови художньо-педагогічної освіти в Україні [4]. Поняття «регіон», на думку Н. Ліби та Л. Ющик, є достатньо науково невизначеним й таким, що вживається дослідниками різних галузей науки, переважно у прикладному аспекті (географічний, економічний, господарчий, етнічний, соціально-політичний тощо) [142, с. 12].

Не маючи на меті проводити ґрунтовний аналіз цього поняття, зазначимо, що стосовно здійснених науково-педагогічних досліджень,

пов'язаних із проблематикою художнього краєзнавства, поняття «регіон» використовується як окреслення меж території, пов'язаної не тільки з його географічними, але й історичними та культурно визначеними особливостями. Наприклад, Чернігівщина може розглядатися як регіон у межах нинішньої Чернігівської області, а також в історичному контексті – у більш ранніх межах Чернігово-Сіверщини, Чернігівської губернії тощо.

Ю. Блудова послуговується поняттям «регіон» у контексті дослідження проблеми використання регіональної культурно-історичної спадщини як засобу формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку [16, с. 95]. Дослідниця спиралася на засади художнього краєзнавства у проведенні експериментальної роботи в тій її частині, що дозволяє дітям пізнати матеріальну та духовну складову культурно-історичної спадщини Харківського регіону. С. Матвієнко, проаналізувавши потенціал художнього краєзнавства щодо виховання у дошкільників духовних цінностей, визначає його результативність залежно від таких умов: створення середовища для збагачення духовного світу дітей; мотивація їх на особистісне самовизначення при взаємодії з елементами культури рідного краю; сформованість навичок творчої самореалізації у різних видах краєзнавчої діяльності [168, с. 76].

Потенціалом художнього краєзнавства ми розуміємо як наявні духовні та матеріальні джерела художньої культури, які можуть бути використані для досягнення певних завдань. Оскільки проблема нашого дослідження стосується використання у патріотичному вихованні художнього краєзнавства як діяльності, спрямованої на вивчення художньої спадщини краю, та з'ясовуючи структуру художнього краєзнавства, ми визначаємо, що в його основі знаходяться належні до пам'ятки культури художні цінності як конкретний вияв соціокультурного досвіду народу.

З урахуванням поглядів Т. Анікіної, Н. Бондаренко, Ю. Блудової Г. Шевченко, М. Качур, С. Матвієнко, В. Прокопчук, пропонуємо наступну об'єктну структуру художнього краєзнавства (рис. 1.2)

Народне декоративно-ужиткове мистецтво – галузь народної творчості (минулого та сучасності), яка пов'язана з виготовленням речей домашнього вжитку, художньо оформлених знарядь праці, посуду, одягу, прикрашання оселі тощо.

Поле
вивчення

Види декоративно-ужиткового мистецтва: гончарство, різьбярство, вишивка, лозоплетіння, ткацтво, витинання тощо.

Професійна художня творчість – діяльність композиторів, музикантів, письменників, поетів, живописців, режисерів, акторів, скульпторів, архітекторів. До цієї сфери також належать колективна та сольна виконавська діяльність.

Поле
вивчення

Архітектура – пам'ятки матеріального та духовного життя суспільства (палацово-замкові споруди, маєтки, меморіальні комплекси; парки, духовно-культурні об'єкти, старовинні будівлі, що є пам'ятками історії; будівлі, що визначають архітектурні стилі минулого та сучасності тощо).

Література – поезія, проза, фольклор літературний з його видами та жанрами, сучасна література з її видами та жанрами).

Музика – музичні твори за їхніми стильовими, жанровими особливостями тощо.

Театр – жанри та види театру; вистава як твір театрального мистецтва, театральні п'єси; історія діяльності театральної установи, репертуар тощо.

Образотворче мистецтво – стилі, види та жанри цього виду мистецтва, а також твори, що належать до них.

Дитяча творчість – діяльність юних митців; виставки робіт тощо.

Пам'ятні місця – пов'язані із життям та творчістю діячів художньої культури; культурними традиціями тощо.

Рис. 1.2. Об'єктна структура художнього краєзнавства

(розроблено автором самостійно)

Краєзнавство має багатий виховний потенціал. Під *потенціалом* нами розуміються джерела, які є у наявності та можуть бути використаними для досягнення певних цілей. У контексті нашого дослідження – це звертання до духовних і матеріальних цінностей художньої культури краю на основі історичного підґрунтя, використання його культурного потенціалу в діяльності вихователів ЗДО, що дозволяє визначати вплив на розвиток патріотизму в дітей.

Н. Бондаренко вказує на те, що регіональне культурно-історичне середовище, історико-культурна спадщина регіону є могутнім засобом формування духовних цінностей як у дошкільників, так і їхніх сімей. Нам імпонує думка Н. Бондаренко, котра виокремлює в культурно-історичній спадщині регіону таку складову, як різні види мистецтва, які надають можливість дитині збагатитися духовно, сформувати оптимістичне сприйняття дійсності та навчитися розумінню прекрасного у житті та мистецтві [21, с. 4].

Ми погоджуємося з думкою Т. Анікіної, яка вважає, що художнє краєзнавство, будучи засобом виховання патріотизму, створює для умови для спілкування особистості з художньою спадщиною краю й ту емоційну ситуацію у процесі означеного спілкування, коли знання у цій галузі перетворюються на внутрішні переконання [3, с. 54].

У нашому дослідженні художнє краєзнавство розглядається більш вузько, адаптовано до його можливостей щодо педагогічно керованої роботи з дітьми 6-7 років у ЗДО. *Художнє краєзнавство у ЗДО* визначається нами як діяльність, яка є організованою на засадах шкільного краєзнавства; вона включає освітньо-виховну та позазаняттєву діяльність, на основі якої у дітей 6-7 років відбувається формування уявлень про своєрідність культури рідного краю в доступних для розуміння дітьми історичних вимірах; встановлюється взаємозв'язок культури рідного краю із національною культурою та відбувається формування патріотизму на цій основі.

У поглядах видатних українських педагогів минулого простежується думка про необхідність організації закладів дошкільної освіти на національному ґрунті. Авторка Концепції національного дошкільного виховання С. Русова стверджувала, що «ми зможемо якомога більше націоналізувати наші дитячі садки, наблизити їх не тільки до словесної, ай до технічної культури нашого народу» [233]. Велику увагу видатна педагогиня приділяла такому напряму роботи у садочку, як ознайомлення дітей із рідним краєм [232; 234]. «Географія рідного краю, – писала С. Русова, – це перший камінь для фундамента, на якому найкраще будується свідомий національний патріотизм. На цьому фундаменті накладається знання рідної історії... Історія в сучасному її освітленні має більше всього зупиняти увагу дітей не на військових подіях, не на зачіпних змаганнях рідного народу, а на його культурних внесках, на його моральних перемогах, на технічних та наукових відкриттях. Близькі дитячому серцю мають бути історичні постаті героїв, що життя своє офірували за правду, за долю рідного народу, за гуманні або наукові змагання» [235, с. 120]. У цій цитаті яскраво простежується думка про важливість раннього залучення дітей до культурно-історичної спадщини рідного краю з метою формування у них національної свідомості та закладання основ патріотизму.

Ідея вивчення дітьми рідного краю та використання для цього краєзнавчих матеріалів з метою навчання та виховання дітей належить видатному педагогу Я.-А. Коменському [110]. У розвитку краєзнавства як науки у період кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. домінував навчальний аспект, коли саме краєзнавство не викладалося. Проте у навчальному процесі тогочасних закладів освіти (шкіл, закладів, які працюють з дошкільниками, гімназій, інститутів тощо) широко використовувався краєзнавчий матеріал.

Проблема нашого дослідження пов'язана, у тому числі – із з'ясуванням сутності процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років на основі художнього краєзнавства. Це потребує уточнення нами поняття *«процес патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами*

художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти», яке можна схарактеризувати як організований, планомірний і цілеспрямований процес передачі особистості дитини даного віку регіональних і національних цінностей, духовних засад культури; процес, спрямований на формування патріотичних почуттів (любви до рідного краю та Вітчизни, вшанування традицій тощо), основ громадянської та патріотичної поведінки, у тому числі – з виявом прагнення процвітання рідного краю та країни.

Здійснений нами аналіз чинних програм для ЗДО свідчить про певну можливість урахування краєзнавчої складової у патріотичному вихованні дітей 6-7 років. Проте найбільше можливостей для такої роботи створюється у процесі цілеспрямованої діяльності з вивчення культури та історії рідного краю за використання відповідних засобів. *Засобами художнього краєзнавства* ми розуміємо як сукупність предметів матеріальної та духовної культури, які добираються для педагогічної роботи, а також типові для цього віку види суспільно орієнтованої та соціально-громадянської діяльності, організацію та стимулювання вихователем, спрямоване на розвиток особистості дитини. До основних засобів художнього краєзнавства, які використовуються у процесі патріотичного виховання старших дошкільників у ЗДО, ми відносимо: гру, виховну, навчальну, музейну, пошукову, проєктну діяльність, музейно-освітнє середовище тощо.

Оскільки художнє краєзнавство має безпосередню та опосередковану видову характеристику, відповідно до них можуть добиратися й елементи патріотично-виховної роботи з дітьми. Запровадження інтегративного підходу до формування патріотизму у дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства відбувається через залучення вихованців ЗДО до різних видів освітньої та виховної роботи (пізнавальної, художньо-продуктивної, краєзнавчої, трудової, соціально-комунікативної), системі ефективних форм і методів її організації (заняття, виховні народознавчі заходи, екскурсії тощо).

А. Мартін виділяє наступні напрями та форми проведення краєзнавчої роботи: безпосередні – дитячий туризм, екскурсії, цілеспрямовані прогулянки,

піші переходи, мініподорожі вихідного дня тощо; опосередковані – перегляд відеоматеріалів, фотоальбомів, віртуальні екскурсії, читання творів про рідний край [155, с 76].

Потужним засобом проведення художньо-краєзнавчої роботи з дошкільниками у закладі дошкільної освіти є *екскурсії*. На необхідність використання у практиці дитячих садків екскурсій та прогулянок вказували у різні часи Ф. Фребель, М. Монтесорі, С. Русова, О. Дорошенко та інші педагоги. Зокрема, С. Русова, розробила методичні основи ознайомлення дітей із рідним краєм у національному дитячому садку. Така робота розпочиналося у процесі вивчення дошкільниками рідної мови, народної творчості через проведення з ними бесід, спостережень, прогулянок та екскурсій. А. Богуш, Н. Лисенко удосконалили методику народознавчої роботи у закладі дошкільної освіти, використовуючи при цьому засади краєзнавства («батьківщинознавства»), обґрунтовані К. Ушинським [271]. Вчені пропонують поєднувати краєзнавчий підхід із принципами історизму та регіонального підходу, бо «вікові особливості дітей дошкільного віку не дають змогу їм обійняти весь зміст духовної культури українців, яка має свою специфіку відповідно до кожного етнічного району нашої держави» [19, с. 43].

Поняття «народознавство» та «краєзнавство» багато у чому мають спільне змістове наповнення та спільні наукові позиції. *Краєзнавство* у тлумаченні енциклопедії етнодержавознавства визначається як комплексна наука, яка різнобічно вивчає певну окреслену частину країни (регіону, області, краю) [152, с. 86]. Академік П. Кононенко обґрунтовує краєзнавство, народознавство, суспільствознавство, країнознавство як «елементи українознавства», зазначаючи, що, наприклад, основним завданням краєзнавства є вивчення рідного краю, а предметом вивчення – конкретний регіон [111, с. 35]. О. Яковенко розглядає народознавство як «систему знань про конкретний народ, особливості його побуту і трудової діяльності, національний характер, психологію, світогляд, історико-культурний досвід, а також про родовід, спосіб життя і виховання в сім'ях, про рідний край і все

пов'язане з ним» [302, с. 131]. Підтвердження цьому знаходимо у працях вчених Н. Богданець-Білокаленко, О. Вишневського, І. Газіної, О. Гевко, Т. Гриців, Л. Євтушиної, О. Колоскіної, П. Кононенка, Г. Лемко, О. Лісовець, Л. Мафтін, І. Скоморовської, О. Яковенко.

Зазначимо, що народознавство у закладі дошкільної освіти визначається традиційним напрямом роботи з дітьми дошкільного віку, у процесі якого діти набувають знань про державні й національні символи, побут, свята, звичаї, обряди, ігри, народні промисли українців тощо. Ознайомлення дітей із рідним краєм становить окремих, невеликий за обсягом розділ народознавчої роботи у закладі дошкільної освіти [185].

На основі аналізу педагогічної та психологічної літератури у нашому дослідженні визначено, що знання та уявлення дітей 6-7 років про художню спадщину рідного краю – це конкретизована інформація (знання) та образи, які відтворюють рівень розуміння дітьми зазначеного віку у процесі навчальної та виховної діяльності у ЗДО за впливу виховання у сім'ї, що складає підґрунтя особистісного розвитку дітей і формування почуття патріотизму.

Стосовно загальних засад художнього краєзнавства ми вказуємо на те, що в його основі лежить вивчення різних аспектів культури певного регіону, міста (села) тощо. Стосовно дітей дошкільного віку, на нашу думку, також доцільніше говорити про вивчення ними культурної спадщини рідного краю, аніж про мистецьке спрямування краєзнавчої роботи. Інтерес до пізнання дітьми 6-7 років культури та історії рідного краю розвивається у них в активній діяльності на фоні зростаючої потреби у пізнанні сутності соціальних явищ та проявляється як вибіркоче й стійке емоційно позитивне ставлення до об'єктів культури та історії рідного краю.

У великій кількості наукових досліджень зазначено роль педагога у пізнанні дітьми рідного краю. Дослідники Л. Богомолова [18], А. Гончаренко [61], Л. Косинська [37], А. Курчатова [139], Л. Лобуренко, В. Старікова [145] говорять про те, що екскурсійно-краєзнавча робота стане ефективною, коли у

закладі дошкільної освіти буде налагоджена система відповідних заходів і забезпечена готовність вихователів до її проведення. Педагог на етапі підготовки до екскурсії має сам ретельно ознайомитися з історією свого краю, його культурними традиціями, явищами художнього життя. Доречно буде встановити тісні зв'язки із місцевим краєзнавчим або художнім музеєм, звертання до краєзнавчої, мистецтвознавчої літератури, довідників для уточнення інформації з історії краю, своєрідності його культурних традицій тощо. На думку Л. Богомолової та І. Шевцової [18], С. Долецької [76], С. Тесленко [261] у межах діяльності музеїв реалізується навчальний і виховний потенціал музейної педагогіки, сполучаючись з такими видами музейних практик, як урок-екскурсія в музеї, тематичні вечори, музейні свята, лекторії, зустрічі з цікавими людьми тощо.

С. Матвієнко пропонує використовувати проєктну технологію в ознайомленні дошкільників з рідним краєм та у проведенні художньо-краєзнавчої роботи у ЗДО. Ця технологія визначить ефективність за умови, якщо «будуть представлені різноманітні прийоми та засоби навчання, які орієнтовані не тільки на потенціал навчальної або виховної роботи, а також на самостійну діяльність дітей (індивідуальну та групову) протягом запланованого періоду організації освітньої роботи з дошкільниками» [160, с. 132]. А. Солонська зазначає, що у проєктній діяльності є можливість інтеграції різних форм і методів роботи з інформацією, що особливо значуще для дитячого краєзнавства. Слушною визначається думка дослідниці, що робота над проєктом надає педагогу змогу формувати активну життєву позицію дитини, у тому числі – в її патріотичному визначенні, а також вчить дитину ефективній взаємодії з однолітками та дорослими [244, с. 152].

В експериментальній частині нашої наукової роботи ми будемо послуговуватися таким засобом художнього краєзнавства, як віртуальна екскурсія. Нам імпонує думка Т. Васютіної та Т. Золотаренко [33, с. 72], О. Коваленко [107, с. 72], що у такому форматі екскурсія не тільки надає можливість відвідати цікаві місця, але й мати змогу за власним бажанням

кількаразово повертатися до перегляду самої екскурсії або її фрагментів, віртуально відвідувати цікаві локації навіть в умовах карантинних обмежень.

С. Матвієнко наголошує, що у межах реалізації віртуальної екскурсії як форми художньо-краєзнавчої роботи з дошкільниками педагог може разом з дітьми створювати у межах проєктної діяльності мультимедійну презентацію на матеріалах художнього краєзнавства. У процесі проведення такої форми роботи старші дошкільники постають не тільки її активними учасниками, але й власне авторами [161, с. 89]. Організацію роботи над проєктом на основі віртуальної екскурсії, як вважає С. Матвієнко, доцільно здійснювати у підгруповій формі роботи, коли учасники кожної проєктної групи можуть створити спільну розповідь про мальовничий куточок рідного міста, його архітектурні споруди, музеї, місцевий театр, паркову зону тощо [161, с. 88].

Формами опосередкованого художнього краєзнавства є: свята, розваги, спеціально організовані ігри, народні дійства, «віртуальні мандрівки містом», уявні подорожі картою (фотографіями) міста, свого мікрорайону тощо; вивчення родословної, сімейних реліквій тощо. Чільне місце при плануванні виховного процесу в українських дошкільних закладах С. Русова відводила календарній обрядовості. Приміром, у статті «Роль жінки у дошкільному вихованні» зазначено: «У життя дитячого садка мають бути введені народні свята (Різдво з колядками, з Вертепом, Русалчині дні з веснянками, вінками з квітів, Івана Купала з купальськими вогнями і піснями і т. ін.)» [234, с. 117].

Ознайомлення дітей із рідним краєм відбувається на заняттях з ознайомлення із соціумом, заняттях з народознавства; заняттях художньо-продуктивною діяльністю (з акцентом на малюванні, ліпленні або аплікації), а також на заняттях з конструювання. Оскільки краєзнавчі заняття складні як за змістом, так і за формою передачі, вихователь не повинен обмежуватись у своїй роботі лише одним розділом програми або надавати перевагу тому чи іншому виду занять. Спираючись на праці В. Василенко [31], Л. Войтової [43], А. Мартін [155], В. Матіяш [170], можна визначити, що формами прямого краєзнавства є художньо-краєзнавча екскурсія, відвідування музею (місцевого

або музейного осередку у ЗДО); відвідування театру; дитячий туризм з елементами краєзнавства; участь у спеціальних краєзнавчих проєктах. У процесі прямого краєзнавства можна організувати з дошкільниками відвідування місцевого художнього салону, зустріч із майстрами вишивки, кераміки, ткання, витинання, організувати участь дітей у так званій «ремісничій майстерні».

Усе активніше в практику навчальних закладів входять так звані краєзнавчі гуртки. Метою їх діяльності є не тільки вивчення рідного краю, але й залучення дітей та молоді до активного відпочинку, різних форм оздоровчої, патріотичної роботи тощо. Зміст гурткової роботи визначається авторськими програмами, які складаються керівниками гуртків на основі власної педагогічної діяльності і обов'язково узгоджується з освітньою програмою, затвердженою МОН України, за якою працює заклад, і відображається в річному плані роботи. Відбір і структурування змісту художньо-краєзнавчої роботи з дошкільниками слід здійснювати на основі взаємозв'язку історії, сучасності, особливостей розвитку культури, традицій, соціально-економічного розвитку міста або села. Це дозволить створити у дітей цілісну систему знань про малу батьківщину, сформувані ціннісні ставлення до її культури, повагу до людей свого краю, а також розвинути бажання брати безпосередню участь у житті місцевої громади.

Першочерговим завданням проведення патріотично-виховної роботи з дошкільниками визначається створення у закладі дошкільної освіти відповідних умов, перш за все – сучасного та ефективного освітнього середовища. Ми вважаємо, що середовище ЗДО – не тільки функціональний інститут системи освіти, але й соціальні явища, події та культурне середовище навколишнього життя, з якими освітній заклад так чи інакше взаємодіє, й вони визначають вплив на його діяльність. З цим змінюються умови здійснення ЗДО його освітньо-виховних функцій, а довілля стає учасником педагогічного процесу. Відкритість закладу дошкільної освіти до відносин із соціумом надає можливість осучаснювати форми роботи із батьками та

громадою, ставати більш близькими для них, бути готовими до різнопланового співробітництва. Сучасний ЗДО має можливість стати культурним центром сімейного дозвілля, громадського життя.

На основі теоретичного аналізу практики закладу дошкільної освіти щодо організації патріотичного виховання дітей 6-7 років, визначення місця художнього краєзнавства у практиці ЗДО надаємо узагальнення.

Під поняттям *«патріотична вихованість дитини 6-7 років засобами художнього краєзнавства»* ми розуміємо інтегративну особистісну якість, що виявляється у емоційно-мотиваційному, змістовому, діяльнісно-творчому ставленні дошкільника до соціального та природного оточення, у якому він проживає, культурно-історичної спадщини та сьогодення рідного краю.

Сутністю виховання патріотизму в старших дошкільників є цілеспрямована робота педагога з формування патріотичних почуттів (любов до Батьківщини, рідних місць, мови, повага до історії своєї Батьківщини, культури й традицій народу) у взаємозв'язку з художньо-краєзнавчою діяльністю, яка враховує вікові особливості дітей та їхню особисту цілеспрямованість.

Метою художнього краєзнавства у ЗДО є залучення дошкільників до історико-культурної спадщини рідного краю засобами пізнавальної, художньо-комунікативної, творчо-продуктивної та перетворювальної діяльності. Зміст виховання патріотизму як якості особистості включає в себе поглиблене пізнання Батьківщини в інтегративних зв'язках виховання та навчання на заняттях і в різних видах діяльності (ігровій, дозвіллевій, пошуковій, проєктній, художньо-краєзнавчій), спрямованих на вивчення історії і культури своєї країни та малої батьківщини. Особливості виховання патріотизму в процесі художньо-краєзнавчої діяльності полягають у тому, що формування патріотичних почуттів і виховання любові до Батьківщини здійснюється на конкретному місцевому матеріалі, пов'язаному з історією й культурою малої батьківщини, сім'ї і жителів свого краю.

Суть патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку

засобами художнього краєзнавства розкривається на перетині таких процесів як пізнання художньої спадщини й сучасності свого краю, народу, Батьківщини, їх духовних і культурних надбань; формування почуття любові і шанобливого ставлення до них; формування навичок дослідницької, пошукової, логіко-аналітичної діяльності (уміння роботи висновки, знаходити відповіді, аналізувати, зіставляти тощо).

Таким чином, у даному підрозділі нами уточнено понятійний аспект термінів «краєзнавство» та «художнє краєзнавство» з урахуванням їх змістового наповнення, встановлено ієрархію та співупорядкованість даних понять. Вказано на те, що художнє краєзнавство є складовою частиною загального краєзнавства, його науковим напрямом і механізмом щодо опанування людиною художньої спадщини рідного для неї краю. Сутність художньої спадщини краю визначається тим, що вона містить елементи художньої культури регіону та втілена в його архітектурі, предметах побуту, живопису, мотивах візерунків одягу, музиці тощо.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових праць з проблеми дослідження визначив підвищений інтерес до проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку відповідно до реалій сьогодення. Зважаючи на багатогранність цієї проблеми, представлено базові методологічні підходи до реалізації експериментальної роботи: від теоретичного пошуку образу досліджуваного явища до обґрунтування ролі художнього краєзнавства у вихованні патріотизму, розкриття специфіки старшого дошкільного віку щодо можливості патріотичного виховання дітей засобами художнього краєзнавства та визначення функцій закладу дошкільної освіти у цьому процесі.

Для нашого дослідження вагомими стали визначені у сучасній науковій літературі трактування понять «патріот», «патріотизм», «виховання», «патріотичне виховання», «патріотична вихованість», «патріотичні почуття».

Здійснено аналіз передумов формування патріотичної вихованості дітей 6-7 років на засадах художнього краєзнавства, для чого схарактеризовано їхні вікові можливості щодо залучення до художньо-краєзнавчої діяльності у контексті патріотичного виховання. Визначено вікові особливості старшого дошкільного віку, які є важливими у контексті досліджуваної проблеми: формування перших ціннісних уявлень дитини про навколишній світ; становлення основ національного характеру; можливість опанування звичаїв, традицій, історико-культурних надбань свого краю та свого народу.

Встановлено, що період старшого дошкільного дитинства є найважливішим етапом становлення особистості, формування основ патріотизму, що є важливою складовою соціально-морального розвитку дитини, формування її особистості, розвитку громадянських почуттів тощо.

Результатом патріотичного виховання є педагогічна вихованість. Теоретичне вивчення особливостей патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства надало змогу уточнити сутність поняття *«патріотична вихованість дитини 6-7 років засобами художнього краєзнавства»*, яку ми розуміємо як інтегративну особистісну якість, що характеризує її позитивне емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю та Батьківщини; усвідомлення власної причетності до українського етносу та регіональної і національної культурно-історичної спадщини й виявляється у пізнавальній, художньо-творчій діяльності. У структурі патріотичної вихованості дитини 6-7 років ми виокремлюємо емоційний, когнітивний і діяльнісний компоненти.

У кожному із зазначених компонентів патріотизму дитини простежується складова, представлена культурою та історією рідного для дитини краю. Це вказало на необхідність окреслення можливостей патріотичного виховання дітей 6-7 років на засадах культурно-історичної спадщини рідного для дитини краю, що реалізується у художньо-краєзнавчій діяльності.

У результаті аналізу підходів щодо дефініцій поняття «художнє

краєзнавство» у науковій літературі визначено, що під ними розуміється процес вивчення, засвоєння, збереження, розвитку та поширення цінностей художньої культури рідного для людини краю. Аналіз наукових джерел підтвердив актуальність художнього краєзнавства, необхідність оновлення форм його використання у межах сучасних соціокультурних реалій.

Здійснено теоретичний аналіз змісту патріотичного виховання дітей 6-7 років у закладах дошкільної освіти з урахуванням засад художнього краєзнавства. Проаналізовано законодавчо-нормативну базу діяльності ЗДО, державні та парціальні програми дошкільної освіти щодо з'ясування стану організації патріотичного виховання дошкільників, у тому числі –з урахуванням краєзнавчих засад.

Матеріали розділу висвітлено у публікаціях автора у наукових фахових виданнях [192], [199] та збірниках матеріалів конференцій [196], [198].

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ
У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Програма та методика проведення констатувального етапу експерименту

Констатувальний експеримент спрямовувався на визначення стану сформованості патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти.

На етапі констатувального експерименту визначалися рівні патріотичної вихованості у дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. Це потребувало визначення відповідних критеріїв і показників; добору адекватних діагностичних методик; аналізу та узагальнення отриманих результатів; виявлення й обґрунтування рівнів патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства.

Метою констатувального експерименту було виявлення рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.

Завдання констатувального експерименту:

- 1) визначити критерії, показники вихованості патріотизму у дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства;
- 2) розробити діагностичний інструментарій для визначення міри сформованості патріотичної вихованості досліджуваних у ЗДО;
- 3) дослідити стан включення художньо-краєзнавчого напряму роботи його відповідності сучасним підходам до патріотичного виховання дошкільників;
- 4) проаналізувати й узагальнити отримані у процесі експериментальної роботи дані;
- 5) виявити та обґрунтувати рівні патріотичної вихованості дітей 6-7

років з урахуванням впливу художнього краєзнавства на цей процес.

Констатувальний етап складався з трьох етапів.

I етап – визначення рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства;

II етап – з'ясування стану практики закладу дошкільної освіти з включення художньо-краєзнавчого напрямку роботи щодо його відповідності сучасним підходам до патріотичного виховання дошкільників;

III етап – виявлення ставлення батьків до виховання у дітей основ патріотизму та розуміння ними ролі культурно-історичної спадщини рідного краю у даному процесі.

Експериментальна робота проводилася на базі п'яти закладів дошкільної освіти Чернігівської області. До участі в експерименті було залучено наступні заклади дошкільної освіти: заклад дошкільної освіти (ясла-садок) №3 «Берізка» Бахмацької міської ради Чернігівської області, заклад дошкільної освіти (ясла-садок) «Сонечко» комбінованого типу Менської міської ради, заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 4 «Казочка» Ніжинської міської ради Чернігівської області; дошкільний навчальний заклад № 19 Прилуцької міської ради Чернігівської області; дошкільний навчальний заклад №30 Чернігівської міської ради Чернігівської області. В експерименті взяли участь 28 вихователів і 5 директорів тих закладів дошкільної освіти, які слугували базами експерименту, а також 180 батьків дітей старшого дошкільного віку та 207 дітей 6-7 років, розподілених на експериментальну групу (102 дитини) та контрольну групи (105 дітей).

Підґрунтям для експериментального дослідження було обрано праці вчених: із проблем вивчення особистості дитини старшого дошкільного віку (І. Бех, О. Кононко, Г. Костюк та ін.); дослідження стосовно виховання патріотизму у старших дошкільників (В. Мусієнко, Л. Шкрєбтїєнко та ін.); у яких висвітлено окремі аспекти використання художнього краєзнавства в освітньо-виховній практиці (Т. Анікіна, Н. Бондаренко, М. Качур, С. Матвієнко, Г. Самойленко, К. Шевчук та ін.).

Актуальними для нашого дослідження стали наукові праці І. Бега [9; 11], Н. Бондаренко [21], М. Боришевського [26], І. Гарнійчук [55], в яких діагностику патріотичної вихованості розглянуто крізь призму духовно-морального розвитку особистості. Л. Шкрєбтєнко в обґрунтуванні критеріїв і показників патріотичної вихованості старших дошкільників засобами художньої літератури, послуговується аналізом чинних освітніх програм для дітей дошкільного віку. В них, на думку дослідниці, достатньо ґрунтовно представлено упровадження процесу патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку [297, с. 88].

У розробці методики констатувального експерименту ми виходили із запропонованого нами визначення поняття: *патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства* – це цілісний особистісно орієнтований процес, спрямований на набуття дитиною патріотичної вихованості як інтегральної особистісної якості, що характеризує її позитивне емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю та Батьківщини; усвідомлення власної причетності до українського етносу та регіональної і національної культурно-історичної спадщини й виявляється у пізнавальній, художньо-творчій діяльності.

Структура цього поняття розглядається нами як сукупність стійких взаємозв'язків, які впливають на розвиток особистості дитини, її самосвідомості, емоційно-почуттєвої сфери, ставлення до навколишнього світу та практичних щодо цього дій і включає емоційний, когнітивний, діяльнісний компоненти. Структуру, з урахуванням визначення даного поняття за А. Солонською, ми тлумачимо як «складник системи взаємопов'язаних компонентів, що впливають один на одного та розвиваються в тісній взаємодії» [245, с. 218]. Проаналізувавши наукову літературу, програми розвитку та виховання дітей дошкільного віку, ми виокремили емоційний, когнітивний і діяльнісний компоненти у структурі патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку [194, с. 128].

На першому етапі констатувального експерименту, визначаючи критерії

патріотичної вихованості старших дошкільників засобами краєзнавства, ми урахували специфіку формування патріотичної вихованості стосовно дітей 6-7 років, вікові особливості дітей старшого дошкільного віку, художньо-краєзнавчу складову у змісті роботи з дітьми у ЗДО, показники готовності старших дошкільників до краєзнавчої діяльності.

Розробка критеріїв і показників сформованості патріотичного виховання старших дошкільників засобами художнього краєзнавства необхідна, по-перше, для вивчення, аналізу та оцінки реального стану діяльності закладів дошкільної освіти з цієї проблеми; по-друге, для подальшої розробки теоретичних і методичних засад патріотичного виховання дошкільників з урахуванням регіональної складової; по-третє, задля визначення та обґрунтування дієвих методів, технологій, форм, засобів, реалізація яких надасть більшої ефективності процесу патріотичного виховання старших дошкільників. Тому проблема розробки критеріального апарату є не тільки теоретичною, вона має й практичне значення. Без неї неможливо правильно орієнтуватися в ефективності виконання поставлених педагогами ЗДО завдань щодо патріотичного виховання дітей з урахуванням педагогічної дії механізму художнього краєзнавства, а також щодо оцінки кінцевих результатів.

Проблемою визначення критеріїв і показників патріотичної вихованості та сформованості на цій основі якостей особистості у психолого-педагогічній науці займалися В. Вугрич, Н. Гавриш, О. Косенчук, Т. Піроженко, І. Газіна, В. Гарнійчук, Н. Гордій, Т. Гриців, Ю. Зубцова, М. Качур, О. Квас, О. Колоскіна, В. Лаппо, С. Матвієнко, Н. Майборода, Л. Савченко, А. Солонська, Л. Шкрєбтієнко.

Запровадження діагностичних методик на констатувальному етапі дозволило виявити рівні сформованості патріотичної вихованості старших дошкільників, що досягалося шляхом кількісної та якісної обробки отриманих результатів за кожним із розроблених попередньо критеріїв. З'ясування структури патріотичної вихованості дітей 6-7 років потребує розкриття сутності таких понять, як «критерії» та «показники» за визначеннями

лексикологічних джерел.

За Енциклопедією освіти, для визначення якості освіти застосовуються критерії та показники, які є сукупністю ознак, котрі стали основою для визначення «оцінки умов, процесу й результату навчальної діяльності, що відповідають поставленим цілям» [81, с. 434]. У Словнику-довіднику з культури української мови критерій розглядається як оцінний елемент, своєрідне мірило для визначення та оцінки предмета або явища; ознака, що є основою класифікації» [64, с. 105].

За тлумаченням І. Головінського, критерій – це кількісна величина, що визначає якісні характеристики процесу або явища [58, с. 36]. Г. Єльнікова [84, с. 34], В. Власова [42, с. 69] вбачають критерій як ознаку, на підставі якої формується оцінка для встановлення відхилень у якості об'єкта дослідження порівняно із вже встановленим зразком. І. Бех розглядає критерій вихованості особистості у контексті опанування нею гуманістичних духовно-моральних цінностей (як загальнолюдських, так і національних) за відповідним ступенем її сходження та повноти опанування, а визначається у відповідних вчинках та якостях особистості, сформованих під впливом виховання [7-9].

Нам прийнятна думка В. Вугрич стосовно того, що критерії являють сукупність показників, які визначають норму відповідності якості. Щоб відповідати своїй логіці, показники повинні розкривати сутність відповідної якості за кожним критерієм [47, с. 84]. У свою чергу, як вважає І. Анненкова, показник є конкретним вимірником критерію, що надає змогу дослідникові здійснювати спостереження, облік та фіксування [5, с. 5]. В. Власова характеризує показник як наочні дані про результати проведеної роботи, здійснене дослідження [42, с. 70].

У визначенні критеріїв вихованості патріотизму в дітей 6-7 років слід ураховувати сутність і структуру поняття «патріотизм», котре є сукупністю патріотичних почуттів, ставлень, діяльності, а також мети та завдань патріотичного виховання стосовно дітей дошкільного віку. Розкриття сутності поняття «патріотична вихованість» надало змогу дослідити цю проблему та

виявити її структуру. Вона представлена у дослідженнях вчених стосовно патріотичного виховання у наступних вікових категоріях: дошкільний вік (С. Матвієнко, В. Мусієнко, А. Солонська, Т. Філімонова, Л. Шкребтієнко), молодший дошкільний вік (С. Волошин, О. Квас, М. Качур), підлітковий та юнацький вік (В. Гарнійчук, Т. Маланюк, Р. Петронговський, О. Жаровська, Т. Філімонова, С. Якименко).

Так, дослідники О. Квас, С. Волошин пропонують структуру патріотичної вихованості (пізнавально-когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти) і визначають наступні критерії та показники її дослідження: знання родоводу, знання про малу та велику Батьківщину, розуміння елементарних понять патріотичного змісту; вираженість патріотичних почуттів і ціннісного сприйняття рідного краю, держави, ознак нації (патріотичні почуття до малої Батьківщини, ціннісні орієнтації, ставлення до рідного краю, країни, народу); вияв патріотичної поведінки (патріотичні прагнення та мотиви, активна участь у суспільно корисній та культуротворчій діяльності, вияв патріотичних якостей у діях і вчинках) [104, с. 20].

Ми звернули увагу на логіку дослідження рівнів патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами художнього краєзнавства, здійсненого у дисертаційній роботі М. Качур. Для цього дослідниця розробила наступні критерії: когнітивний (знання народних традицій, обрядів, звичаїв, пам'яток культури, фольклору, уявлення про спадщину відомих митців, види народного декоративно-ужиткового мистецтва рідного краю), емоційно-ціннісний (інтереси, бажання учнів опанувати художні цінності краю, власне емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва рідного краю), діяльнісно-творчий (особистісний художньо-краєзнавчий досвід, уміння, участь в опануванні мистецької спадщини рідного краю); етноідентифікаційний (усвідомлення власної причетності до українського етносу та його національної культурно-мистецької спадщини); полікультурний (толерантне ставлення до народів, що проживають на території України, обізнаність з їхніми традиціями, культурою, мистецтвом) [102, с. 9].

Л. Шкрєбтієнко, вивчаючи сформованість патріотичної вихованості у дітей старшого дошкільного віку, здійснювала діагностичну роботу на основі наступних критеріїв: когнітивно-інформаційного, емоційно-почуттєвого, потребнісно-мотиваційного, поведінково-регулятивного. Показники було визначено дослідницею з урахуванням наступних складників: символи, традиції, комунікації, а також виокремлено мовний складник. Показники визначали сукупність за такими категоріями: родина, народ, довкілля, Батьківщина [297, с. 88-89].

Характеризуючи патріотичну вихованість стосовно дітей старшого дошкільного віку, С. Матвієнко виокремлює такі критерії: інформаційно-змістовий, показниками якого є: опанування дитиною знаннями та уявленнями про родину, її традиції, рідний край (місто чи село), оволодіння доступними уявленнями про патріотизм; емоційний критерій (переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, народу – їх культури, історії тощо; інтерес до взаємодії з елементами національної культури); мотиваційний (прагнення пишатися своєю сім'єю, батьківщиною, підтримувати родинні традиції; намагання виявляти любов і турботу про членів родини; бажання жити та діяти за нормами суспільно прийнятої моралі, залучатися до суспільно корисних заходів тощо); поведінково-діяльнісний (уміння турбуватися про оточення, піклуватися про близьких; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування; уміння опанування культурною спадщиною народу) [162, с. 252].

При розробці критеріїв ми скерувалися положеннями БКДО щодо становлення компетентностей дитини під час здобуття дошкільної освіти, які визначаються в: емоційно-ціннісних ставленнях, сформованості знань, здатності та навичок до активного творчого впровадження набутого досвіду, що виявляється у поведінці та різних видах діяльності [72, с. 4].

Критерії, показники та методики діагностики патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства подано у таблиці 2.1.

**Методична карта дослідження рівнів патріотичної вихованості
дітей 6-7 років**

Кри- терії	Показники	Методики та методи
емоційно-мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> – переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо; – прагнення пишатися своєю родиною, рідним краєм, Батьківщиною; – прагнення популяризувати культурну самобутність свого краю; – бажання залучатися до суспільно-корисних заходів; 	<p align="center">бесіда з дітьми;</p>
	<ul style="list-style-type: none"> – активний інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства. 	<p>цілеспрямовані педагогічні спостереження за дітьми у процесі художньо-краєзнавчої і поліхудожньої діяльності</p>
інформаційно- змістовий	<ul style="list-style-type: none"> – розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною; 	<p>адаптована методика понятійного словника (за Л. Шкребтієнко);</p>
	<ul style="list-style-type: none"> – уявлення та знання про родину, її традиції; 	<p>творче завдання «Моя родина»;</p>
	<ul style="list-style-type: none"> – уявлення про місто, рідний край, його культурну своєрідність. 	<p>гра «Екскурсивод» робота за картинками.</p>
діяльнісно-творчий	<ul style="list-style-type: none"> – уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності; 	<p>аналіз продуктів художньо-творчої діяльності дітей;</p>
	<ul style="list-style-type: none"> – уміння турбуватися про довколишніх, надавати допомогу; – активна участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю; 	<p align="center">бесіда з дітьми (розроблено С. Матвієнко);</p>
	<ul style="list-style-type: none"> – наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування 	<p>метод незалежних експертних оцінок</p>

У розробці діагностичних завдань урахувалися: художньо-естетична сприйнятливість, переважання образних форм пізнання цінностей навколишнього світу; значущість батьків, сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до елементів культури свого краю, народу, країни тощо.

Обґрунтуємо більш детально кожен із визначених нами критеріїв.

Емоційно-мотиваційний критерій визначає ступінь емоційної сприйнятливості дітьми старшого дошкільного віку культурної своєрідності малої батьківщини, вияви почуття любові, гордості, поваги до того, що створено людьми. Емоційне ставлення до довкілля, творів художньої культури відображає емоційну складову духовного світу особистості, яка зростає. Спираючись на дослідження О. Кононко, В. Сухомлинського, ураховуємо в експериментальній роботі те, що емоції відображають події, предмети, явища довкілля відповідно до актуальних потреб. Це надає певної значущості цим предметам і явищам, спонукає до надання суб'єктивної оцінки, викликає інтерес, мотивує до взаємодії з ними.

Специфіка емоцій визначається тим, що вони відображають не власне предмети, а ставлення людини до них. Розуміння емоційного стану іншої людини, проникнення в її переживання можливе за допомогою емпатії. Емпатія заснована на умінні правильно уявити, що відчуває інша людина, яким чином вона оцінює навколишні предмети та явища, переживаючи, у результаті, позитивні емоції: подив, захоплення, інтерес, радість співтворчості, особистої причетності до спільної пізнавальної діяльності, закладеній у краєзнавстві. Дитина починає сприймати значущість інформації про культурно-історичну спадщину рідного краю як цінність. Ставлення до рідного краю як до цінності характеризує ціннісну спрямованість особистості старшого дошкільника.

До показників цього критерію було віднесено: переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо; прагнення пишатися своєю родиною, рідним краєм, Батьківщиною; прагнення популяризувати культурну

самобутність свого краю; бажання залучатися до суспільно-корисних заходів; активний інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства.

Інформаційно-змістовий критерій, з урахуванням його світоглядного та художньо-краєзнавчого підґрунтя визначає наступні знаннєві основи:

- 1) родинно-культурологічну – знання про свій рід, родинні традиції; обряди, традиції свого краю та свого народу; знання елементів культури свого народу;
- 2) краєзнавчу – знання та уявлення про малу батьківщину – рідне місто; рідний край. Знання про найбільш значущі краєзнавчі об'єкти малої батьківщини, славетне минуле та сьогодення рідного міста, видатних людей, які народилися або проживали у ньому та уславили його своєю діяльністю;
- 3) громадянську – розуміння поняття «патріотизм» [162, с. 253].

Показники критерію: розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною; уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про місто, рідний край, його культурну своєрідність.

Діяльнісно-творчий критерій пов'язаний із визначенням особливостей поведінки дитини 6-7 років, спрямованої на вияви її патріотичної позиції. Дитина старшого дошкільного віку утверджує особистісні цінності в різних видах діяльності: ігровій, художньо-продуктивній, трудовій, комунікативній тощо. Варто зауважити, що діяльність розуміємо як «спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни» [62, с. 98]. У художньо-краєзнавчій діяльності низка художніх образів виникає без додаткових зусиль поза бажанням та волею старшого дошкільника на основі емоційного сприймання твору, факту, події тощо.

Спираючись на праці психологів І. Беха, О. Кононко, Р. Павелків, ми урахуємо, що важливим, а на ранніх вікових етапах єдиним видом діяльності, що визначає вплив на розвиток дитячих почуттів, є практична чуттєво-предметна діяльність, яка здійснюється дитиною самостійно та у процесі спілкування з іншими людьми. Виховання патріотичних почуттів

дитини 6-7 років зумовлює включення дитини до предметно-практичної патріотичної діяльності, яка відбувається під керівництвом дорослого. Останній визначає мету цієї діяльності та забезпечує її насичення позитивними емоціями.

У процесі взаємодії з художньою культурою дошкільник набуває досвіду її засвоєння, необхідного для вирішення різноманітних проблем життя та діяльності у сучасному суспільстві. У психології (І. Бех, О. Кононко) відмічається, що будь-який досвід (у нашому випадку – досвід співдії з елементами художнього краєзнавства) може бути засвоєний двома шляхами. Перший – відтворювальний, в основі якого лежить активне засвоєння дитиною раніше вироблених людьми правил поведінки та способів дій для подальшого соціально-громадянського зростання. В основі іншого підходу – творче переосмислення наявного, створення нових образів та дій. Це згідно з поглядами В. Рибалко, В. Моляко є шляхом до творчості. Тому в нашій експериментальній роботі, зважаючи на великий творчий потенціал художнього краєзнавства, ми виділяємо творчу складову діяльнісного критерію за такими показниками: уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності; уміння турбуватися про оточуючих, надавати допомогу; активна участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування.

Розроблена нами методика педагогічної діагностики запроваджувалася на констатувальному етапі експериментальної роботи, і за її результатами отримано ймовірні дані відповідно до попередньо визначених завдань цього етапу дослідження.

Усі матеріали, які стосуються проведення діагностичних методик з дошкільниками, розміщено у додатку А з подальшою поточною цифровою нумерацією кожного документа.

З метою вивчення рівня патріотичної вихованості за **емоційно-мотиваційним критерієм** (переживання інтересу та позитивного ставлення

до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо; прагнення пишатися своєю родиною та рідним краєм, Батьківщиною; прагнення популяризувати культурну самобутність свого краю; бажання залучатися до суспільно-корисних заходів) використовувалася *індивідуальна бесіда* з дітьми (розроблена С. Матвієнко) (додаток А.1).

Мета діагностики: з'ясування ставлення дітей 6-7 років до своєї малої батьківщини.

Бесіда складалася із 8 питань, логіка яких спрямована на з'ясування ставлення дитини до художньої культури рідного міста, вмотивованість на взаємодію з її елементами.

Критерії оцінювання:

3 бали (високий рівень показника) – активний інтерес до вивчення культури, історії, традицій родини та малої батьківщини; вмотивована позиція на взаємодію з історико-культурною спадщиною краю, самостійне, розгорнуте та емоційно забарвлене висловлювання;

2 бали (середній рівень показника) – нестійкий інтерес, що підтримується завдяки спонукання дорослого; невизначена позиція щодо взаємодії з історико-культурною спадщиною краю, відповідь необґрунтована та надіється за допомогою дорослого;

1 бал (низький рівень показника) – не виявляє інтересу до вивчення культури, історії, традицій родини та малої батьківщини; немає мотивації щодо взаємодії з історико-культурною спадщиною краю, самостійної відповіді не надано.

Задля вивчення рівня активності інтересу дітей до взаємодії з елементами художнього краєзнавства було застосовано *спостереження за емоційними проявами* дітей під час заходів художнього-краєзнавства та у поліхудожній діяльності, пов'язаній з історико-культурною спадщиною рідного краю (додаток А.2).

Завдання спостереження:

1) з'ясувати здатність до виявлення дитиною інтересу, бажань та

захоплення від можливості взаємодіяти з елементами художньої культури рідного краю у процесі художньо-краєзнавчої діяльності – виховної та інших видів роботи у ЗДО;

2) з'ясувати особистісні можливості дитини (інтерес, ініціативність) щодо втілення елементів художньої культури рідного краю в різні види художньої діяльності, що дозволяє простежити патріотичну позицію;

3) визначити особливості передачі дітьми емоційних вражень від артефактів регіональної культури, а також під час спілкування з однолітками та вихователем.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол. Бланк протоколу.

Критерії оцінювання:

3 бали (високий рівень показника) – активний інтерес до вивчення культури, історії, традицій родини, малої батьківщини; стале бажання втілення елементів художньої культури рідного краю у власну художньо-продуктивну діяльність;

2 бали (середній рівень показника) – хитка, невизначена позиція;

1 бал (низький рівень показника) – відсутність особистісної мотивації на патріотичні визначення або відсутність відповіді.

З метою вивчення рівня патріотичної вихованості дітей 6-7 років за **інформаційно-змістовим критерієм** (показники: розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною; уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про рідний край, місто, його культурну своєрідність) використовувалися: методика понятійного словника (адаптована методика Л. Шкретієнко) (додаток А.3), творчі завдання «Моя родина» (додаток А.4) та «Екскурсовод» (додаток А.5), авторська методика роботи за картинками (додаток А.6).

За методикою *понятійного словника* діти відповідали на запитання, які передбачали з'ясування розуміння ними найважливіших понять, пов'язаних із патріотизмом: як ти розумієш слово «родина?», як ти розумієш слова «рідний дім?», як ти розумієш слова «рідний край?», як ти розумієш слова «рідна

країна?», як пов'язані між собою усі ці слова? як ти розумієш слово «Батьківщина»? з яким словом пов'язане слово «Батьківщина»? що спільного у цих словах? як називають людину, яка любить свій край та свою Батьківщину? якими ще якостями володіє патріот України?

Кожне питання містило ключове слово, яке характеризує патріотичні почуття дитини. Відповіді кожної дитини занотувалися та аналізувалися.

Ця методика дає можливість експериментатору визначити правильність та достатню повноту тлумачення кожною дитиною обраних понять (до питальника включено 6 понять), а також з'ясувати її ставлення до певних суспільних категорій та явищ через почуття (емоційна налаштованість, експресивність мовлення). У ході проведення цієї методики як додаткова інформація експериментальної роботи з'ясовується розуміння дитиною взаємозалежності понять «рід» – «рідний», «батьки» – «Батьківщина», а також розуміння сутності поняття «патріот» крізь призму визначених раніше понять, пов'язаних із любов'ю до родини, краю та Батьківщини.

Якісний аналіз відповідей учасників експерименту здійснювався за наступним оцінюванням:

3 бали (високий рівень показника) – знає та може пояснити усі основні поняття; співупорядкованість понять встановлює самостійно;

2 бали (середній рівень показника) – пояснює запропоновані поняття неповністю, уявлення несистематизовані; встановлює співупорядкованість понять за невеликої допомоги дорослого;

1 бал (низький рівень показника) – у поясненні припускається помилок, уявлення нечіткі або фрагментарні; не може встановити співупорядкованість понять.

Творче завдання «Моя родина» мало за мету виявлення у дитини знань і уявлень про свою родину, її традиції, ставлення до рідного краю. Бесіда проводилася з використанням формату «Сонечко та його промені», коли сонечком є ім'я самої дитини (заповнює експериментатор), а промінчиками – імена членів родини. Створення понятійного поля супроводжувалося

постановкою експериментатором п'яти питань до дитини.

Для оцінки результатів використовуються наступні критерії:

- 1) дитина знає членів своєї родини;
- 2) виявляє любов та повагу до рідних;
- 3) дитина знає родинні традиції та з повагою ставиться до них;
- 4) дитина цінує поважливе ставлення членів родини до міста.

Виконання цього завдання оцінюється наступним чином:

3 бали (високий рівень показника) – активні при відповідях, із задоволенням міркують і самостійно відповідають на питання педагога. Знають і називають членів своєї сім'ї, називають сімейні традиції, цінують рідних за їхнє поважливе ставлення до міста;

2 бали (середній рівень показника) – діти впоралися із запропонованими завданнями за допомогою педагога. Вони недостатньо активні та ініціативні при відповідях;

1 бал (низький рівень показника) – відповіді дітей короткі, у висловлюватися складно навіть за допомогою педагога. Бесіда щодо ставлення родини, до рідного міста не викликала інтересу.

Творче завдання «Екскурсивод». Спрямоване на визначення сформованості у дітей уявлень про рідне місто. Дитині пропонується людині, яка тільки-но приїхала з іншого регіону України до нашого міста, провести своєрідну екскурсію містом і розповісти про його визначні та найулюбленіші куточки, його видатних людей – митців, народних умільців, про традиції, що тут підтримуються тощо та надати якомога більше інформації про культурну своєрідність міста, вказавши, за що саме дитина любить його.

Результати відповідей дітей та їхня участь у творчому завданні оцінюється за трибальною системою:

3 бали (високий рівень показника) – знає достатню кількість інформації про пам'ятки історії та культури міста, його парки, музеї, видатних людей, події минулого та сьогодення тощо;

2 бали (середній рівень показника) – визначає обмежене коло знань та уявлень стосовно свого міста; відповіді пов'язані із рідною вулицею або дитячим садком;

1 бал (низький рівень показника) – не надає відповіді, не включається до обговорення на підставі обмеженості уявлень про малу батьківщину – рідне місто.

Методика роботи з картинками (розроблено автором).

Мета: з'ясування знань та уявлень дітей про видатних людей, елементи художньої культури, традиції їхнього рідного міста.

Експериментальна робота проводиться за 2-ма завданнями за використання картинок і супроводжувальними питаннями до них.

Завдання № 1. «Знайди і розкажи». Мета завдання: виявити знання дітей щодо художньої культури, представлені іменами видатних людей, елементами традицій, архітектурних об'єктів рідного міста та краю. Дітям пропонуються виконання завдань за картинками до трьох тем: «Відома творча людина мого міста (краю)»; «Традиційна вишивка»; «Традиції мого краю: ярмарок».

Критерії оцінювання виконання завдання:

3 бали: дитина безпомилково вказує на об'єкт, притаманний художній культурі її рідного міста, краю; може обґрунтувати свою відповідь;

2 бали: дитина з невеликою допомогою дорослого робить правильний вибір і достатньою мірою обґрунтовує його у коментарі;

1 бал: дитина не зробила самостійний вибір без допомоги дорослого або допустила суттєві помилки. Самостійного обґрунтування не було надано.

Завдання №2. «Я це люблю в своєму місті, краї, тому що ...». Мета завдання: виявити знання дітей щодо пам'яток архітектури (визначних місць) рідного для них міста, краю. Виявити ціннісне ставлення дітей до елементів культурно-історичної спадщини їхньої малої батьківщини.

Хід роботи: перед дітьми розкладено 3-5 фотокарток із зображенням архітектурних будівель, споруд театру, музею, бібліотеки, парку рідного для

них міста, краю. Якщо немає такої кількості об'єктів у культурно-історичній спадщині міста, можна додати кілька найбільш відомих об'єктів архітектури, пам'яток культури інших міст Чернігівщини, які гарно знають вихованці групи. Після цього експериментатор пропонує дитині:

- 1) розповісти, що зображено на кожній із картинок;
- 2) відібрати 2-3 картинки за бажанням дитини та розповісти, чому саме подобається цей об'єкт? Чи любить вона відвідувати цей об'єкт? Чому?

Критерії оцінювання виконання завдання:

3 бали: дитина безпомилково та самостійно називає усі об'єкти, притаманні культурно-історичній спадщині її рідного міста, краю; може обґрунтувати свою відповідь щодо позитивного ставлення до них;

2 бали: дитина за невеликої допомоги дорослого виконує завдання та достатньою мірою самостійно обґрунтовує свою відповідь щодо позитивного ставлення до об'єктів культури; називає самостійно 2-3 елементи із п'яти запропонованих;

1 бал: дитина самостійно не виконала завдання або із суттєвими помилками; названо самостійно 1-2 елементи із п'яти запропонованих. З відповідей дітей не визначено їхнє позитивне ставлення до об'єктів культури рідного міста, краю.

Для визначення рівня патріотичної вихованості з урахуванням впливу художнього краєзнавства на цей процес за *діяльнісно-творчим критерієм* (уміння турбуватися про оточуючих, надавати допомогу; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування; уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності; активна участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю) проводилися: методика незалежних експертних оцінок, аналіз продуктів художньо-творчої діяльності дітей.

Методика незалежних експертних оцінок проводилася з метою з'ясування сформованості у дитини особистісної позиції стосовно участі в заходах патріотичного та краєзнавчого спрямування, спираючись на

особистісно-оцінне визначення батьками і вихователями (додаток Б).

Розроблена нами матриця цієї діагностичної методики містила такі елементи: категорії визначення особистісної позиції дитини – особистісна позиція в заходах патріотичного спрямування; особистісна позиція у заходах громадського спрямування та дитячого волонтерства; особистісна позиція з вивчення культури рідного краю; особистісна позиція з відтворення елементів культури рідного краю у власній творчості.

Бланк методики роздається окремо батькам дитини, коли графа для заповнення вихователем ще порожня. Така ж процедура відбувалася стосовно з'ясування думки вихователів щодо рівня особистісно-оцінної позиції дитини, коли вони не бачать відповідь батьків. По закінченню діагностування оцінні дані батьків і вихователів об'єднувалася для тримання результату. Сформованість особистісно-оцінної позиції дитини за кожною із запропонованих категорій рівнево оцінювалася дорослими як: активна (високий рівень показника), недостатньо активна (середній рівень показника), невизначена (низький рівень показника). Отримані результати методики ураховувалися нами при визначенні кількісних результатів за діяльнісно-творчим критерієм вихованості патріотизму у дітей 6-7 років.

Критерії оцінювання методики:

3 бали (високий рівень показника) – визначено сформованість активної особистісно-оцінної позиції дитини в її ставленні до участі у патріотичних та краєзнавчих заходах;

2 бали (середній рівень показника) – особистісно-оцінна позиція недостатньо активна за переважною більшістю запропонованих методикою категорій;

1 бал (низький рівень показника) – засвідчено невизначену особистісно-оцінну позицію щодо участі у патріотичних та краєзнавчих заходах.

Метод аналізу творчих продуктів дитячої діяльності застосовувався з метою з'ясування того, наскільки діти бажають втілювати у своїх роботах образи рідного краю, його природи, архітектури, елементи регіональної

культури тощо.

Результати проведеної діагностики через застосування відповідних методів дозволять визначити стан організації патріотично-виховного процесу у ЗДО та його ефективність. Після проведення усіх діагностичних завдань підраховано отримані результати. За сумою загального балу обраховувався та визначався рівень патріотичної вихованості дитини 6-7 років. Представляємо якісну характеристику рівнів патріотичної вихованості та відповідне кількісне визначення за можливою кількістю набраних балів:

Високий рівень (від 19 до 27 балів) патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку характеризується сформованістю знань та уявлень про патріотизм і його прояви. Дошкільники визначають позитивне ставлення до процесу отримання знань про регіональну культуру, позитивні емоції від взаємодії з елементами культурно-історичної спадщини рідного краю. У них наявний стійкий інтерес до інформації про Батьківщину, її історію, сьогодення. Вони мають уявлення про родину, її традиції, виявляють до них пошану, цінують поважливе ставлення рідних до міста. Діти цього рівня знають елементи художньої культури рідного краю, його основні пам'ятки культури, володіють знаннями про спадщину відомих митців, види народного декоративно-ужиткового мистецтва рідного краю тощо. У них наявний особистісний художньо-краєзнавчий досвід та уміння щодо самостійного творчого опанування мистецькою спадщиною рідного краю.

Середній рівень (від 10 до 18 балів) характеризує формально-позитивне ставлення дітей 6-7 років, у яких знання про культуру рідного краю не достатньо повні. У них спостерігаються бажання опанувати художні цінності рідного краю, якщо дорослому вдасться їх зацікавити. У дітей наявний деякий особистісний художньо-краєзнавчий досвід і стійкі уміння щодо опанування мистецькою спадщиною рідного краю. На цьому рівні дошкільники виявляють недостатню обізнаність зі специфікою елементів історико-культурної спадщини рідного краю: знають деякі традиції, обряди та звичаї, можуть назвати декілька пам'яток культури, імен відомих митців. Діти володіють

поверхневими знаннями елементів художнього краєзнавства, мають невиражений і нестійкий інтерес до елементів культури рідного краю. Участь у заходах патріотичного та художньо-краєзнавчого спрямування у цих дітей цього рівня обумовлена бажанням долучитися до колективної роботи, а не власним бажанням щодо саморозвитку, отримання нових знань.

Низький рівень (від 0 до 9 балів) патріотичної вихованості виявляється у нейтрально-байдужому ставленні дітей до вивчення художньої спадщини рідного краю. Їхні знання про культуру рідного краю поверхневі або практично відсутні, вони можуть назвати лише 1-2 пам'ятки культури свого міста, краю, для них практично не відомі імена видатних творчих людей свого краю. Дошкільники цього рівня украй рідко виявляють бажання включатися до процесу пізнання. Мають нестійкий, вибірковий інтерес до об'єктів культури рідного краю. У дітей низького рівня патріотичної вихованості відсутній особистісний художньо-краєзнавчий досвід, вони не мають вмінь взаємодії з культурно-історичною спадщиною рідного краю. Їм притаманна пасивна участь у художньо-творчій діяльності на основі вражень від взаємодії з елементами культури рідного краю.

Таким чином, на основі обґрунтованих критеріїв і показників вихованості патріотизму в дітей 6-7 років, добору різних методів діагностування, визначених рівнів патріотичної вихованості (високий, середній, низький) дітей 6-7 років розроблено діагностичну методику з'ясування рівня патріотичної вихованості старших дошкільників засобами художнього краєзнавства.

2.2. Характеристика рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років

На першому етапі констатувального експерименту проводилася діагностична робота з дітьми 6-7 років щодо визначення рівнів патріотичної вихованості засобами художнього краєзнавства. Аналіз стану патріотичної вихованості досліджуваних вказаного віку експериментальної та контрольної

груп за розробленими критеріями (емоційно-мотиваційним, інформаційно-змістовим, діяльнісно-творчим) та в цілому подано нижче.

Емоційно-мотиваційний критерій перевірявся за допомогою двох методик. Педагогічне спостереження за емоційними проявами дітей під час взаємодії з елементами культури рідного краю (пряме та опосередковане художнє краєзнавство) проводилося у таких формах організації життєдіяльності дітей: заняття з народознавства з включенням художньо-краєзнавчої тематики, відвідування краєзнавчого (художнього) відділу музею (проводилося у вигляді віртуальної екскурсії), відвідування мінімузею ЗДО, заняття з художньо-продуктивної діяльності, виховний захід патріотичного спрямування з включенням художньо-краєзнавчої тематики.

Емоції є реакцією організму на ситуацію, діяльність, спілкування, взаємодію із новим об'єктом, незнайомим елементом культури тощо. Спілкуючись із запропонованими у процесі проведення методики *спостереження за дошкільниками* у процесі їхньої взаємодії з об'єктами художнього краєзнавства, серед яких були: виставки творчих робіт народних майстрів, експозиції творів живопису (наприклад перегляд відеоматеріалів «Картинна галерея Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя», віртуальні екскурсії музеями), експонати мінімузею ЗДО, зразки декоративно-ужиткового мистецтва краю (гобелени, волокитинська порцеляна, рушник, вишитий традиційною для Чернігівського Полісся технікою «біла гладь» тощо), ми встановили, що 24,6% (ЕГ) та 26,1% (КГ) дітей із достатньою мірою зацікавленості включаються до екскурсійних заходів.

Ці дошкільники виявляли активний інтерес щодо взаємодії зі зразками художньої культури під час відвідування музейних експозицій (віртуальна екскурсія (опросередковане краєзнавство) та очного відвідування мінімузею ЗДО. У процесі взаємодії з елементами культури рідного краю у вказаних заходах діти ставили уточнювальні питання до експериментатора: «Скільки інструментів потрібно різьбярєві для роботи: один чи багато» (Дмитрик Л.),

цікавилися тим, як саме виготовляється виріб, чи користуються люди сьогодні такими виробами з кераміки тощо. Вони визначали ініціативність щодо з'ясування матеріалу для роботи або самого процесу: «Розкажіть нам, де беруть глину для красивої роботи?» (Данило О.), «А вишивальниця сама придумує орнамент?» (Каріна С.).

З тим, 39,6% (ЕГ) і 40,1% (КГ) дітей 6-7 років, під час екскурсійних заходів, виявляли інтерес до розгляду експонатів, у перегляді відеоматеріалів звертали увагу на цікаві картини, експонати мінімузею, проте практично не висловлювали обґрунтованих вражень стосовно побаченого, обмежуючись словами: «класно», «красиво», «я б так не зміг». Їхній інтерес до взаємодії з творами художньої культури обумовлювався тим, наскільки цікаво проводив захід вихователь, а також привабливістю мистецьких творів, незвичністю художнього образу, втіленого в ньому, тощо.

35,8% (ЕГ) та 33,8% (КГ) старших дошкільників виявляли споживацьку позицію, вважаючи, що спілкування із культурно-історичною спадщиною краю улаштовується дорослими для них як дозвілля. Переважно ці діти звертають увагу на такі характеристики об'єкта спостереження, як його яскравий колір, незвична форма, додатковий елемент виробу. Так, ми зафіксували, що окремі діти зацікавлювалися такими елементами виробів декоративно-ужиткового мистецтва: китиці на рушнику; керамічний чайник народних майстрів із незвичною формою носика; рамка, в яку було вставлено ткацький виріб тощо. Діти подовгу розглядали їх, проте не зверталися до дорослого за роз'ясненнями стосовно того, чому саме так підійшов майстер до виготовлення виробу – це функціонально чи просто авторське художнє бачення у створенні роботи.

На заняттях художньо-продуктивної діяльності 26,6% дітей (ЕГ) та 24,6% (КГ) виявили вміння працювати з цікавістю, самостійно і без сторонньої допомоги втілювали ті елементи культурно-історичної спадщини рідного краю, з якими спілкувалися на заняттях та в інших формах навчальної і виховної роботи. Переважно це стосувалося створення робіт з традиційною

орнаментикою Чернігівщини, малюнків з утіленням улюблених місць, місцевих краєвидів тощо. 42,5% дошкільників (ЕГ) та 43,5% (КГ) виявляли зацікавленість роботою за незначної підтримки а заохочення дорослого. Решта 30,9% дітей (ЕГ) і 31,9% (КГ) виявили зацікавленість участю лише на початку роботи й виконували завдання на прохання вихователя.

Спостереження за емоційними проявами дітей під час заняття з народознавства дає підстави говорити про те, що переважна більшість з них виявляє інтерес до елементів культури рідного краю. Встановлено, що 66,7% (ЕГ) та 67,6% (КГ) дітей уважно та з цікавістю слухають розповідь вихователя про рідний край. Із загальної кількості учасників груп експерименту 12,6% (ЕГ) та 13,5% (КГ) дошкільників у процесі занять ставили вихователю додаткові, уточнювальні питання з теми бесіди: «А чому в Ніжині стільки багато пам'ятників Гоголю, а іншим (письменникам) – немає» (Карина Л.), «Чому більшість старовинних красивих будинків знаходиться у центрі Прилук, а нові – далеко від нього?» (Макар Н.) тощо. Проте, 33,3% (ЕГ) та 32,4% (КГ) дітей на заняттях не виявляли ініціативи щодо висловлювання своєї думки про рідне місто, улюблені куточки, споруди, цікаві події його суспільного та культурного життя. Вони або зберігали пасивну позицію, або намагалися зайнятися більш цікавими для себе справами.

Аналіз відповідей дітей на питання *індивідуальної бесіди* показав, що вони цікавляться культурою рідного краю, із задоволенням беруть участь у заходах, коли керівну роль щодо цього бере на себе виховatelj. Поза заняттями самостійно розвивають інтерес до елементів регіональної культурно-історичної спадщини лише 15,5% (ЕГ) та 14,9% (КГ) старших дошкільників, переважно це здійснюється у родині. 51,7% (ЕГ) та 52,7% (КГ) дітей вказали на бажання прославити рідний край своїми справами, творчістю, однак ще не визначилися, як саме це можна реалізувати. 20,3% (ЕГ) та 18,8% (КГ) засвідчили неаргументовану мотивацію на вивчення рідного краю та популяризацію його здобутків. Решта 28,0% (ЕГ) та 28,5% (КГ) дошкільників не включилися до бесіди й виявили байдуже ставлення до теми розмови.

Узагальнені результати аналізу проведених діагностичних методик щодо з'ясування рівня патріотичної вихованості дітей 6-7 років за емоційно-мотиваційним критерієм представлено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років
за емоційно-мотиваційним критерієм (у %)**

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Прагнення пишатися своєю родиною, рідним краєм, Батьківщиною	23,2	23,7	41	40,6	35,8	35,8
Прагнення популяризувати культурну самобутність свого краю	13,5	12,6	34,9	36,2	52,6	51,2
Бажання залучатися до суспільно-корисних заходів	15,0	15,5	57,5	56,0	27,5	28,5
Переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо	20,7	22,2	54,2	55,0	25,1	22,8
Активний інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства	19,8	21,8	57,0	58,9	23,2	19,3
Середнє значення (у %)	18,3	19,2	48,9	49,3	32,8	31,5

Для визначення *інформаційно-змістового критерію* за першим показником (розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною) було проведено методику *понятійного словника* (адапт. методика Л. Шкрєбтієнко). З'ясовано, що найбільш зрозумілими для дітей є поняття, що пов'язані зі словом «рідний». Переважна більшість дітей розуміє їх як «близькі до мене, мого помешкання, мого життя». Проте вони не змогли самостійно розкрити взаємозв'язок запропонованих понять (родина, рідний дім, рідний край).

Надані відповіді були неповними, переважна більшість відповідей не відображала емоційне та ціннісне ставлення дитини до рідного краю. 71,5% (ЕГ) та 71,9% (КГ) дошкільників правильно визначили назву людини, яка самовіддано любить свій край та Батьківщину. Однак, достатньо

розгорнуту характеристику якостей патріота самостійно змогли надати 45,4% (ЕГ) та 44,9% (КГ) від загальної кількості дітей групи.

За результатами виконання дітьми *творчого завдання «Моя родина»* було з'ясовано, що діти знають членів своєї родини та розуміють важливість їхньої єдності. Діти вказали, що їхні рідні люблять своє місто (83,6% (ЕГ) та 84,1% (КГ) відповідей), проте лише 24,6% (ЕГ) та 23,7% (КГ) дошкільників (від усіх учасників експерименту) впевнені, що члени їхньої родини багато знають про своє місто, цікавляться його історією та культурою. Ми переконалися, що діти недостатньо знають традиції свого роду, з тим у їхньому вихованні втрачається зв'язок поколінь, духовність, єдність людей у родині, громаді, яка є важливою для формування основ патріотизму у період старшого дошкільного дитинства.

Водночас, дорослі не докладають достатніх зусиль щодо підтримки родинних традицій і виховання поваги у дітей до членів родини. На основі результатів проведеного творчого завдання *«Екскурсивод»* визначено, що більшою мірою діти обізнані з тими об'єктами культурно-історичної спадщини міста, які розташовані в його центрі і які є улюбленими місцями відпочинку містян. Найменше діти знають про те, які народні ремесла є традиційно поширеними в їхньому краї. Знання народних традицій у дітей сформовані на основі занять з народознавства у ЗДО та не пов'язані з інформацією про культурно-історичну спадщину рідного краю.

Кількісні результати розподілу дітей ЕГ та КГ за рівнями патріотичної вихованості за методикою *«Екскурсивод»* надано рис. 2.1.

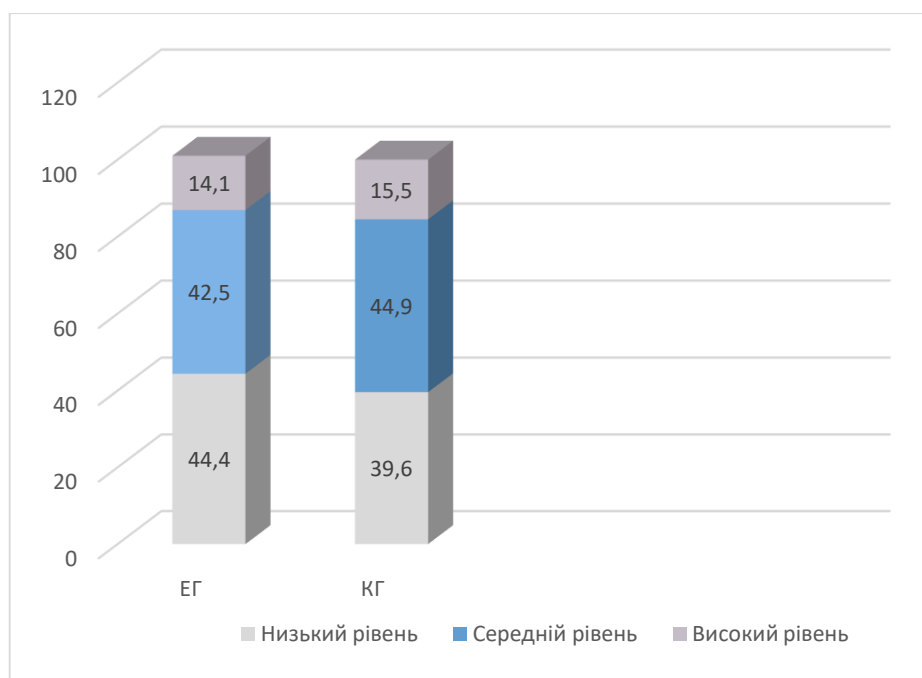

Рис. 2.1. Діаграма рівневого кількісного розподілу дітей EG та KG за методикою «Екскурсивод» (у %)

Як бачимо з діаграми, переважна більшість дітей EG та KG виявила середній та низький рівень домірної до віку обізнаності з культурно-історичною спадщиною рідного міста, їхні знання безсистемні, розповіді не мають послідовності у викладенні інформації. Лише 14,1% (EG) та 15,5% (KG) дошкільників показали повні усвідомлені уявлення про рідне місто, його вулички, найбільш цікаві об'єкти, назвали культурні та архітектурні пам'ятки міста.

За авторською методикою «Робота за картинками» виявило наступні результати. Виконуючи завдання №1 «Знайди і розкажи», переважна більшість дітей одразу вказали, що серед запропонованих для виконання завдання картинок є така, що не відповідає логіці їх групування та не пов'язана із культурою України. З виконанням цього завдання безпомилково упоралося 12,6% (EG) та 13,0% (KG) дітей від загальної кількості включених до експерименту. Ще 25,1% (EG) і 27,1% (KG) дітей допускали помилки, потім самостійно їх виправляючи. 32,8% (EG) та 32,4% (KG) майже постійно

зверталися за допомогою до експериментатора. Решта 29,5% ЕГ та 27,5% (КГ) учасників експерименту не виявили бажання виконувати завдання, посилаючись на незнання.

У виконанні завдання № 2 «Традиційна вишивка» цієї методики діти повинні були визначити, який зразок вишивки притаманній українській культурі, а який – іншій. Після того діти повинні були вказати, який із зразків національної культури належить культурі їхнього рідного краю, а який – іншому регіону України. Безпомилково та з обґрунтуванням свого вибору за цим завданням упоралося 18,4% (ЕГ) та 18,9% (КГ) дітей. Їхні відповіді засвідчували знання того, якою є вишивка Чернігівщини, а які типологічні особливості вказують на те, що запропонований варіант є зразком вишивки іншого регіону країни. З невеликими помилками та з допомогою дорослого з цим завданням впоралося 40,1% (ЕГ) та 42,0% (КГ) дітей. Дошкільники цієї групи практично не надавали роз'яснень стосовно свого вибору, відповіді не засвідчували знання елементів декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівського Полісся. Решта 41,5% (ЕГ) та 39,1% (КГ) дошкільників виявили нерозуміння суті завдання, не надали обґрунтованих відповідей щодо сутності запропонованих зразків вишивки.

Завдання № 3 «Традиції мого краю» було представлене зображенням одного із традиційних заходів, який відбуваються у рідному для дітей місті. Від них вимагалось не тільки визначення того, на які картинці представлено такий захід, що притаманний українській культурі, а на якій – культурі іншої країни (уточнення не вимагалось). В уточнювальній відповіді діти розповідали, як саме цей захід проводиться, чим він цікавий, хто бере участь у ньому (наприклад, майстри народних ремесел, фольклорні виконавці тощо).

Зазначимо, що 25,1% (ЕГ) та 25,6% (КГ) учасників експерименту впоралася із завданням, виявляючи обізнаність із формами прояву культурного життя міста, розуміючи, на що спрямовані ці заходи. 41,6% (ЕГ) та 42,0% (КГ) дітей не змогли надати обґрунтовані відповіді на роз'яснення сутності ярмарок як елементів культури рідного краю. Ще 33,3% (ЕГ) та 32,4%

(КГ) дітей практично не надали відповідей стосовно того, як підтримується народна культура, традиції у їхньому місті відповідно до побаченого на картинці та своїх вражень від відвідування ярмарку. Їхнє ставлення до цих елементів духовного життя українців і національної культури можна визначити як байдуже.

Узагальнені результати методики «Робота за картинками» щодо з'ясування рівнів знань і уявлень дітей про елементи художньої культури, видатних людей, традиції рідного краю проставлено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

**Рівневий розподіл дітей експериментальної та контрольної груп
після виконання трьох завдань діагностичної методики
«Робота за картинками» (у %)**

Рівні	Завдання 1		Завдання 2		Завдання 3		Середнє значення	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	24,1	24,6	17,9	17,8	25,1	26,1	22,3	22,7
Середній	41,6	41,1	39,6	42,3	41,6	42,0	40,9	41,5
Низький	34,3	34,3	42,5	39,9	33,3	31,9	36,7	36,8

Узагальнивши отримані дані, можемо стверджувати, що для дітей обох експериментальних груп характерні епізодичні неупорядковані знання з художнього краєзнавства. Лише 22,3% (ЕГ) та 22,7% (КГ) дошкільників знають своє місто, свій рідний край, його пам'ятні місця та визначних людей. 77,6% (ЕГ) та 78,3% (КГ) дітей виявили обмеженість або практичну відсутність знань культурно-історичного та краєзнавчого характеру, пов'язаних як з історією міста, так і з сьогоденням. Відсутність знань дітей про культурно-історичну самобутність рідного краю негативно позначається на формуванні у дошкільників гордості за нього, й на цій основі – ціннісного ставлення до малої батьківщини.

Зведений аналіз результатів щодо рівнів патріотичної вихованості дітей

6-7 років за інформаційно-змістовим критерієм подано у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років
за інформаційно-змістовим критерієм (у %)**

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною	17,4	18,4	44,9	45,8	37,7	35,8
Уявлення та знання про родину, її традиції	16,4	16,9	47,8	48,3	35,8	34,8
Уявлення про місто, рідний край, його культурну своєрідність	12,5	13,0	44,4	44,9	43,1	42,1
Середнє значення (у %)	14,5	16,1	45,9	46,3	39,6	37,6

Перейдемо до висвітлення результатів, отриманих за **діяльнісно-творчим критерієм** патріотичної вихованості старших дошкільників з урахуванням специфіки впливу регіональної культурно-історичної спадщини. Результати методики незалежних експертних оцінок, спрямованої на виявлення позиції батьків і вихователів щодо сформованості у дитини особистісної позиції стосовно участі у заходах патріотичного та краєзнавчого спрямування, дозволяють говорити, про те, що наявні розбіжності у таких оцінках. Суттєві відсутності збігів оцінювання особистісної патріотичної позиції було виявлено стосовно 109 дітей в ЕГ (52,7%) та 103 дітей у КГ (49,7%). Переважно батьки відмічали більш високий рівень сформованості особистісної позиції дитини за такими позиціями запровадженої методики, як «участь у заходах громадського спрямування та дитячого волонтерства», «участь у заходах патріотичного спрямування». За цими напрямками виховної роботи позиції оцінки вихователів стосовно заявлених 109 дітей були нижчими. Проте, вихователі відмітили більшу активність 66 дітей ЕГ (31,9%) та у 71 дитини в КГ (34,3%) у відтворенні в художньо-продуктивній діяльності елементів культури рідного краю тоді, як батьки це не зазначали.

Узагальнені результати методики щодо визначення незалежними експертами оцінки активності дітей ЕГ та КГ у заходах патріотичного, соціально-громадянського, краєзнавчого спрямування надано на рис. 2.2 -2.3.

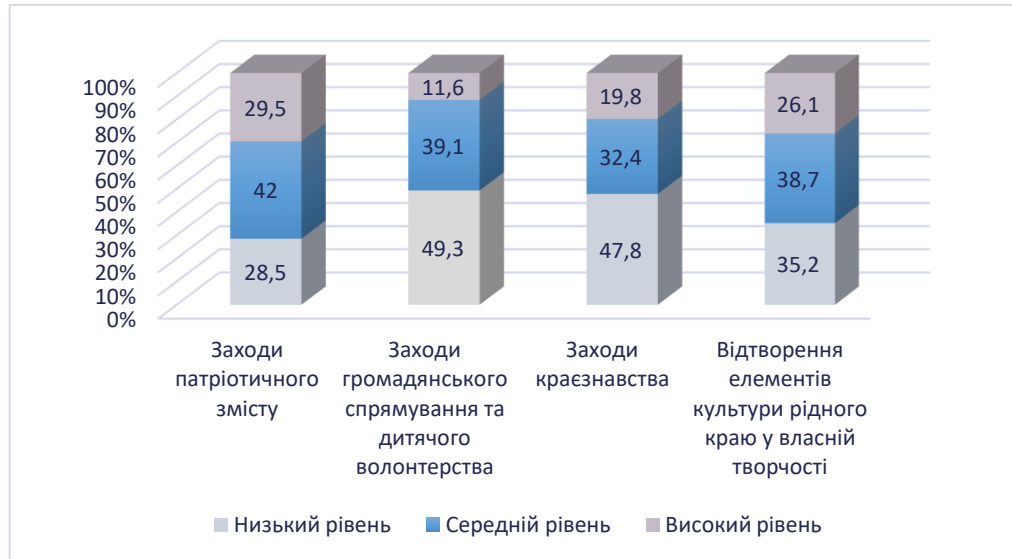

Рис. 2.2. Діаграма рівневого відсоткового розподілу даних з визначення сформованості особистісної позиції дітей ЕГ у різних заходах, пов'язаних із патріотизмом (за методикою незалежних експертних оцінок)

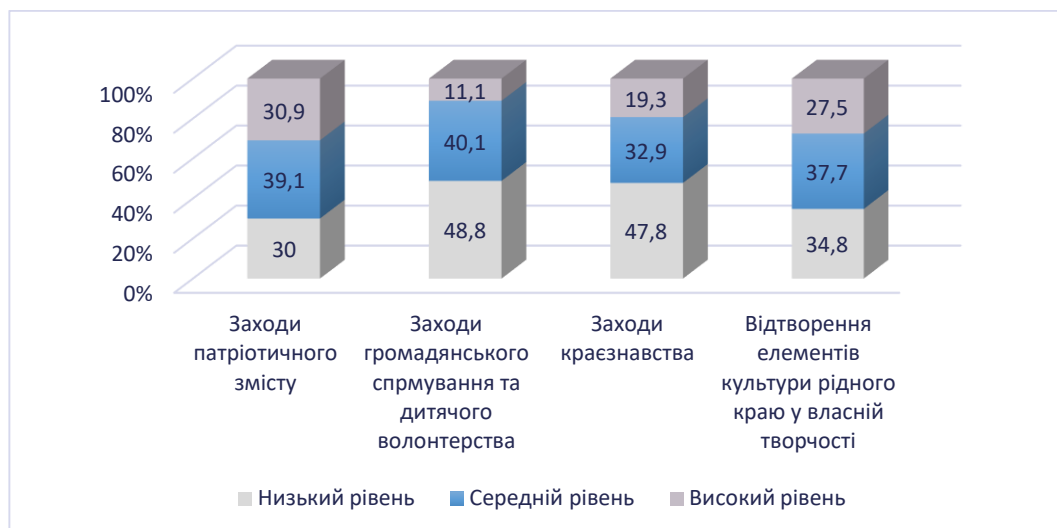

Рис. 2.3. Діаграма рівневого відсоткового розподілу даних з визначення сформованості особистісної позиції дітей КГ у різних заходах, пов'язаних із патріотизмом (за методикою незалежних експертних оцінок)

На обох запропонованих діаграмах представлено, що найбільш високу активність, на думку вихователів і батьків, діти виявляють у заходах патріотичного змісту та у предметно-продуктивній діяльності. На думку експертів, найменш виявленою особистісна активність дитини є стосовно участі у заходах громадянського та краєзнавчого спрямування. Ми вважаємо, що такий стан справ може обумовлюватися обмеженістю або практичною нерозробленістю форм участі дітей у краєзнавстві, дитячому волонтерстві, заходах соціально-громадянського спрямування тощо.

Використання методу *аналізу творчих продуктів дитячої діяльності* засвідчило, що елементи культури рідного краю не відображені у переважній більшості дитячих робіт. У закладах дошкільної освіти, включених до експерименту, проводиться належна робота щодо популяризації національної культури, навчання дітей відтворення її елементів у предметно-продуктивній, музичній, театралізованій діяльності.

Нами з'ясовано, що найбільшу активність діти обох груп, взаємодіючи з культурно-історичною спадщиною рідного краю, виявляли у формах дозвілдової роботи. На прохання експериментатора до сценарію заходів додавалася вірші сучасних поетів про рідне місто, рідний край; твори місцевих композиторів, на основі яких будувалися нескладні музично-хореографічні композиції патріотичного звучання. Сумарно 72,5% (ЕГ) та 72,9 % (КГ) дітей ініціативно, з піднесеним настроєм брали участь у заходах, намагалися гарно виступити, передати патріотичний зміст твору. Решта дітей 27,5% (ЕГ) та 27,1% (КГ) переважно займали позицію пасивного глядача, вони виявляли меншу ініціативність щодо участі у вікторинах, конкурсах, змаганнях.

З'ясовано, що елементи культури рідного для дітей краю лише частково знаходять місце у зображувальній діяльності та виробках з художньої праці. Нами було проаналізовано 189 дитячих малюнків на тему «Я це люблю в своїм краю» й визначено, що дітям бракує знань про самобутність культури свого краю. На нашу думку, регіональна тематика робіт рідко застосовується вихователями у проведенні занять та позазаняттєвих формах роботи з дітьми.

Більшою мірою звертається увага на засвоєння та втілення у творчих роботах елементів народознавства. Малюнки дітей ЕГ та КГ відрізняються узагальненими сюжетами, які не акцентують їхню приналежність місту, рідному краю. Педагоги недостатньо розширюють світогляд дітей шляхом екскурсій до музеїв або пам'ятних місць.

Отримані результати свідчать про обмеженість знань дітей про елементи культурно-історичної спадщини міста. Водночас, дорослі практично не розширюють дитячий світогляд у цьому аспекті, недостатньо використовують такий засіб виховання патріотизму, як культура та історія рідного краю.

Зведений аналіз результатів щодо рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років за діяльнісно-творчим критерієм подано у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років
за діяльнісно-творчим критерієм (у %)**

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності	16,9	17,4	37,7	38,2	45,4	44,4
Уміння турбуватися про оточуючих, надавати допомогу;	21,7	22,2	43,5	44,4	34,8	33,4
Активна участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю	14,4	14,0	46,5	46,9	39,1	39,1
Наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування	12,5	14,0	40,7	41,1	46,8	44,9
Середнє значення (у %)	16,3	16,9	42,1	42,6	41,6	40,5

Використані методи діагностики дали можливість зібрати вихідні дані, проаналізувати їх та на цій основі підсумувати інформацію щодо загального стану патріотичної вихованості дітей 6-7 років.

Для оцінки рівнів за результатами застосування методик констатувального експерименту використано трибальну шалу оцінок:

3 бали – високий рівень;

2 бали – низький рівень;

1 бал – низький рівень.

Для кожного досліджуваного рівень встановлювався за отриманими кількісними та рівневими результатами за усіма показниками критеріїв патріотичної вихованості (емоційно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-творчий), а потім вираховувався інтегральний показник патріотичної вихованості як середнє арифметичне суми усіх критеріїв.

Узагальнені результати патріотичної вихованості старших дошкільників за усіма критеріями надано у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

**Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років ЕГ та КГ
на констатувальному етапі експерименту (у %)**

Рівні	Критерії						Усього	
	Емоційно-мотиваційний		Інформаційно-змістовий		Діяльнісно-творчий			
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	18,4	19,2	14,5	16,1	16,3	16,9	16,4	17,4
Середній	48,8	49,3	45,9	46,3	42,1	42,6	45,6	46,1
Низький	32,8	31,5	39,6	37,6	41,6	40,5	38,0	36,5

З аналізу отриманих кількісних даних, наведених у табл. 2.6 визначається, що менше ніж 1/5 вихованців старшої групи набули відповідних до віку знань, уявлень про свій рідний край, його культуру, пишаються його художньою, історико-культурною своєрідністю. Майже 46,0% майбутніх школярів обох груп експерименту мають ті чи інші проблеми щодо пізнання рідного краю, пов'язані із невеликим власним досвідом роботи з елементами художньої культури регіону, рідного краю. Це ж стосується відповідного до віку обсягу знань про своєрідність історії, культури рідного краю, його місце серед інших регіонів України, чого вимагає БКДО щодо соціально-громадянської компетентності випускника закладу дошкільної освіти.

Загальний рівень патріотичної вихованості дітей 6-7 років потребує

вдосконалення; художнє краєзнавство практично не віднайшло місце в освітньо-виховному процесі закладів дошкільної освіти. Це не наблизило дитину до культури та історії, сьогодення рідного краю та не посилило основи патріотизму в особистісному зростанні майбутнього школяра. Великий патріотично-виховний потенціал художнього краєзнавства допоможе формуванню патріотичних почуттів у дитини, закладанню у неї особистісної позиції щодо взаємодії з культурою рідного краю.

Для проведення подальшої експериментальної роботи визначалося за важливе оцінити однорідність контрольної та експериментальної груп, для чого використано t-критерій Стьюдента, який обчислювався за формулою 2.1.

(2.1)

$$t = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{\frac{\bar{S}_1^2}{n_1} + \frac{\bar{S}_2^2}{n_2}}}$$

У представлений формулі: t – показник t-критерія Стьюдента; \bar{x}_1 і \bar{x}_2 – середнє значення першої і другої вибірок; \bar{S}_1^2 і \bar{S}_2^2 – дисперсія; n_1 і n_2 – чисельність першої і другої вибірок.

Дисперсія розраховувалася нами за такою формулою (формула 2.2)

(2.2)

$$\bar{S}^2 = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n (x^k - \bar{x})^2$$

У формулі 2.2: \bar{S}^2 – дисперсія, $(x^k - \bar{x})^2$ – квадрат відхилень окремих значень ознак (випадків) від середньої арифметичної; n – кількість ознак (випадків).

За результатами обчислень, нами було отримано емпіричне значення t-критерію Стьюдента – 1,67 ($t_{\text{емп}}$), а критичне значення означеного критерію 1,97 ($t_{\text{крит}}$) для експериментальної вибірки при заданій імовірності допустимої

помилки, $p = 0,05$. Отже, $t_{\text{емп}} < t_{\text{крит}}$, тому можемо стверджувати, що на початковому етапі експерименту між старшими дошкільниками експериментальної та контрольної груп не було відмічено статистично значущих відмінностей, а отже, означені групи мали однаковий рівень сформованості патріотичної вихованості та її компонентів. Це було підтвержено аналогічними статистичними обчисленнями окремих компонентів патріотичної вихованості. При цьому за кожним із них було з'ясовано відсутність відмінностей між експериментальною та контрольною групами:

емоційно-мотиваційний – $t_{\text{табл}} > t = 1,97 > 1,54$;

інформаційно-змістовий – $t_{\text{табл}} > t = 1,97 > 1,46$;

діяльнісно-творчий – $t_{\text{табл}} > t = 1,97 > 1,37$.

Отже, на констатувальному етапі дослідження було реалізовано головне завдання третього етапу експерименту – розробка критеріїв, показників та виявлення рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.

Таким чином, на підставі розроблених критеріїв і показників патріотичної вихованості, у даному підрозділі висвітлено результати роботи з діагностування рівнів означеної особистісної якості стосовно дітей 6-7 років. У результаті проведеної експериментальної роботи встановлено, що переважна більшість старших дошкільників не набула високого рівня патріотичної вихованості. Більшість дітей мають низький та середній її рівень майже за кожним із показників.

2.3. Сім'я і заклад дошкільної освіти як чинники впливу на патріотичне виховання досліджуваних

Визначення ефективності патріотичного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти та виявлення чинників впливу на даний процес потребувало проведення низки діагностичних методик з педагогами закладів

дошкільної освіти. Оскільки патріотичне виховання дітей 6-7 років відбувається у межах родинного виховання, а також у тісній взаємодії ЗДО та сім'ї, нами було також проведено ряд методик з батьками вихованців старшої групи. Це дозволило з'ясувати ставлення батьків до патріотичного виховання, міру їхньої зацікавленості у пізнанні історико-культурної своєрідності рідного краю, готовності до взаємодії із закладом дошкільної освіти з цих питань.

У напрямі роботи з педагогами ЗДО, на *другому етапі* констатувального експерименту, ми вирішували наступні завдання:

- 1) визначити розуміння вихователями сутності понять «патріотизм», «художнє краєзнавство»;
- 2) виявити, чи уміють вихователі реалізовувати заходи художнього краєзнавства в освітньо-виховній роботі з дітьми 6-7 років у ЗДО;
- 3) з'ясувати особливості використання форм і засобів художнього краєзнавства у практиці ЗДО.

На цьому етапі було використано наступні методики щодо вивчення практичних основ патріотично-виховної роботи з дітьми та використання засад художнього краєзнавства у даному процесі: інтерв'ю із директором закладу дошкільної освіти, анкетування вихователів, бесіда з вихователем, вивчення навчально-методичної документації ЗДО щодо планування роботи з патріотичного виховання дітей 6-7 років і проведення заходів художнього краєзнавства.

Інтерв'ювання директорів ЗДО (додаток В) у межах констатувального експерименту, в якому взяло участь 5 керівників освітніх закладів, було спрямовано на визначення особливостей організації процесу патріотичного виховання дошкільників у ЗДО з включенням художньо-краєзнавчого напрямку роботи надало наступні результати за отриманими відповідями:

1. У відповіді на питання «Чи достатньою мірою, на Вашу думку, запроваджуються у садочку засади національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку?» усі керівники ЗДО (100% осіб) вказали на

приділення великої уваги питанню національно-патріотичного виховання дітей.

2. «Яке місце посідає в них культура рідного краю?». 40% відповідей (2 особи) – значне місце, 20% відповідей (1 особа) – достатнє місце; 40% відповідей (2 особи) – надано узагальнені, неконкретні відповіді.

3. «Яке місце займає художнє краєзнавство в системі заходів, які проводиться у Вашому дошкільному закладі?». Отримано результати, наближені до логіки відповідей на попереднє запитання. Специфіка проведення заходів художнього краєзнавства не була розкрита у жодній із відповідей.

4. «Наскільки дітей цікавлять заходи художнього краєзнавства?». 40% відповідей (2 особи) – визначили велику зацікавленість дітей участю у таких заходах. Така ж кількість респондентів наголосила на важливості урахування вікових можливостей дітей щодо включення їх у заходи краєзнавства, що обумовлює логіку організації краєзнавчої роботи у їхньому ЗДО. Решта опитуваних надала формальну відповідь типу «достатньою мірою».

5. У відповідях на наступне питання «Що більше зацікавлює їх – перебування на природі чи пізнавальний культурно-історичний напрям цієї роботи?». 80% опитуваних вказали на першорядність бажань дітей перебування на природі. Бажання дітей брати участь у краєзнавчих заходах лише у їх пізнавальному спрямуванні розглядає 20% респондентів (1 особа).

6. «Наскільки члени родини дитини зацікавлені участю у спільних заходах художнього краєзнавства?». Відповіді були наступні: 40% респондентів зазначила активну участь батьків у таких заходах, 60% опитуваних констатують небажання батьків брати участь у заходах художнього краєзнавства, у тому числі за браком часу.

7. «Які саме краєзнавчі проекти (заходи), на Вашу думку, були найбільш цікавими та пізнавальними для дітей і їхніх родин?». У відповідях вихователів було названо екскурсії до краєзнавчого музею та зустріч з

місцевими майстрами народних ремесел. 60% респондентів вказувала на проведення у ЗДО виховних заходів, які мали загальну національно-патріотичну спрямованість без включення краєзнавчого матеріалу.

8. «Чи мають місце матеріальні проблеми у ЗДО при проведенні краєзнавчі заходів, які саме? Що сприяло б їх розв'язанню?». У відповідях на це питання були названі наступні причини: відсутність методичок та спеціального демонстраційного матеріалу (40%); слабка матеріальна база (40%). Повністю задовольняє стан проведення художньо-краєзнавчої роботи з дітьми у ЗДО 1 респондента (20%)

9. «Чи бажали б Ви працювати над розробкою Програми з дитячого художнього краєзнавства «Мій рідний край», спільної для закладів дошкільної ланки міста, краю?». Не надали відповіді 40%; виявили небажання займатися цим напрямом роботи 40%; підтвердила бажання займатися даною справою 1 особа (20% з тих, хто брав участь в інтерв'ю).

Вивчення навчально-методичної документації ЗДО (додаток В.1) проводилося з метою аналізу логіки планування роботи з патріотичного виховання дітей 6-7 років у закладі дошкільної освіти, її відповідності вимогам державних нормативних документів, а саме: Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (№527 від 06. 06. 2022 р.) [116], Указу Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (№286/219 від 18. 05. 2019 р.) [223], Листу МОН «Про деякі питання національно-патріотичного виховання у закладах освіти України» (№ 1/6267-22в ід 10. 06. 2022 р.) [216].

Було проаналізовано річні плани закладів дошкільної освіти, календарні плани вихователів, конспекти занять і виховних заходів. Критеріями проведення цієї методики були: послідовність та систематичність проведення форм роботи з патріотичного виховання дітей (у тому числі – із проведення заходів художнього краєзнавства); ускладнення завдань протягом певного періоду (місяць, рік), використання форм співпраці із сім'єю при проведенні художньо-краєзнавчої та патріотично-виховної роботи.

З'ясовано, що у 60% закладі дошкільної освіти, які брали участь в експериментальній роботі, екскурсії до краєзнавчого музею проводяться один раз на рік, у 40% – двічі на рік. Керівники також одностайно вказали на регулярність проведення заходів патріотичного спрямування, як того вимагає державна політика у галузі національно-патріотичного виховання дітей і молоді в Україні. Виставки робіт місцевих майстрів у 2/5 закладів проводяться за можливістю, така ж кількість установ вказала на те, що вони відбуваються рідко, стосовно одного ЗДО відповіді не було надано. Приблизно таку ж логіку відповідей отримано на наступне уточнювальне питання стосовно організації зустрічей з майстрами культури рідного краю, що свідчить про безсистемність організації такого напрямку художньо-краєзнавчої роботи.

У жодному із закладів дошкільної освіти при проведенні патріотично-виховних заходів не використовуються твори музичного або хореографічного мистецтва рідного краю. Це вказує на опосередкованість або відсутність регіонального змісту сценарію музично-театралізованих свят, брак уваги педагогічних працівників ЗДО до використання регіональної культурно-історичної спадщини в освітньому процесі загалом та стосовно патріотичного виховання дошкільників зокрема. З'ясовано, що регулярно в усіх ЗДО проводяться заходи музейної педагогіки. Екскурсії дітей на природу з елементами краєзнавства проводяться регулярно у 40% установ, включених до експерименту, у 20% закладів освіти – за теплої пори року, решта керівників ЗДО не надала відповіді на це питання.

Анкетування вихователів (додаток Г), у якому взяло участь 28 педагогів. Мета анкетування: виявлення ставлення педагогів до проблеми патріотичного виховання; з'ясування питання щодо організації змісту освітньо-виховної роботи з дітьми з патріотичного виховання та готовності педагогів до такої роботи. Відповіді вихователів були такими. На перше питання, яке стосувалося розуміння педагогами поняття «патріотичне виховання» у 53,5% відповідей (15 осіб) було зазначено спрямованість цього процесу на «формування національної свідомості», у 25% (7 осіб) відповідей вказано на

формування патріотичних почуттів. У 21,4% (6 осіб) відповідей означене поняття розглядається крізь формування любові до рідного дому, краю. Усі вихователі визнали себе патріотами та людьми, які люблять рідний край.

Педагогами було зазначено суттєвий потенціал краєзнавства щодо патріотичного виховання дітей та їхнє особистісне зростання, проте міру зацікавленості у проведенні краєзнавчої роботи як високу визначили 17,9% (5 осіб) педагогів ЗДО, як достатнього рівня – 57,1% (16 осіб). Решта 25% (7 осіб) визначили недостатню професійну увагу цьому питанню. Було визначено, що лише 10,7% (3 особи) володіють методикою проведення художньо-краєзнавчої роботи з дітьми дошкільного віку, 28,6% (8 осіб) утруднюються надати стосовно цього відповідь, решта 60,7% (17 осіб) не володіють методикою проведення такої роботи. Отже, для переважної більшості вихователів ця робота є практично маловідомою та не визначає ефективності щодо виховання у дітей патріотизму через вивчення культури рідного краю. Усі педагоги ЗДО зазначили необхідність взаємодії з сім'єю у патріотичному вихованні дітей. Проте лише 21,4% респондентів (6 осіб) вважають її високоефективною, достатнього рівня ефективності – 78,6% (22 особи).

З метою уточнення даних про специфіку використання засад художнього краєзнавства у патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку у ЗДО нами було проведено *бесіду з вихователями* (додаток Г.1). Відповіді вихователів фіксувалися в опитувальнику, який містив 7 взаємопов'язаних питань. Як свідчать результати дослідження, більшість педагогів активно долучені до процесу патріотичного виховання з включенням краєзнавчої роботи. 64,3% (18 осіб) респондентів використовують для цього цільові прогулянки містом, за можливості – екскурсії (з урахуванням суспільних реалій останніх років) (35,7%, 10 осіб).

Найбільшою проблемою у проведенні форм художнього краєзнавства з дітьми вихователі вважають відсутність спеціально розробленої регіональної програми ознайомлення дітей дошкільного віку з історією та культурою краю.

На це вказали 100% опитуваних (28 осіб), а також практична відсутність бажання педагогів долучитися до роботи над такою програмою (виявило бажання лише 14,3% опитуваних, 4 особи). Не менш серйозним недоліком в організації патріотичного виховання дітей засобами художньо-краєзнавчої роботи є незнання більшістю педагогів ЗДО сутності та структурності художнього краєзнавства та динаміки ускладнень проведення цієї роботи з дітьми різного віку.

За результатами проведених методик щодо з'ясування стану практики ЗДО з патріотичного виховання дошкільників з урахуванням художньо-краєзнавчої складової виявлено низку чинників, які визначають суттєве ускладнення цього процесу, а саме:

1) практична відсутність у закладах дошкільної освіти структурованої системи використання цінностей регіональної художньої культури як засобів патріотичного виховання дошкільників;

2) недостатність уваги педагогів до самобутніх елементів регіональної культури й переважання загальноукраїнського народознавчого рівня у процесі патріотичного виховання дітей у ЗДО;

3) недооцінка вихователями емоційного фактору у процесі ознайомлення дітей з явищами суспільного життя за використання зразків культури рідного краю;

4) несформованість уявлень педагогів про виховні можливості елементів художнього краєзнавства та недостатність їх використання у роботі з дошкільниками;

5) слабка мотивація педагогів щодо поглиблення й оновлення знань у галузі художнього краєзнавства; недостатня орієнтація педагогів на самопізнання, самовдосконалення;

6) відсутність методичної літератури та дидактичних засобів щодо ознайомлення дітей з художньою культурою рідного краю.

На *третьому етапі* експерименту проводилася діагностична робота з батьками вихованців старшої групи та вирішувалися наступні завдання:

1) визначити ставлення батьків до патріотичного виховання, важливості ознайомлення дітей із культурно-історичною своєрідністю міста та рідного краю щодо виховання у дітей патріотичних почуттів та любові до Батьківщини;

2) виявити спрямованість батьків на взаємодію із ЗДО щодо участі у спільних художньо-краєзнавчих та патріотично-виховних заходах.

Для реалізації завдань дослідницької роботи на третьому етапі констатувального експерименту було проведено анкетування батьків. Зважаючи на провідну роль родини у патріотичному вихованні дітей, ми приділили велику дослідницьку увагу з'ясуванню ефективності співпраці закладів дошкільної освіти із сім'ями вихованців.

Ми провели *анкетування батьків* (додаток Д), метою якого було з'ясування ставлення батьків до патріотичного виховання їхніх дітей, спрямованості сім'ї на використання елементів культури рідного краю у цьому процесі та мотивації на співпрацю з ЗДО щодо цього. Під час анкетування виявилось, що усі анкетовані визначають важливість патріотичного виховання їхніх дітей. Головними учасниками такого процесу, на думку батьків, мають бути: заклад дошкільної освіти (39 відповідей – 21,6%), тільки батьки (11 відповідей – 6,1%). На необхідність комплексного підходу до цього процесу вказали 124 учасника анкетування – 68,9% респондентів. Решта батьків надали різні варіанти відповідей, у тому числі – лише за участі громади міста, що вказує на формальне їхнє ставлення до питань виховання дитини.

З'ясовано, що переважна більшість батьків не використовує у вихованні дитини історико-культурну спадщину рідного краю (156 батьків, 86,6%). На словах і у вчинках це почуття передають 145 анкетованих батьків (80,6%), не задумувалися над цим питанням 23 учасника анкетування (12,7%), достатньою мірою приділяють увагу вихованню у дитини любові до рідного краю у вчинках і словах лише 12 батьків (6,7%).

За даними цієї діагностичної методики, разом з дитиною відвідують музеї, театри 34 анкетованих батьків (18,9%), 82 учасника не мають на це цього

вільного часу (45,6%), іноді відвідують заклади культури – 17 батьків (9,4%). Решта респондентів (47 анкетованих 26,1%) не визначилися зі своєю позицією щодо опанування спільно з дітьми елементів культури рідного краю. Основною формою сімейного дозвілля, проведення з дитиною часу поза домівкою батьки назвали короткі прогулянки та екскурсії, спонтанне відвідування цікавих міських заходів.

Достатню складність для учасників анкетування становило питання щодо наявності родинних традицій: 34 респонденти (18,9%) не надали відповідей щодо цього, решта батьків вказали на те, що їхня родина дотримується певних традицій, серед яких: святкування державних і релігійних свят, днів народження у сімейному колі; екскурсії до інших міст та сімейний відпочинок на природі; ведення сімейного фотоальбому та ін.

Нас цікавило, наскільки активно батьки вважають свою співпрацю із ЗДО з патріотичного виховання їхніх дітей. Ми з'ясували, що 15 осіб (8,3%) вважають свою участь у співпраці активною, 33 анкетованих (18,3%) – недостатньо активною, зовсім не співпрацюють із ЗДО у цьому напрямі роботи – 3 батьків (1,7%). Решта 129 батьків (71,7%) вважають цей рівень достатнім. У відповіді на наступне, останнє питання анкети щодо визначення батьками власної активності у заходах краєзнавства, які проводяться вихователями ЗДО, 8 батьків (4,4%) вважають її високою, 86 осіб (47,8%) – достатнім, недостатньо активними визначили себе 65 батьків (36,1%), 21 особа (11,7%) вказала на відсутність своєї участі у проведенні форм художнього краєзнавства.

Аналіз результатів анкетування членів родин вихованців, спрямованого на з'ясування того, яку допомогу надають батьки у роботі з патріотичного виховання дітей 6-7 років, наскільки вони спрямовані на використання потенціалу культурно-історичної спадщини в родинному вихованні, дав змогу визначити, що усі батьки визнають важливість формування в їхніх дітей патріотизму, проте лише 68,9% батьків визначають зрілу позицію щодо необхідності об'єднання зусиль ЗДО, батьків, громади міста у такому

важливому процесі. Батьки виявили слабе розуміння сутності форм і методів використання культурно-історичної спадщини рідного краю у справі виховання дітей, закладання у них основ патріотизму. Лише 52,2% анкетованих батьків вказали на участь у спільній роботі щодо ознайомлення дітей з рідним краєм, водночас велика кількість батьків (47,8%) визначила байдуже ставлення до участі у заходах художнього краєзнавства.

Як засвідчили результати проведеного анкетування, переважна більшість батьків має власну стійку патріотичну позицію, вболіває за долю країни та сприяє підтримці її незалежності та процвітання. Проте частина батьків виявила незацікавленість у співпраці із закладом дошкільної освіти з проблем патріотичного виховання. Переважна більшість батьків не визначає інтересу до участі у заходах художнього краєзнавства. Вони вважають це специфічним напрямом роботи, яку мають здійснювати фахівці: краєзнавці або педагоги. Віддаленість батьків від питань ознайомлення їхніх дітей із рідним краєм, формування у них основ соціально-громадянської компетентності та патріотизму суттєво знижує можливості плекання основ патріотизму в родинному вихованні.

З урахуванням виявлених чинників впливу на процес патріотичного виховання дітей, підтвердилася необхідність проведення цілеспрямованої роботи з педагогами та батьками вихованців старшої групи щодо підвищення рівня патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО. Оскільки художньо-краєзнавчий напрям є важливим у загальному контексті виховання патріотизму й практично нерозробленим стосовно роботи з дошкільниками, то значну увагу слід приділити добору форм його проведення у процесі патріотичного виховання дітей у закладів дошкільної освіти.

Висновки до другого розділу

Узагальнення результатів констатувального експерименту та даних попередньої дослідницької роботи дає підстави для наступних висновків:

Програма констатувального етапу експериментальної роботи реалізовувалася в трьох напрямках: I напрям – робота з дітьми; II напрям дослідження стану практики ЗДО щодо організації цілеспрямованої роботи з патріотичного виховання з урахуванням художньо-краєзнавчого її напрямку у взаємодії із сім'єю, а також із педагогами ЗДО; III напрям – робота з батьками вихованців старшої групи ЗДО.

Виявлено та схарактеризовано критерії та відповідні показники патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства: *емоційно-мотиваційний* (переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – культури, історії, традицій тощо; прагнення пишатися своєю родиною, рідним краєм, Батьківщиною; прагнення популяризувати культурну самобутність свого краю; бажання залучатися до суспільно-корисних заходів; активний інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства); *інформаційно-змістовий* (розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною, уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про місто, рідний край, його культурну своєрідність); *діяльнісно-творчий* (уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності; уміння турбуватися про своє оточення, надавати допомогу; активна участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування) та рівні (високий, середній, низький) прояву патріотичної вихованості дітей 6-7 років.

Основним показником патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти ми обрали динаміку з низького рівня на середній та високий.

За результатами першого напрямку роботи на констатувальному етапі дослідження детерміновано низький 38,0% (ЕГ) та 36,5% (КГ), середній 45,6% (ЕГ) та 46,1% (КГ), високий 16,4% (ЕГ) та 17,4% (КГ) рівні патріотичної вихованості старших дошкільників засобами художнього краєзнавства. З'ясовано, що найменш забезпеченими є інформаційно-змістовий і діяльнісно-творчий критерії через низькі експериментальні результати, пов'язані із художнім краєзнавством. Після проведення усіх діагностичних методик констатувального етапу експерименту встановлено, що більшість дітей експериментальної і контрольної груп мають середній та низький рівні патріотичної вихованості й лише невеликий відсоток дошкільників виявили високий рівень сформованості означеної якості.

Це вимагає розробки, теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки педагогічних умов патріотичного виховання засобами художнього краєзнавства 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти.

За другим напрямом експериментальної роботи з'ясовано, що патріотичне виховання у ЗДО здійснюється за нормативними вимогами організації цього процесу й визначає, у цілому, позитивні результати. В основі цього процесу лежить народознавчий підхід, що простежується через аналіз планування педагогічної роботи, а також у виявленому характері знань дітей про Батьківщину та рідний край. Художньо-краєзнавча робота у ЗДО проводиться епізодично і не має системного характеру. Ознайомлення дітей із рідним краєм проводиться переважно на загальнонародознавчих засадах й не передбачає практичних і творчих елементів роботи. Вихователі не використовують у роботі інтерактивні методи; незадіяним у процесі педагогічної роботи залишається матеріал з художнього краєзнавства. Педагоги у процесі анкетування виявили слабку мотивацію на удосконалення методичних засад власної роботи щодо включення елементів художнього краєзнавства до освітнього процесу.

Аналіз результатів третього напрямку констатувального етапу експериментальної роботи виявив: усі батьки визначили стійку власну патріотичну позицію, вказали на важливість виховання їхніх дітей як патріотів своєї держави. Проте, вивчення культурно-історичної самобутності рідного для дітей краю батьки вважають складною та незрозумілою для них роботою й переадресовують її закладу дошкільної освіти. Виявлено байдуже ставлення батьків до безпосередньої участі у формах художнього краєзнавства.

Матеріали розділу висвітлено у публікаціях автора у наукових фахових виданнях [206] та збірниках матеріалів конференцій [207].

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА

3.1. Педагогічні умови патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти

Розпочинаючи експериментальну роботу на формувальному етапі, важливим було визначити й обґрунтувати підходи, педагогічні принципи організації освітнього процесу та педагогічні умови патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО.

Для ефективності системи експериментальної роботи з патріотичного виховання дітей 6-7 років було виокремлено такі підходи: культурологічний, поліхудожній, аксіологічний, інтегративний, краєзнавчий, діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний, середовищний. Уточнимо, що *науковий підхід* ми розуміємо як орієнтацію педагога під час здійснення власних дій на використання доцільних взаємопов'язаних понять, способів і методів діяльності [251, с. 65].

Схарактеризуємо кілька найбільш вагомих для нашого дослідження наукових підходів.

Культурологічний підхід (В. Вихрущ, О. Пехота) розглядає освіту через предмети і продукти розвитку культури, тобто через пам'ятки духовної та матеріальної культури. У контексті цього підходу джерела й чинники психічного розвитку людини зосереджені у культурі, яка історично розвивається та засвоюється людиною у процесі діалогу. Людина у культурі постає об'єктом та суб'єктом творчої діяльності, набуває розвитку, самовизначення та самоідентифікації [38, с. 65]. Культурологічність освіти у закладах дошкільної освіти розглядаємо як форму трансляції та відтворення культурних цінностей, ідей, норм, як генерування суспільної ідеології в освітньо-виховному середовищі ЗДО, як спосіб підготовки дитини до

існування в соціумі та в засвоєному нею, відповідно до віку, полі національної культури.

Поліхудожній підхід в освіті, на думку А. Івершинь, Н. Притули, є найбільш сприятливим для формування в особистості цілісної «картини світу». Спираючись на праці засновника цього підходу Б. Юсова, А. Івершинь, Н. Притула вказують на важливість використання поліхудожнього підходу в освітньо-виховному процесі, який базується «на основі синтезу мистецтв у різних видах мистецької діяльності» [96, с. 30]. З огляду на використання засад художнього краєзнавства у роботі з дошкільниками як виду пошукової діяльності, що стосується вивчення елементів культури, можна зазначити, що саме цей підхід здатний формувати у дітей «уявлення про мистецтво і культуру як результат піднесеної людської духовності» [96, с. 31].

Аксіологічний підхід (І. Бех, О. Вишневський, С. Гончаренко, О. Кононко, Г. Костюк) обумовлює ціннісне спрямування змісту патріотичного виховання дітей та взаємодію їх з елементами художнього краєзнавства на формування ставлення до найвищих цінностей життя. Як зазначав Г. Костюк, ціннісні орієнтації особистості важливо закладати з періоду дошкільного дитинства, коли у дітей пробуджується інтерес до навколишнього та внутрішнього світу. Це виявляється у самозаглибленні, розмірковуванні над власними думками та переживаннями [123, с. 172].

Інтегративний підхід визначається як стратегічний напрям стосовно розвитку дошкільної освіти у цілому, і організації освітнього процесу в ЗДО зокрема. На думку І. Кіндрат, запровадження інтегрованого підходу в освітній процес ЗДО дозволяє не тільки об'єднати різні галузі знань, інтегрувати різні види діяльності дітей, але й формувати у дітей основи світобачення, цілісної картини світу [106, с. 1]. Оскільки проблема нашого дослідження стосується використання у роботі з дітьми елементів художньої культури, вважаємо слушною думку Л. Масол, що завдяки тематичній інтеграції, за якої «навчальний матеріал добирається за принципом зовнішньої формальної спорідненості образів і тем художніх творів – поетичних, музичних і

візуальних», є можливість організовувати взаємодію дитини з мистецтвом [158, с. 24].

Основою *краєзнавчого підходу* в дослідженні є розгляд особистості з точки зору її ставлення до сім'ї, групи однолітків, різних поколінь, тобто з позиції включеності індивіда до соціальної і культурної групи, ставлення до надбань історико-культурної спадщини малої батьківщини, пізнання якої тісно поєднується з традиціями національної освіти та державною політикою у сфері національно-патріотичного виховання. Ключова концепція реалізації краєзнавчого напряму діяльності ЗДО полягає у тому, щоб сформувати у дошкільників системні знання з історії, культури, природних особливостей міста, рідного краю, виховати у них почуття прихильності, гордості та любові до рідних місць, що слугує основою патріотичних почуттів.

Діяльнісний підхід у патріотичному вихованні засобами художнього краєзнавства вказує на єдино можливий шлях розвитку особистості – активну діяльність самої дитини, для якої ця діяльність буде мати особистісний сенс. Ключовою у цьому підході є діяльність, що розкривається у відповідній теорії й характеризується самим практично-діяльнісним характером художнього краєзнавства. Урахування цього підходу зумовлене необхідністю надання активного та дієвого характеру процесу патріотичного виховання, про що зазначено у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, БКДО та програмах дошкільної освіти. Означені мета і завдання формувального експерименту реалізовувалися з опорою на принципи патріотичного виховання дітей дошкільного віку, визначені у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.) [116, с. 4].

Ефективність дії організаційно-методичної системи визначається перш за все добором *принципів організації освітнього процесу*, а складність процесу виховання передбачає те, щоб в його організації добиралися принципи, яких мають дотримуватися усі педагоги та усі заклади дошкільної освіти. На основі теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури, узагальнення досвіду

науковців (І. Бех, К. Чорна, А. Богуш, Н. Лисенко, О. Вишневський, Н. Волкова, І. Головінський, І. Зайченко, Н. Мойсеюк, В. Омеляненко, А. Кузьмінський, Т. Поніманська, М. Фіцула, В. Ягупов) було виокремлено низку пріоритетних принципів організації освітнього процесу, зокрема, таких як: дитиноцентризму, культуровідповідності, ціннісної орієнтації, інтегративності, історичної і соціальної пам'яті, пріоритетності регіональної культурно-історичної пам'яті, емоційної зарядженості спілкування, активної практики добродіяння тощо [10; 19; 40; 44; 58; 90; 178; 190; 213; 281; 300]. Реалізація зазначених принципів у процесі патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства в освітньому процесі ЗДО надасть можливість розкрити особистісний потенціал дошкільників, стимулюватиме їх до активної діяльності, розширить кругозір щодо культурно-історичної спадщини рідного краю, дозволить надати дієвості взаємодії між усіма учасниками патріотично-виховного процесу.

Перелік та детальне розкриття виокремлених нами педагогічних принципів патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства надано у додатку Е.

Процес патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку визначає ефективність використання комплексу педагогічних умов. Термін «педагогічна умова» тлумачиться науковцями як «певна обставина, що сприяє формуванню та розвитку педагогічних систем, явищ, процесів та якостей особистості» [162, с. 286].

Нам імponує думка О. Єжової, що умови є «обставинами, які достатні і необхідні для реалізації можливостей, що закладені у тому чи іншому процесі» [83, с. 39]. Дослідники А. Жданкіна [85], О. Пехота [208] у визначенні поняття «педагогічні умови» акцентують на сукупності форм, методів, прийомів, засобів педагогічного керівництва, а також створеного матеріально-просторового середовища задля забезпечення успішної реалізації поставлених та спроектованих завдань». Близькою до цієї думки є визначення, надане К. Касярум, який стверджує, що підґрунтям для визначення педагогічних умов

повинна стати сукупність обставин, засобів і заходів, наявних у педагогічному процесі [101, с. 100].

А. Жданкіна, характеризуючи специфіку добору педагогічних умов стосовно патріотичного виховання учнівської молоді засобами кобзарства, наголошує на важливості формування стійкої мотивації учнів щодо вивчення кобзарської мистецької спадщини, відповідності змісту патріотичного виховання учнів реаліям сьогодення та включення батьків до патріотично-виховного процесу. Логіка розробки запропонованих А. Жданкіною педагогічних умов багато в чому збігається із специфікою нашого дослідження, оскільки стосується не тільки патріотичного виховання, але й використання елементів національної культурної спадщини, що також тією чи іншою мірою стосується предмета нашого наукового дослідження [85, с. 133].

Відтак ми розглядаємо педагогічні умови як комплекс пов'язаних між собою та взаємозумовлених заходів освітнього процесу у ЗДО, що забезпечують досягнення визначеної конкретної мети. Такими заходами ми розглядаємо форми, методи, технології та засоби патріотичного виховання дітей 6-7 років з використанням художньо-краєзнавчої діяльності.

Метою реалізації педагогічних умов є оптимізація процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років з урахуванням специфіки розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз навчально-методичних посібників з патріотичного виховання для вихователів закладів дошкільної освіти (А. Грабарєва, Н. Кугуєнко, Л. Євтушина, Н. Кисіль, М. Кривоніс, О. Дроботій, А. Частнікова, О. Якименко) дав підстави для визначення трьох найбільш прийнятних напрямів діяльності ЗДО: організація роботи з дошкільниками; робота з батьками вихованців; підвищення компетентності вихователя або методичний супровід.

Узагальнення поглядів М. Качур, Ю. Блудової, Н. Бондаренко, Т. Ляшенко, С. Матвієнко, С. Рашидової щодо визначення сутності поняття «педагогічні умови», наданих ученими у контексті патріотичного виховання

дітей 6-9 років, урахування результатів констатувального експерименту дозволило виявити та обґрунтувати наступні педагогічні умови:

- 1) удосконалення теоретико-методичної підготовки вихователів до патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-красознавчої складової цього процесу;
- 2) забезпечення педагогічної взаємодії ЗДО та сім'ї щодо оптимізації виховного потенціалу родинного та соціокультурного середовища у патріотичному вихованні дошкільників за використання культурно-історичної спадщини рідного краю;
- 3) насичення змісту освітньо-виховного процесу ЗДО зразками художньої культури краю;
- 4) активізація особистісного емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-історичної спадщини рідного краю у контексті її виховання як патріота своєї держави через запровадження програми патріотичного виховання старших дошкільників «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю».

Схарактеризуємо визначені умови патріотичного виховання дітей 6-7 років більш детально.

Перша педагогічна умова удосконалення теоретико-методичної підготовки вихователів щодо патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-красознавчої складової. Метою підготовки педагогів до патріотичного виховання дітей дошкільного віку є удосконалення їхніх знань у теорії патріотичного виховання, що постає необхідним для здійснення такої діяльності у ЗДО на основі особистісно-діяльнісного підходу та формування практичних умінь щодо вирішення сучасних завдань патріотичного виховання.

Методологічним підґрунтям розробки алгоритму роботи з педагогами стали положення праць Г. Беленької, Н. Волкової, О. Дубасенюк, О. Вознюк, Л. Загородньої, В. Іващенко, В. Кузьменко, В. Мусієнко, А. Курчатової, С. Титаренко про те, що педагогічна діяльність є за суттю процесом вирішення

педагогічних задач. Л. Загородня [89], С. Стрілець [251], М. Томашевська [265] надають характеристику таких професійних задач у діяльності вихователя, вважаючи необхідною умовою їх розв'язання досягнення педагогом належного рівня творчості й педагогічної майстерності, умінь професійної рефлексії та самовдосконалення.

В. Кузьменко, В. Мусієнко зазначають, що постійне професійне самовдосконалення вихователів щодо патріотичного виховання дошкільників позначиться результативними індикаторами змін: потребою у постійному поповненні спеціальних знань, необхідних фахівцям для патріотичного виховання дітей; мотивацією на здійснення професійної діяльності; умінням вибирати найбільш доцільні види діяльності: методи, прийоми, технології патріотичного виховання тощо [131, с. 68].

Завдяки творчому підходу педагогів ЗДО художнє краєзнавство постає одним із засобів формування засад патріотизму у дітей, виховання у них любові до рідного краю, своєї країни. Т. Маланюк зазначає, що інноваційність у краєзнавчій роботі педагога розглядається з точки зору місця професійної мотивації щодо вивчення рідного краю та здатності фахівця до творчості у цьому напрямі роботи [154, с. 161]. О. Тімець радить педагогові розвивати краєзнавчий компонент власної професійної діяльності «на основі поступового переходу від наслідування до досвіду, ідеї до вироблення власних ... методів туристично-краєзнавчої роботи та створення нових щодо цього технологій» [263, с. 32].

Ми погоджуємося з позицією Н. Рогальської, яка на основі отриманих експериментальних даних зробила висновок, що у практиці сучасних закладів дошкільної освіти вихователями практично не використовується принцип регіональності в ознайомленні дітей з рідним краєм, його традиціями, культурою, історією. Це суттєво впливає, як вважає дослідниця, на якість народознавчої роботи та знижує ефективність процесу національно-патріотичного виховання дошкільників у ЗДО [227, с. 15].

Ми поділяємо думку А. Курчатової щодо необхідності оволодіння

вихователем сучасною методикою патріотичного виховання дітей засобами краєзнавчого матеріалу, яка спирається на систему різноманітних краєзнавчих знань, різноаспектну колективну та індивідуальну творчу діяльність [139, с. 176].

В. Василенко з огляду на специфіку художньо-краєзнавчої роботи, зазначає, що вона «ставить вчителів та учнів у положення дослідників» [31, с. 33]. І тому вихователь має надати заходам художнього краєзнавства характеру пошуково-дослідницької діяльності як відносно дітей, їхніх батьків так і стосовно себе, що дозволить згуртувати та активізувати учасників освітнього процесу.

Другою педагогічною умовою нами було визначено *забезпечення педагогічної взаємодії ЗДО та сім'ї в оптимізації виховного потенціалу соціокультурного та родинного середовища у патріотичному вихованні дошкільників за використання культурно-мистецької спадщини рідного краю*. Вибір цієї умови пов'язаний із науковими підходами до осучаснення напрямів діяльності ЗДО. У «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» наголошено на важливості забезпечення активної участі родини у розвитку «фізично і морально здорової, патріотично налаштованої особистості» [116, с. 8].

У новій реакції Базового компоненту дошкільної освіти уперше визначено необхідність участі батьків у набутті дитиною низки компетентностей. У формуванні соціально-громадянської компетентності дитини, за цим документом, участь батьків визначається шляхом реалізації низки важливих виховних аспектів, які реалізуються у безпосередньому родинному виховному процесі, а також за взаємодії родини та різних соціальних інституцій [72; 122].

У працях сучасних українських дослідників наголошено на важливості взаємодії ЗДО та сім'ї у формуванні загальнолюдських та особистісних цінностей дитини, до яких належить і патріотизм (І. Бех, К. Чорна, О. Захаренко, Ю. Зубцова, О. Карпенко, О. Косенчук, А. Солонська та ін.).

Доцільним визначається звернутися до словникових визначень поняття «взаємодія». За філософським енциклопедичним словником термін «взаємодія» тлумачиться з точки зору відношень між об'єктами як філософськими категоріями, «при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану» [292, с. 77]. Таке визначення на пряму вказує на зв'язок понять «взаємодія» та «взаємовплив».

А. Солонська деталізує специфіку батьківсько-виховательської взаємодії щодо патріотичного виховання старших дошкільників як процес спільної взаємоузгодженої і взаємовідповідальної діяльності вихователів і батьків [244, с. 177]. Цей процес реалізується як взаємодія, обмін інформацією, організація спільних дій для досягнення патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Нам імponує думка О. Карпенко, Я. Возняк, які радять додати до традиційних форм взаємодії «розширення кола спілкування, взаємодії з іншими сім'ями та родинами, обмін досвідом, культурою, традиціями» [100, с. 205]. Розширення соціального поля у вихованні дитини, на їх думку, має сполучатися із безпосередньою участю усіх учасників освітнього процесу ЗДО в організації та проведенні заходів, що мають національно-патріотичний характер і соціально-громадянську значущість. Таким чином батьки можуть безпосередньо впливати на формування громадянської і патріотичної позиції дитини власним досвідом та прикладом [100, с. 204].

Ю. Блудова вказує на важливість опанування регіональної культурної спадщини (на прикладі Харківщини) за умов участі не тільки дітей молодшого шкільного віку, але й батьків і громади у проведенні різноманітних заходах. При цьому, вважає Ю. Блудова, учасникам цього процесу важливо підтримувати демократичний клімат у навчальному закладі, ставити вихованцям узгоджені вимоги, доповнюючи та зміцнюючи педагогічний вплив [16, с. 166].

Використання в педагогічному процесі елементів регіональної культурно-історичної спадщини та участі сім'єю у цьому процесі розглянуто у дослідженнях Н. Бондаренко (виховання духовності у дітей старшого дошкільного віку), С. Долецької (у контексті патріотичного виховання молодших школярів), М. Качур (стосовно патріотичного виховання молодших школярів), В. Лаппо (у контексті формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю); О. Денисюк (у контексті ознайомлення дітей з історією України та рідного краю).

Третя педагогічна умова, насичення змісту освітньо-виховного процесу ЗДО зразками художньої культури краю, тісно пов'язана із попередньою, оскільки дозволяє відповідним чином впливати на особистісне ставлення дитини до елементів художньої культури краю.

В. Будак, С. Грищенко, І. Лощенова, О. Олексюк в аналізі використання видів національно-патріотичного виховання в освітньому процесі вказують на важливість уникнення в його оновленні застарілих моралізаторських підходів, споглядальності, наявності в учнів пасивних реакцій милування й уподобання [28, с. 151].

Не можна не погодитися з думкою О. Косенчук щодо того, що зміст сучасного патріотичного виховання старших дошкільників має бути збагачений категоріями особистісної та національної гідності. Освітній процес у ЗДО, на думку О. Косенчук, з урахуванням суспільних реалій останніх років має позбутися жорсткого конструкту його планування й реалізації, надавши перевагу гнучкому реагуванню педагогів на «живі» ситуації з урахуванням реальних потреб та інтересів дітей і повномірної реалізації завдань, визначених державним стандартом дошкільної освіти [122, с. 10]. Дослідниця Н. Трофаїла звертає увагу на важливість повномірної реалізації завдань, визначених державним стандартом дошкільної освіти у питаннях, пов'язаних із формуванням соціально-громадянської компетентності дітей [268, с. 470].

У патріотичному вихованні дітей важливу роль відіграє спеціально створене освітньо-виховне середовище патріотичного напрямку. Його

Т. Філімонова розуміє як цілісну інноваційно-педагогічну та технологічно-комунікаційну систему, яка визначається ціннісною орієнтованістю, відкритістю до суспільства з його проблемами та є фактором особистісного розвитку дитини [275, с. 117]. Стосовно використання національно-виховного аспекту художнього краєзнавства в сучасних умовах В. Василенко радить добирати такі технології, які «не лише сприяють формуванню систематичних знань, але і стимулюють пізнавальний інтерес, ініціативу, допомагають краще зрозуміти нові поняття й засвоїти вже відомі [31, с. 34].

Реалізація цієї педагогічної умови зумовлює необхідність добору та використання у роботі з дітьми зразків культурно-історичної спадщини регіону. Така робота проводилася нами на матеріалі елементів художнього краєзнавства Чернігівщини [2; 39; 99; 128; 165; 247; 282; 293] з урахуванням результатів дисертаційних досліджень Т. Анікіної, Н. Бондаренко, Ю. Блудової, М. Качур, В. Лаппо, К. Шевчук, в яких експериментальна робота проводилась за використання регіональної культурно-історичної спадщини, її культурного надбання.

Ми обрали наступні *змістові напрями художнього краєзнавства* (на матеріалі Чернігівщини), які, на нашу думку, є найбільш доцільними у роботі з патріотичного виховання дітей 6-7 років:

- 1) декоративно-прикладне мистецтво (вишивка, гончарство, ткацтво, лялька-мотанка, художня обробка дерева тощо);
- 2) традиції звичаї, обряди;
- 3) найвідоміші пам'ятки архітектури, (у тому числі пов'язані з природними об'єктами та пам'ятками);
- 4) поетична та прозова творчість;
- 5) твори музичного та танцювального мистецтва, театр;
- 6) історія, яка наскрізно проходила в усіх вищезазначених напрямках з урахуванням вікових можливостей дітей щодо сприймання інформації про історичні факти, події явища, які стосуються культурних надбань народу [71, с. 15].

Окремо слід наголосити на специфіці надання дітям 6-7 років знань про історію рідного краю. Безперечно, рідна історія – найцінніше духовне надбання українського народу, яке надає зростаючій особистості знання походження її роду, рідного міста (села), краю, історичні шляхи народу та держави. Як слушно зауважує Ю. Блудова, вивчаючи історію свого краю, людина засвоює першоджерела, витoki духовності, що сприяє формуванню національної самосвідомості громадянина [16, с. 98]. О. Денисюк застерігає вихователів від методично невиправданого подання дошкільникам історичної інформації, що не ураховує їхніх вікових особливостей. Найбільш доступними та цікавими для дітей, вважає О. Денисюк, є «історичні факти, події, явища, які відображають героїчну боротьбу за свободу та незалежність України, а також культурні надбання народу» [70, с. 15].

Сучасна практика ЗДО збагачується новітніми методиками та технологіями, під час яких діти навчаються не тільки сприймати інформацію, надану вихователем, але й самостійно здобувати нові знання. С. Тесленко на основі даних проведеної експериментальної роботи, стосовно патріотичного виховання старших дошкільників вважає ефективними такі сучасні методи та технології: квест-подорожі, ток-шоу, ігри-стратегії, комунікативно-творчі ситуації тощо [261, с. 135].

Четвертою педагогічною умовою є активізація особистісного емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-мистецької спадщини рідного краю у контексті виховання її як патріота своєї держави.

Формування ставлення до довкілля, соціуму, життя, праці тощо здійснюється у динаміці розвитку особистості під впливом особистих взаємовідносин, культурного середовища, чинників розвитку особистості, її свідомості. Зміни, що відбуваються в психологічному розвитку старшого дошкільника, свідчить про великі можливості особистісного зростання дитини на цьому віковому етапі. Вік 6-7 років – це завершальний етап у розвитку особистості у період дошкільного дитинства. О. Кононко вказує на те, що саме у цьому віці формуються базові цінності особистості, моральні якості,

відбувається становлення індивіда з його специфічними думками, переконаннями, цінностями [114, с. 56]. Т. Піроженко, І. Карабаєва, С. Ладивір акцентують, що саме на завершальному етапі передшкільного дитинства, в шестирічному віці, дитина здатна до вибору суспільно значущих цінностей, соціальних почуттів, у тому числі почуття патріотизму в його найпростіших проявах [214, с. 73]. К. Шевчук вважає, що ставлення характеризує рівень виявленого інтересу, а бажання, емоції і потреби виступають початком розвитку індивіда [295, с. 6].

А. Богуш, Т. Поніманська, Ж. Шурда у своїх працях доводять сенситивність старшого дошкільного віку у становленні особистості у цілому, її етнічної ідентифікації, що ураховується нами у дослідженні. Важливими є міркування І. Беха про те, що патріотизм слід розглядати не тільки як почуття, але й значущу цінність у системі ціннісних орієнтирів суспільства й окремої людини. За своєю внутрішньою структурою це розумово-емоційне утворення. Розумова складова надає йому усвідомленості, а емоція – сенсу, суб'єктивної значущості. Саме завдяки такому поєднанню формується будь-яка цінність, адже без цього дитина набуває лише знання про важливість любові до Батьківщини, яке не спонукає її до конкретного вчинку» [9, с. 3].

І. Бех, О. Запорожець за результатами своїх психологічних досліджень визначили, що уже з дошкільного віку процес залучення особистості до культури відбувається через засвоєння історико-соціального та культурного досвіду, який набувається шляхом контакту й вивчення матеріальних і духовних цінностей. Таким чином формується особистісний досвід активної творчої діяльності, який є надзвичайно важливою складовою діяльнісного патріотизму.

Тому важливо розпочати роботу над формуванням у дошкільника патріотичної самосвідомості, усвідомленням ним патріотизму як важливої цінності особистості, ціннісного ставлення до культури свого народу за допомогою різноманітних методів і форм виховної роботи. Можна виділити два основних шляхи та відповідні їм методи формування патріотизму в

старших дошкільників: методи організації безпосереднього патріотичного досвіду та методи патріотичного просвітництва. Передумовою успішності такого впливу є наявність фонду значущих життєво-емоційних вражень, що набуваються дітьми у процесі власного практичного досвіду, ознайомлення з об'єктами, явищами, подіями суспільного та культурного життя, які на них по-справжньому вплинули.

У патріотичному вихованні дошкільників принципово важливою є опора на скарбницю художньої культури, створену душею та руками людини, в якій «образ» людської життєдіяльності постає як специфічний, унаочнений та естетично забарвлений. Слід максимально використовувати можливості культури, а також такої її вагової складової, як мистецтво, задля формування в дітей емоційно-естетичної сфери, пов'язаної зі ставленням до довкілля з позицій краси, духовності, моральності тощо.

Н. Бондаренко доведено вплив регіональної культурно-історичної спадщини на формування духовності у дітей старшого дошкільного віку. Дослідницею зазначено, що на основі засвоєння дитиною кращих зразків духовної спадщини формується система цінностей, ставлень, формуються громадянські якості, патріотизм [21, с. 42]. Н. Гавриш вважає, що робота з патріотичного виховання дітей має реалізовувати принцип олюдненості знання як такого, що сповнюється особистісним сенсом, набувається дитиною через власне емоційне проживання ситуації та втілюється в особистому досвіді дитини [52, с. 13]. Н. Недодатко вказує на необхідність залучення дітей до участі у міських святах, заходах культурного та соціального спрямування, щоб вони мали змогу познайомитися з жителями міста як носіями соціокультурних традицій у піснях, танцях та народних ремеслах [184, с. 117].

Таким чином, конкретизація педагогічних умов патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства дозволить розробити та апробувати систему експериментальної роботи, яка якісно та значною мірою підвищить ефективність цього процесу.

3.2. Методика формувального експерименту

Сучасний стан патріотичного виховання дітей дошкільного віку у закладах дошкільної освіти вимагає не тільки глибокого теоретичного обґрунтування цього процесу стосовно розвитку особистості, але й формування практичної складової патріотизму. У період старшого дошкільного дитинства вияв засад дієвого патріотизму здійснюється через взаємодію з найближчим для дитини оточенням, родиною, рідним містом, краєм. Детально аналізуючи наукові праці педагогічного, психологічного, культурологічного спрямування, які пов'язані з вивченням становлення патріотизму як особистісної якості, ми дійшли висновку, що запропонована нами методика психолого-педагогічного експерименту надасть можливість у межах нашого дослідження простежити динаміку характеристик патріотичної вихованості дитини 6-7 років у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу із залученням до формувального експерименту матеріалів і засобів художнього краєзнавства.

Задля підвищення рівня патріотичної вихованості дітей за використання художнього краєзнавства була організована формувальна дослідно-експериментальна робота. *Метою* формувального етапу експерименту було визначено перевірку ефективності розроблених і запроваджених у виховну практику закладів дошкільної освіти педагогічних умов патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. Система роботи щодо виховання патріотизму у дітей 6-7 років передбачала три напрями (з педагогами закладу дошкільної освіти, з дошкільниками та їхніми батьками), робота з дітьми – три етапи.

Очікуваний результат формувального експерименту – підвищення ефективності процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років за використання потенціалу художнього краєзнавства в освітньому процесі ЗДО. Результат буде досягнутим за умови сформованості емоційного, когнітивного, діяльнісного компонентів патріотичної вихованості дитини 6-7 років засобами

художнього краєзнавства. Це виражається в зацікавленості та підтримці сталого інтересу щодо спілкування з елементами художнього краєзнавства, прагненні пишатися своїм краєм та Батьківщиною; опануванні уявленнями та знаннями про культурно-історичну самобутність Чернігівського краю в загальноукраїнському національно-культурному контексті; уміннях відтворювати елементи художньої культури Чернігівщини у творчій діяльності.

Зауважимо, що програма розроблялася з урахуванням можливості її адаптування до виховної практики ЗДО інших регіонів України, тому важливо було зробити акцент на логіці структурування матеріалу програми, пропонувати форм і методів роботи з дітьми щодо реалізації потенціалу художнього краєзнавства у патріотично-виховному напрямі діяльності ЗДО.

Експериментальна перевірка ефективності виділених педагогічних умов патріотичного виховання дошкільників 6-7 років засобами художнього краєзнавства була проведена у закладах дошкільної освіти Чернігівської області. Реалізація експериментальної програми здійснювалася на матеріалах художнього краєзнавства Чернігівщини та в єдності регіональної культурно-історичної спадщини з українською національною культурою.

Необхідну організаційну допомогу в проведенні екскурсійних заходів і форм співпраці з громадою міста надавали директори закладів дошкільної освіти, в яких проводився експеримент. Освітній процес у закладах дошкільної освіти, включених до експерименту, за період упровадження нашої системи роботи було організовано у змішаному форматі (очна та дистанційна форми навчання).

Експериментальна робота (у визначені терміни) проводилася в усіх її напрямках відповідно з поставленими завданнями, визначеними змістом, формами та методами роботи, що представлено на рисунку 3.1 (рис. 3).

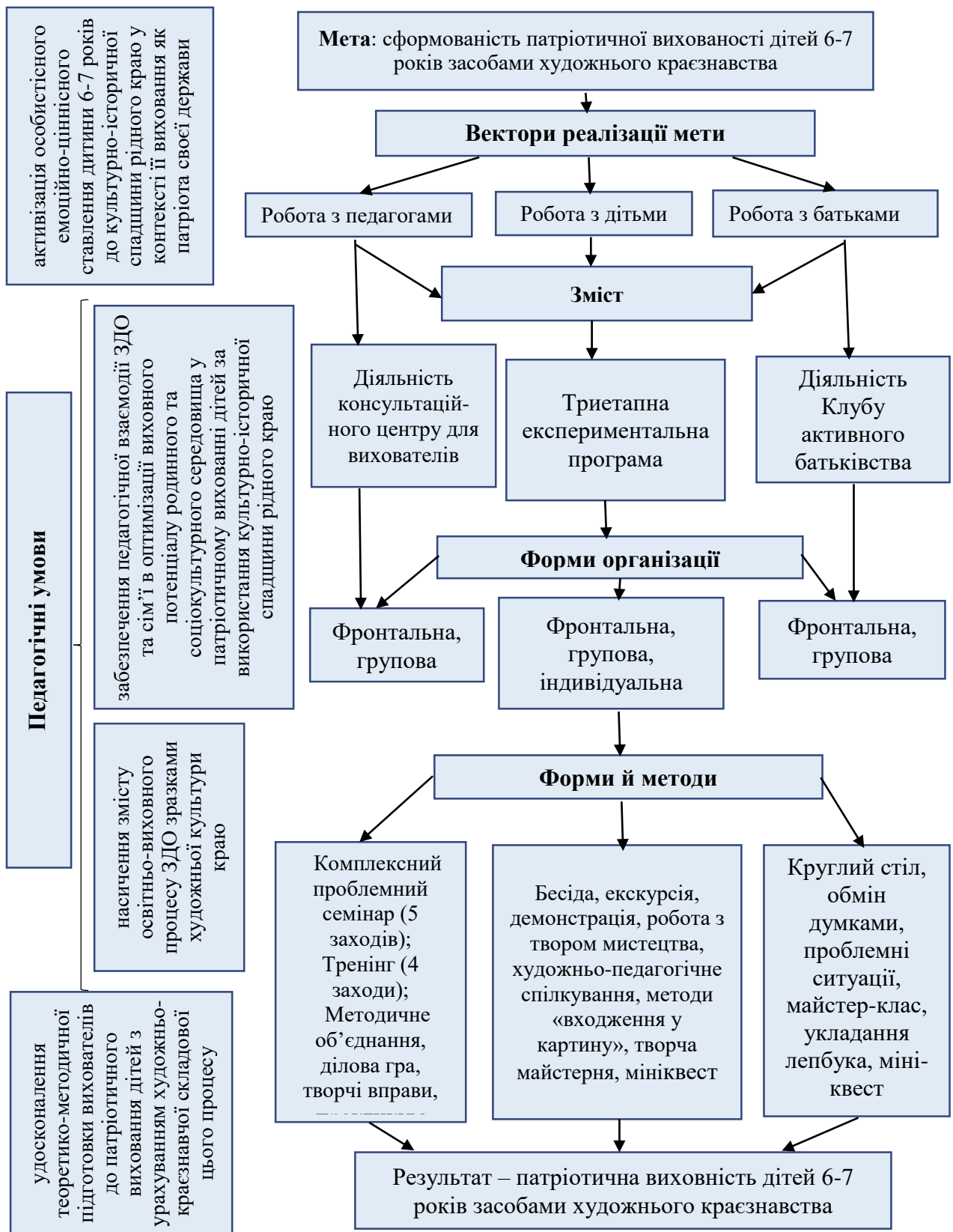

Рис. 3.1. Система роботи з патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО

З урахуванням отриманих на констатувальному етапі результаті опитування батьків було укладено графік спільної роботи у дистанційному форматі. На педагогічній раді ЗДО було ухвалено рішення щодо запровадження інформаційно-комунікаційних інструментів та онлайн-сервісів для проведення заходів експериментальної роботи: Zoom, YouTube, Google Диск, Padlet (дошка). Означені засоби дозволили достатньо повномірно та ефективно відповідно до соціальних і освітніх реалій забезпечити взаємодію між педагогами ЗДО та батьками. У соціальній мережі Viber було налагоджено постійний контакт між групою батьків та кожним із ЗДО, включених до експерименту. Надавалися рекомендації щодо організації освітньо-виховної діяльності за різними темами (відео-, аудіо-, фотоматеріали, завдання індивідуальної роботи, письмові матеріали тощо).

Форми й методи реалізації першої педагогічної умови

Перша педагогічна умова – удосконалення теоретико-методичної підготовки вихователів щодо патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-краєзнавчої складової – реалізовувалася через включення педагогів кожного із ЗДО, залучених до експерименту, до низки форм роботи *консультаційного центру*. Мета роботи центру: розкрити оновлені підходи до патріотичного виховання дошкільників; з'ясувати сутність художнього краєзнавства та розкрити шляхи його використання у практиці ЗДО з патріотичного виховання дітей; підготувати педагогів до: 1) роботи за експериментальною системою роботи, яка базується на поетапності, 2) використання індивідуально-диференційованого підходу в роботі з дітьми за проведення заходів художнього краєзнавства, 3) методично обумовленого використання зразків регіональної художньої культури, форм художнього краєзнавства у загальному освітньому процесі ЗДО, у тому числі стосовно патріотичного виховання дошкільників.

Для вихователів ЗДО, включених до експерименту, у межах діяльності консультаційного центру було проведено (додаток Ж): комплексний проблемний семінар під загальною назвою «Виховуємо справжніх патріотів»

(5 заходів) (додатки Ж.1-Ж.2); тренінгову програму під загальною назвою «Художнє краєзнавство: сутність і патріотично-виховний потенціал» (4 заходи) (додатки Ж.3-Ж.4); методичне об'єднання «Сучасні підходи до виховання патріотизму: художнє краєзнавство» (у форматі «Світове кафе») (додаток Ж.5).

Коротко схарактеризуємо специфіку проведених заходів.

Лекція «Патріотичне виховання дошкільників: нові підходи до організації у ЗДО» спрямовувалася на ознайомлення педагогів із концептуальними засадами патріотичного виховання, визначеними державною політикою на сучасному етапі; рекомендаціями МОН України щодо організації процесу патріотичного виховання у закладах освіти. Вихователів ознайомлювали з досвідом роботи ЗДО, де застосовувалися сучасні цікаві форми роботи з дітьми з національно-патріотичного виховання та форми взаємодії з батьками щодо цього.

Наступний захід проблемного семінару «На захист рідної культури» проводився у формі *ділової гри з елементами колоквиуму*. Його метою була актуалізація та конкретизація знань педагогів щодо сутності української культури; вправління учасників в умінні аналізувати проблему, висловлювати думки, відстоювати її, доходити до спільної думки. Для проведення гри педагоги розподілилися на дві команди «Захисники» та «Опоненти», які у процесі обговорення запропонованих питань колоквиуму аргументовано обстоювали свою думку. Питання стосувалися визначення позиції педагога стосовно: необхідності включення дитини старшого дошкільного віку до громадського життя та окреслення форм такої участі; необхідності налагодження професійних контактів із міськими громадськими організаціями, закладами культури з метою більш ефективної соціалізації дітей тощо.

Мала педрада «Взаємодія з батьками у проведенні заходів краєзнавства з дітьми в організації патріотично-виховної роботи у ЗДО» проводилася в такому достатньо традиційному форматі, проте у спільній діяльності

вихователі удосконалили й осучаснили знання щодо ефективних форм і методів взаємодії з родинami вихованців. Цей захід містив кілька мініформ роботи. Так, у доповіді вихователя-методиста «Культура українського народу – в кожній родині, у кожному серці» було акцентовано на необхідності плекання любові до рідної культури в кожній українській родині, у кожному закладі освіти. Консультація вихователя-експериментатора «Досвід краєзнавчої роботи у ЗДО: взаємодія з родинami» ознайомила присутніх із здобутками освітян України у цьому напрямі освітньо-виховної роботи. Презентація лепбуків на тему «Я все люблю в своїм краю» та методичні коментарі до створення таких посібників акцентували увагу педагогів на ефективності роботи із лепбуком в умовах співпраці ЗДО та сім'ї.

Наступним заходом був *семінар-практикум* «Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з декоративно-ужитковим мистецтвом Чернігівщини засобами інноваційних технологій» (додаток Ж.2). Для проведення заходу використовувалися вироби, створені місцевими майстрами декоративно-ужиткового мистецтва, стенди, на яких представлено фотодобірки за розділами традиційних народних ремесел, розміщених у зібраннях художніх відділів краєзнавчих музеїв міст Чернігівщини. Хід заходу супроводжували твори музичного мистецтва з поліської тематики, твори місцевих композиторів тощо. Вихователі у процесі семінару-практикуму ознайомилися з тим, яку роль відіграє декоративно-ужиткове мистецтво у формуванні національної ідентичності українців, їхнього патріотизму. Модератор заходу на стендових зразках виробів декоративно-ужиткового мистецтва вказав, які саме регіональні особливості визначає кожний із тих видів мистецтва, які були представлені учасникам практикуму.

Завершував програму семінару-практикуму *брейн-ринг* «Змагання краєзнавців» (на основі елементів регіональної культури), який мав на меті активізацію знань педагогів про культуру рідного краю; розвиток компетентності з питань використання в освітньому процесі засад художнього краєзнавства; розвиток нестандартності мислення, творчості; уміння

працювати колективно. У процесі роботи вихователі виконували завдання: «Відомі художники Чернігівщини», «Впізнай за орнаментикою», «Шедеври палацово-паркової архітектури Чернігівщини», «Який метод дібрати задля ознайомлення дітей із...» (називався елемент регіональної художньої культури).

Тренінгова програма «*Художнє краєзнавство: сутність і патріотично-виховний потенціал*» була спрямована на поглиблення та удосконалення знань педагогів щодо сутності художнього краєзнавства та їхніх практичних умінь здійснення такого напрямку професійної діяльності з дошкільниками, містила чотири практико орієнтовані форми роботи: два семінари-практикуми та два практикуми (додаток Ж.3).

Форми і методи реалізації другої педагогічної умови

Робота з батьками розгорталася у напрямі реалізації другої педагогічної умови – забезпечення педагогічної взаємодії ЗДО та сім'ї в оптимізації виховного потенціалу соціокультурного й родинного середовищ у патріотичному вихованні дошкільників та стосовно використання культурно-мистецької спадщини рідного краю. Задля цього було започатковано клуб активного батьківства «Патріотизм проростає із рідного краю».

Метою роботи з батьками дітей ЕГ було ознайомлення їх із сучасними підходами до патріотичного виховання, визначеними законодавчими документами останніх років; забезпечення батьків необхідними психолого-педагогічними знаннями щодо плекання патріотизму у родині; сприяння включенню їх до заходів, що стосуються проведення художньо-краєзнавчої роботи та патріотичного виховання дітей, вироблення єдиної стратегії патріотично-виховної роботи між ЗДО та батьками.

Для батьків було організовано *круглий стіл* на тему «Виховання патріотизму в родині», в основу розробки якого було покладено матеріали посібників [105; 204; 205]. *Круглий стіл* складався з двох частин. Перша передбачала ознайомлення батьків дітей ЕГ із сучасними засадами патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Вихователь

коротко ознайомив батьків з тим, які стратегії осучаснення засад патріотичного виховання впроваджено у ЗДО, як вони реалізуються у практиці роботи з дітьми, взаємодії з громадськими організаціями міста, співпраці з батьками. Педагогізація батьків передбачала у другій частині заходу обмін думками, що відбувалося шляхом вирішення запропонованих модератором заходу ряду проблемних ситуацій.

У розкритті першої проблемної ситуації «Чи є я прикладом патріота для своєї дитини?» батьки висловлювали свої думки щодо своєї патріотичної позиції, підтримки україномовного родинного середовища, своє бачення участі у заходах патріотично-виховного та краєзнавчого спрямування, які пропонуються до проведення у межах експериментальної роботи у ЗДО. Підсумком цієї частини круглого столу стала робота з прислів'ями про важливість родинного виховання, що було спрямоване на підвищення усвідомлення батьками своєї ролі у вихованні їхньої дитини як гідної людини, патріота своєї країни.

Підвищенню зацікавленості батьків, чії діти увійшли до ЕГ, участю в подальшій експериментальній роботі, яка базується на засадах художнього краєзнавства, сприяли наступні практичні елементи роботи (додаток І).

Майстер-клас з виготовлення мішечків-оберегів з елементами традиційної вишивки Чернігівщини для воїнів-захисників України (додаток І.1). Для участі у майстер-класі було запрошено дітей ЕГ та їхніх матерів, за бажанням до заходу доєднувалися інші члени родин – бабусі, сестри дітей ЕГ. Після проведення заходу усі учасники висловили позитивні враження від колективної роботи. Діти відмічали, що їм подобалося допомагати дорослим і вони б хотіли у подальшому долучатися до таких суспільно корисних справ, підтримувати українських воїнів у боротьбі з ворогом.

Селфі-квест «Моє місто – моя історія» мав на меті: формувати у батьків вихованців інтерес до вивчення історичної спадщини міста, пізнавальну активність, сприяти розвитку історичної пам'яті, уваги,

кмітливості, вміння працювати в команді; виховувати почуття патріотизму та риси справжнього громадянина своєї держави, зацікавити батьків вихованців вивченням історії рідного міста (додаток И.2). Для кожного із чотирьох ЗДО, включених до експерименту, проведення такого заходу передбачало розробку власного сценарію з урахуванням історико-культурної своєрідності міста.

Окрім вищезазначених заходів, батьки дітей ЕГ залучалися до проведення окремих елементів екскурсійної роботи, на прохання вихователя вони шукали для дітей цікаву інформацію щодо історії певного об'єкта культури, його самобутності. Батьки допомагали дітям у розучуванні віршів, які бралися до роботи за експериментальною програмою «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю». Також слід вказати на участь батьків у роботі мінімузею, проведенні ряду заходів спільно з дітьми та вихователями (як у якості глядачів, так і у ролі екскурсоводів).

У роботі з батьками використовували таку інноваційну форму роботи, як *створення лепбуку* (додаток К). Переваги такої роботи щодо організації взаємодії з батьками у патріотичному вихованні старших дошкільників визначені у дисертаційному дослідженні А. Солонської [244, с. 154]. Ми адаптували у розробку такої форми спільної роботи з батьками елементи художнього краєзнавства, характерні для Чернігівського краю. Лепбук, який ще має назву «Інтерактивна тематична тека», містить багато цікавої інформації, зібраної стосовно одного із аспектів спільної роботи. Її, в контексті патріотичного виховання дошкільників здійснювали вдома батьки спільно з дітьми, а презентували на колективних зібраннях діти ЕГ. Проведення таких виступів сприяло залученню дітей, які раніше не виявляли високий рівень патріотичної виховності, до активної взаємодії з іншими учасниками заходів, сприяло набуттю навичок публічного виступу, роботи з пошуку інформації про культуру рідного краю тощо. Після презентації дітьми лепбук залишався в родині й діти спільно з батьками могли надалі користуватися ним, виконуючи подальші завдання експериментальної роботи.

Форми і методи забезпечення третьої педагогічної умови

Упродовж усіх етапів реалізації нашої системи експериментальної роботи з метою забезпечення третьої педагогічної умови, зверталася увага на облаштування *виховного середовища*. Воно мало, у тому числі, інтегровані функції середовища освітньо-розвивального, патріотично-виховного, музейного тощо. Змістове наповнення патріотично-виховного середовища здійснювалося завдяки включенню елементів художнього краєзнавства в уже наявне середовище закладів дошкільної освіти, які були залучені до експерименту. З цією метою вносилися корективи в обладнання мінімузею ЗДО, групових кімнат і народознавчих куточків у них. Так, педагогічний колектив закладу дошкільної освіти №30 Чернігівської міської ради створив мінімузей, який містить елементи регіональної та загальнонаціональної культури, що став художньо-естетичним та дозвіллевим осередком ЗДО. У ньому проводилися заходи, в яких поєднувалися гра, театралізація, творчі майстерні та пізнавальна діяльність за використання фольклорного і сучасного літературного й музичного матеріалу.

Із початком формувального експерименту у всіх закладах дошкільної освіти було запроваджено роботу *художньо-краєзнавчої студії «Маленькі краєзнавці»* при мінімузеї закладу дошкільної освіти (додаток Л). У її роботі брали участь діти ЕГ, батьки вихованців, вихователі старших груп, включених до експерименту. Відповідно до розробленого плану роботи студії з її учасниками упродовж вересня-травня на засадах гурткової роботи раз на місяць проводився один захід. Тривалість кожного заходу – 35-40 хвилин. З метою підвищення особистісної активності дітей ЕГ щодо участі у заходах художньо-краєзнавчого та громадянського спрямування елементи зустрічей на тему «Я – екскурсовод», «Граємося! (дитячі іграшки в музеї)», «Книжка в музеї та музей книги» проводилося у форматі «дитина – ведуча», «діти – ведучі у парі», «дитина – дорослий ведучі».

Підсумком роботи художньо-краєзнавчої студії став обмін думками учасників – батьків і дітей та створення колективного панно з виконаних

дітьми робіт на тему «Рідний край, де живемо, Україною звемо».

Форми і методи реалізації четвертої педагогічної умови

Важливим елементом системи експериментальної роботи був той, що стосувався забезпечення четвертої педагогічної умови – активізації особистісного емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-мистецької спадщини рідного краю у контексті виховання її як патріота своєї держави.

Мета роботи з дітьми визначається тим, що патріотичне виховання через використання засад художнього краєзнавства – це педагогічно, психологічно та соціально виправданий шлях розвитку особистості дитини.

Освітній процес у контрольній групі здобувачів дошкільної освіти не визначав змін, проходячи за традиційною методикою, відповідно до затвердженого навчального плану. Відповідно до освітнього процесу експериментальної групи запроваджувалися розроблені нами педагогічні умови та методи патріотичного виховання у дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. Головний акцент у роботі з дітьми ЕГ у кожному із ЗДО, включених до експерименту, було зроблено на запровадженні індивідуально-диференційованого підходу щодо визначення рівня складності індивідуальних завдань, які пропонувалися дітям до виконання.

В організації роботи з дітьми, окрім поставлених нами завдань експериментальної роботи на формуальному етапі дослідження, було ураховано логіку забезпечення рівнів національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку, визначених парціальною програмою «Моя країна – Україна» (2023 р.) (мікро-, мезо-, макрорівнів) [51]. Головне місце у розробленій системі роботи займала та її частина, що стосується організації освітньо-виховної роботи з дітьми 6-7 років за використання регіональної культурно-історичної спадщини з метою їх патріотичного виховання. Ми поділяємо думку дослідників (Н. Гавриш, І. Кіндрат, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманська) про те, що сучасних дітей зацікавлюють нестандартні, емоційно наповнені, унаочнені форми роботи. Дидактичними пріоритетами

роботи було визначено: спрямованість на прилучення дітей до культурно-історичної спадщини рідного краю; залучення на високому рівні складності; залучення від загального до конкретного; опору на інтерес до елементів (продуктів) художньої культури. Нами ураховано погляди С. Русової, В. Сухомлинського, Н. Бондаренко, В. Лаппо про те, що найбільший виховний вплив на дитину визначають ті елементи культури, які дитина може емоційно сприйняти, зрозуміти та надалі відтворити у власній практичній і творчій діяльності. Ми підтримуємо наукову позицію В. Лаппо стосовно того, що лише у процесі діяльності, коли дитина засвоює культурну спадщину свого народу, вона формується як особистість [140, с. 45]

Проаналізуємо більш детально кожний із трьох етапів експериментальної роботи з дошкільниками за четвертою педагогічною умовою. *Перший, емоційно-мотивуючий* етап мав на меті підвищення стійкого інтересу та позитивного ставлення дітей 6-7 років до культурно-історичної спадщини, історії, елементів сучасної регіональної культури у контексті їхнього патріотичного виховання.

Художнє краєзнавство сприяє формуванню у дітей почуття прекрасного, уміння естетично сприймати та оцінювати природу рідного краю, твори літератури та мистецтва місцевих поетів, прозаїків, художників, майстрів декоративно-ужиткового мистецтва. Розвиток емоційної сфери дітей у цьому напрямі художньо-краєзнавчої роботи реалізується під впливом творів мистецтва, які здатні викликати у дитини відповідне емоційне реагування, широкий спектр емоційних вражень і готувати підґрунтя для подальшого формування у дітей 6-7 років таких якостей, як доброта, чуйність, повага та гордість за свій рід, свій край, свою країну.

Запропонована система роботи з дошкільниками базувалася на провідній і значущих видах діяльності, образності продуктивної уяви як новоутворенні старшого дошкільного віку. Організація роботи з дошкільниками ЕГ, яка базувалася на використанні творів художньої культури, була спрямована не тільки на надання знань про культуру рідного

краю, проте й на навчання дітей сприйманню змісту твору, у тому числі емоційного. Про це говориться в освітній лінії «Дитина у світі мистецтва» Базового компоненту дошкільної освіти. Як зазначає О. Половіна, у дитини має бути визначений «пріоритет емоційних і чуттєвих орієнтирів через розвиток емоційно-чуттєвого сприйняття об'єктів та явищ довкілля» [212, с. 14]. Розвиненість емоційної сфери дошкільника створює підґрунтя для кращого сприймання ним творів мистецтва, надає можливості відчувати, які думки та почуття автора передано у музиці, малюнку, літературному прозовому тексті або вірші. Ознайомлення дітей із мовою фарб, архітектури відкриває можливості милуватися пейзажем, гарним краєвидом, відчувати красу довкілля, пишатися рідним краєм.

Е. Белкіна вважає, що духовний та емоційний потенціали мистецтва є засобом спілкування, пізнання дійсності, а також потужним механізмом виховання дітей дошкільного віку [13, с. 3]. С. Матвієнко, А. Горбачова зазначають, що довкілля, втілене у художні образи, репрезентується через чуттєво-емоційне ставлення, викликаючи асоціації, почуття та переживання особистості [169, с. 203]. Звичайно, у силу специфіки дошкільного віку дитина ще не в змозі визначити культурно-історичний контекст художнього твору, розмірковувати щодо світобачення автора твору. Про це повинен розповісти вихователь, ознайомлюючи дітей із художнім твором у доступній для них формі.

Здатністю відтворювати навколишній світ, як вважає В. Власова, володіє живопис. За допомогою кольору та інших засобів виразності, притаманних цьому виду мистецтва, вважає дослідниця, у дітей формується потреба в естетичному перетворенні навколишнього середовища, потреба у творчій діяльності [42, с. 57]. У працях Е. Белкіної, Н. Голоти, О. Дронової, М. Машовець, Ю. Несен, Г. Сухорукової, Г. Підкурғанної описано методику ознайомлення дітей дошкільного віку з творами живопису, що було ураховано нами в організації роботи з дошкільниками на цьому етапі експерименту.

Важливими засобами проведення роботи з художнього краєзнавства, що

базуються на художній культурі регіону, є доцільно дібрані репродукції картин, фрагменти музичних творів, зразки декоративно-ужиткового мистецтва, електронні дидактичні демонстраційні матеріали, аудіоресурси тощо.

Робота з дошкільниками ЕГ на першому етапі була поєднана із формуванням емоційно-позитивного ставлення до художніх образів як носіїв патріотичних ідей та цінностей. Для дітей такими образами є ті, що пов'язані з родиною – батьками, рідними людьми. На думку А. Солонської, родина – найбільш близький план уявлень та емоцій для дошкільника – набуває особливого значення у його патріотичному вихованні. Твори, відібрані нами на цьому етапі, були звернені до образів батьківства та материнства, родини, допомагали дитині відчувати й проаналізувати досвід емоційних відносин у своїй родині, краї, країні з культурними традиціями свого народу. На цій основі формується почуття співпричетності до свого дому, родини, рідного краю та батьківщини [244].

Робота з літературними творами

Важливою роботою з дітьми в експериментальній групі став цикл занять, у яких на основі роботи з літературним текстом (вірш, прозовий твір) порушувалися питання, пов'язані з любов'ю до рідних, своєї родини, рідного дому. Експериментатор читав дітям по черзі, з перервами три твори – по одному твору кожного разу. Емоції дітей від роботи з твором посилювалися переглядом ілюстрацій, відеоматеріалів, слуханням музичних творів за тематикою заняття.

У роботі з оповіданням В. Сухомлинського «Хлопчик і хвора мама» використовувався відеозапис цього твору [256]. Після перегляду відео враження та почуття дітей закріплювалися в етичній бесіді «Чому потрібно надавати допомогу?», у конкурсі малюнків «Квітучий сад для моєї любої матері». Запропоновані дітям завдання додому мали індивідуальний характер, добиралися в кількох варіантах з тим, щоб діти могли вибрати завдання за власним уподобанням із залученням рідних до такої роботи: вивчити з

батьками вірш про родину, рідних і продекламувати його на наступному занятті; створити вдома малюнок на тему, яка стосується любові та поваги до рідних; скласти коротку розповідь за темами на вибір: «Наші спільні родинні справи», «У чому я допомагаю рідним», «Чому я люблю своїх рідних» тощо.

Декламування вірша «Наша хатка» (автор І. Гнатюк) спрямоване на закріплення уявлень дітей про цінність родини в житті кожної людини, про любов до батьківського дому, рідного міста. Після читання твору переглядалося виконання дітьми завдання попереднього заняття. У таких колективних переглядах самостійної роботи несміливі або пасивні діти висловили свої думки, продекламували твір, продемонстрували власний малюнок. Додатковими методами роботи з твором стали ігри дітей (за їхнім вибором): сюжетно-рольові («Вправна господиня (господар)», «Прикрашаю свою оселю (маленькі дизайнери)», «Родинні посиденьки» тощо); конструювальні ігри під загальною темою «Будую дім для щастя і тепла». На закріплення роботи за темою заняття діти готували вдома мінібесіду на тему «Мій дім у моєму місті», яка будувалася на розповідях дітей за фотографіями своєї родини, свого будинку в розташуванні району рідного міста. Метою виконання завдання додому було активізувати участь дітей у групових формах роботи, удосконалювати навички колективної роботи; розвивати творчість та ініціативність.

Вірш «Що таке Батьківщина?» (автор П. Бондарчук) [105, с. 139]. У змісті вірша тісно поєднуються тематика любові до рідного краю та Батьківщини, ліричність твору викликає теплі почуття, які пов'язані з дорогими для серця кожного українця рідними місцями. Робота над віршом проводилася у вигляді міністудії обміну думками. На початку роботи усі діти ЕГ були залучені до декламування відведених для кожного з них стрічок вірша, причому зверталася увага на щирість вияву читцем емоцій, закладених у змісті твору. Наступна частина заходу будувалася на обговоренні виконаних вдома дітьми завдань на тему «Мій дім у моєму місті» (за попередньою формою роботи). Кожен із учасників міністудії з обміну думками на основі

виконаної вдома роботи розповідав про свою любов до рідної домівки, рідного міста. За керівництва експериментатора було досягнуто спільної думки про те, що у нас різні домівки і живемо ми у різних містах і селах, але у нас єдина Батьківщина – Україна й любов до неї у серці кожного. Творчі роботи дітей ЕГ за результатами проведеного циклу занять з літературними творами було представлено на виставці робіт «На своїй землі живу, серцем всім її люблю».

Для підвищення мотивації дітей до вивчення культурно-історичної спадщини рідного краю ефективно та актуально використовувати метод *проектування*.

Розроблений нами мініпроект «Картини Сергія Шишка» спрямовувався на підвищення мотивації дітей до вивчення культури та історії рідного міста; збагачення та уточнення знань дітей про мистецьку спадщину рідного краю. За основу роботи було взято проекти з художнього краєзнавства для дітей 6-7 років (на матеріалі художньої культури м. Ніжина), створені С. Матвієнко: «Ніжин мистецький» [163], С. Матвієнко, А. Горбачевої «Сергій Шишко і Ніжин» [169] (додаток М). З урахуванням мистецької своєрідності кожного міста, де у ЗДО проходила наша експериментальна роботи, укладалися свої мініпроекти та місцевому та регіональному матеріалі художнього краєзнавства.

Мініпроект з художнього краєзнавства «Картини Сергія Шишка».

Мета проєкту: поглибити знання дітей про постаті видатних митців України, життя яких було пов'язане із Чернігівщиною, м. Ніжином (на прикладі творчості С. Шишка); розширити знання про живопис, навчати працювати з мистецькими альбомами творів живопису; познайомити з сучасними місцевими живописцями, в творах яких також представлено мальовничі куточки Ніжина; виховувати повагу до культурної спадщини свого народу, патріотичні почуття, реалізувати власну творчість, розвивати громадянські якості особистості.

Форми роботи над проєктом: різні види навчальної і виховної роботи з дітьми; форми дитячого художнього краєзнавства – опосередкованого

(перегляд добірок картин, відвідування «віртуальних музеїв» тощо) та безпосереднього (відвідування художнього відділу міського музею, екскурсії мальовничими куточками Ніжина, у тому числі – до споруди Гоголівського корпусу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя).

Центральним елементом проєкту є картини С. Шишка: «Ніжинський педагогічний інститут», «Пам'ятник М.В. Гоголю в Ніжині», «Квіти на балконі», «Піони», «Осінь», «Бузок і конвалії», «Ніжин. Спаська церква», «Тюльпани», «В кімнаті».

Для роботи з дошкільниками на цьому етапі добиралися методи та методичні прийоми, рекомендовані О. Половіною щодо емоційної взаємодії з творами мистецтва [212], зокрема: метод проєктів, метод емоційного занурення, метод демонстрування художніх творів, метод «переступи через край картини» («увійди в картину»). Зазначимо, що на подальших етапах проведення системи роботи з дошкільниками ми продовжували використовувати окремі з цих методів.

Наводимо приклад питань проведеного *художньо-педагогічного спілкування* за картиною С. Шишка «Ніжинський педінститут» (1940 р.):

- Як ви вважаєте, чи подобалася Сергію Шишку велична споруда університету? Чому ви так думаєте?
- Чому Сергій Шишко зобразив цю білу величну споруду саме взимку?
- Як біле снігове мереживо зими підкреслило колір будівлі?
- Які відчуття у вас при погляді на зимовий день, зображений на картині?
- Спробуйте передати рухами свої відчуття морозного вологого повітря, зображеного на картині;
- Уявіть, що ви переступили через край картини, увійшли до неї. Що ви відчуваєте? Стоячи біля корпусу університету? На цьому морозному повітрі?

Наводимо приклад використання *методу «входження в картину»*

Твори митців Чернігівщини для сприймання: М. Глущенко «Сірий день» (1947 р.), П. Мироненко «Осінні Прилуки» (2017 р.), О. Снопко «Сільський краєвид» (б/р).

Мінібесіда. Запитання до запропонованої вихователем-експериментатором ситуації «уяви себе в цих осінніх краєвидах»:

- Якій настрій тебе охопив?
- Про що розмовляють дерева навколо тебе? Де б ти, «увійшовши» до кожної з картин, відчув (ла) більше тепла й затишку? Розкажи про свої відчуття.

Ігровий прийом «Домислювання»

Попередньо проводиться художньо-педагогічне спілкування за картиною С. Шишка «Ніжин. Спаська церква» (олівець, 1927 р.). Питання до дітей:

- Який настрій передає цей малюнок? А якби він був кольоровим, настрій би змінився? Чому?
- Запропонуй, якими фарбами ти б розквітчав цей пейзаж, створений олівцем?
- Дзвін на дзвіниці застиг на малюнку. Опиши його звуки на Великдень? Після недільної служби.
- Яким ти бачиш будиночки старовинного прекрасного міста навколо Спаської церкви?

Після проведення роботи за мініпроектом «Картини Сергія Шишка» дітям було запропоновано малювання за темами «Якби я був художником», «Мое рідне місто», «Моя улюблена пора року в парку мого міста». За результатами виконання дітьми творчих робіт було улаштовано виставку «Наш вернісаж». Проведення презентації виставки картин у ролі гідів доручалося дітям ЕГ, які виявили низькі показники активності за діяльнісно-творчим критерієм сформованості патріотизму. Допомогу дошкільникам у проведенні роботи надавали їхні батьки, також залучали до цієї роботи інших дітей, більш упевнених у собі (т. зв. «робота у парі»), в окремих випадках, у

проведенні найбільш складного етапу виставки-вернісажу допомогу дитині-гіду надавав вихователь. Підсумковим результатом емоційно-мотивуючого блоку було проведення Студії обміну думками між дітьми та батьками на тему «Мій край, моя країна – гордість моя та любов».

Другий, *розвивальний*, етап експериментальної роботи був присвячений реалізації авторської програми «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю» (додаток Н.1). Метою цього етапу проведення експериментальної роботи було підвищення рівня патріотизму в старших дошкільників; розширення та поглиблення знань щодо зразків регіонального художнього краєзнавства, виховання громадянської і патріотичної позиції щодо збереження та примноження культурно-історичної спадщини Чернігівщини.

Завдання реалізації програми «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю»:

- 1) розкрити особливості регіональної культурно-історичної спадщини та вказати на нерозривний її зв'язок із загальноукраїнською культурою;
- 2) залучити дітей 6-7 років до пізнання культурних і духовних надбань Чернігівського краю в історико-культурному контексті, доступному для розуміння дітьми цього віку;
- 3) підвести дітей до розуміння необхідності зберігати, популяризувати та примножувати духовно-культурні цінності рідного краю як прояв позиції громадянина та патріота своєї країни.

Програма «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю» складалася з 6-ти тематичних блоків: «Мій рідний край, частинка України», «У родині зростаю, любов й повагу до неї виявляю», «Застигла музика споруд (архітектура) мого краю», «Народні ремесла мого краю», «Мій край – оспіваний і в малюнках втілений», «Ярмарок літературно-театралізованих див». Зміст кожного блоку може бути реалізований педагогами окремо від інших, проте системність роботи сприятиме кращому вирішенню поставлених у програмі завдань.

Логіка побудови розділів і тем програми підпорядкована принципам системності, поетапності та послідовності; комплексного використання

різноманітних елементів культури рідного краю; збереженні природного характеру життєдіяльності дитини в осередку дошкільного закладу; орієнтації на розвиток творчої активності та самостійності дітей; опори на спільну життєдіяльність та життєтворчість дітей і дорослих. Робота з дітьми ЕГ проводилася фронтально та за підгрупами з урахуванням індивідуальних можливостей дітей та виявленого рівня їхньої патріотичної вихованості.

Тематика блоків і заходів на них взаємоузгоджувалися, позазаняттєві заходи (екскурсії (очні та віртуальні), розглядання фотографій, майстер-класи, укладання спільно з вихователем мультимедійної презентації, робота за картиною, ігри, пізнавально-краєзнавчі заняття, художньо-продуктивна діяльність тощо) підпорядковувалися логіці побудови освітньо-виховного процесу в ЗДО та форм взаємодії з батьками. Заняття тісно пов'язані з повсякденним життям дітей, проводилися 2-3 рази на тиждень тривалістю 25-35 хвилин.

Розглянемо розроблену програму більш детально.

Перший блок «Мій рідний край, частинка України» складався з 4 тем. Мета роботи за цим блоком – закріпити уявлення дітей про географічне розташування Чернігівщини як частини України, знання зображення герба області, який походить від часів заснування Мстиславом Володимировичем Великого князівства Чернігівського (1024 р.).

Під час заняття з дітьми стверджується думка, що Чернігівський край є невід'ємною частиною єдиної держави Україна. Він має давню історію та самобутню регіональну культуру, сформовану історично. У складі держави України чернігівчани є носіями української мови, культури, продовжувачами національних традицій. Патріотичні почуття дошкільників ЕГ у роботі за цим блоком підкріплюються проведенням зустрічі «Патріотом я зростаю в своїй країні, у рідному краї» з воїнами, які боронять рідну землю, відстоюють її незалежність. Проведення обміну думками між дітьми та гостями заходу про важливість зростання справжніми патріотами-захисниками посилює патріотичну позицію дітей, стимулює їх до висловлювання щодо своєї думки

про важливість участі у справах, які йдуть на користь людям свого міста, країни. Закінчується вивчення блоку проведенням спільної роботи з гостями зустрічі у межах НРД (малювання) «Пишаємося Вами, мужні захисники України!» У малюнках дітей відображувалися щирі побажання миру, перемоги. Тим, хто боронить рідну країну, діти бажали швидше з перемогою повернутися до рідного краю, рідного дому, до своєї родини.

Другий блок «У родині зростаю, любов й повагу до неї виявляю», відповідно до етапності формування у дітей патріотизму, був присвячений поглибленню в дітей ціннісного ставлення до родини. Тематика трьох заходів, які проводилися на цьому етапі, розглядалася крізь зв'язок життя родини та рідного міста, краю. У заході «Родинні посиденьки» спільно з членами родин дошкільників проводилися такі форми роботи: творча майстерня «Дерево роду», розглядання сімейних фотографій. Батьки розповідали, з якого регіону України походить коріння роду батька та матері. У процесі його проведення використовувалися такі методи, як робота з картою «Звідки рід мій пішов» (проводять батьки), інтерактивна гра «Цікава традиція моєї сім'ї: розкажу про неї», створення колективного панно «Наш рід великий, народ наш єдиний». Спільно з батьками проводився Клуб вихідного дня за межами ЗДО. У теплу пору року захід проводився в центральному парку міста у формі мініквесту. При розробці заходу ми урахували вимоги до його організації, зазначені А. Солонською [244, с. 130], О. Стаєнною [248, с. 147) в етапах: організаційно-підготовчому (робота з батьками над укладанням плану спільних заходів); власне реалізації квесту (проведення з дітьми ігрових дій, створення фотоматеріалів); заключного етапу (обмін враженнями від заходу, перегляд знятих фотоматеріалів, планування подальших цікавих заходів).

Мініквест (спільний захід педагогів, батьків і дітей). За нашою співдією з батьками на попередньому етапі заходу було утворено 5 мінігруп (команд), кожна з яких підготувала дітям цікаві завдання, які виконувалися безпосередньо в умовах перебування дітей на природі, у місцевому парку. Батьки запропонували дітям наступні станції та завдання: 1) «Назвіть

5 найцікавіших пам'ятників нашого міста»; 2) «Рід занять моїх рідних»; 3) «Розглянь старовинну будівлю та розкажи про її красу»; 4) «Прославлений ніжинський огірок. Гра під спів «Посіяла огірочки» – чия команда проведе цікавіше?». Інтерес дітей до участі у сімейному заході підтримувалася за рахунок використання таких методів, як: робота зі збиранням карти-пазлів, розгадування загадок, проблемних ситуацій, рухливих ігор, динамічних пауз. Цікаві хвилини Клубу вихідного дня закарбовувалися на фотознімках, які потім було репрезентовано у фотогазеті «Родинний відпочинок у місті».

Підсумком роботи за другим блоком стало проведення низки форм роботи з дітьми ЕГ під єдиною темою «Маленькі мрійники: моє місто у майбутньому». Мета заходу: ствердити дітей у думці, що наше чудове місто має ставати кращим, більш чистим, зеленим, комфортним для людей. Коли кожне місто й село України розквітне – наша держава буде ще кращою. Форми роботи: гра-фантазування: «Щоб я зробив для свого міста?», творча студія малюнка «Це прикрасить моє місто», обговорення виконаних творчих робіт, обмін думками за тематикою заходу.

Робота у подальших чотирьох блоках була спрямована на ознайомлення дітей з матеріалами, які стосувалися таких елементів художнього краєзнавства, як архітектура, театр, література, музика.

Третій блок «Застигла музика споруд (архітектура) мого краю», був спрямований на ознайомлення дошкільників з архітектурними особливостями міста, з найбільш цікавими архітектурними об'єктами Чернігівщини. Архітектура розглядається науковцями як втілення особливостей часу в житті людини, історії, епохи. Цей вид мистецтва відображає матеріальну та духовну культуру народу; він є засобом і формою містобудування. Стосовно роботи з дітьми дошкільного віку архітектура є тим педагогічним засобом, за допомогою якого можна сприяти формуванню ціннісного ставлення до рідного міста, інтересу до вивчення історико-культурної спадщини.

Найефективнішим засобом з вивчення архітектурних об'єктів є екскурсії, проте не завжди визначається за можливе організувати очні

екскурсійні заходи. З урахуванням думки С. Матвієнко щодо специфіки проведення віртуальних художньо-краєзнавчих екскурсій у ЗДО використовували відеоматеріали, присвячені особливостям архітектури не тільки стосовно того міста, в якому мешкали діти, але й найвизначніші архітектурно-історичні пам'ятки Чернігівського краю [161, с. 88]. В укладених мультимедійних презентаціях і доповнених до них відеоматеріалах розповідалося про такі архітектурні об'єкти, як цитадель Батуриної фортеці, заповідник «Гетьманська столиця» (м. Батурин), палац Розумовського (м. Батурин), палац Галаганів (с. Сокиринці), національний історико-культурний заповідник «Качанівка» (с. Качанівка).

В ознайомлювальній бесіді «Величні маєтки Чернігівщини – пам'ятки давніх часів» повідомляли дітям про те, що з давніх часів в нашому краї жили нащадки славетних українських гетьманів, які свого часу відстоювали незалежність України. Часто у таких маєтках гостювали видатні живописці, поети, композитори, культурні діячі. В їхній творчості оспівано красу Чернігово-Сіверщини, у цих величних спорудах у минулому лунала народна пісня, створювалися картини, вірші, музичні твори, які залишилися в нашій українській культурі й до сьогодні. Важливо вчити дітей не тільки бачити красу і самобутність архітектурних об'єктів, але й акцентувати на тому, наскільки великий внесок здійснили українські меценати у підтримку та розвиток своєї культури. Закріпленням матеріалу для дітей ЕГ стало проведення мінівікторини «Цікаве про архітектуру мого краю».

Наступними темами блоку були такі, що стосувалися ролі музеїв у духовному житті людей. В усіх містах, де розташовувалися ЗДО, включені до експерименту, функціонують гарні міські музеї, деякі з них мають художні відділи, які здійснюють велику просвітницьку роботу стосовно популяризації художньої культури. Ознайомлення дітей з діяльністю музеїв за темами «Музеї – джерела пам'яті народу», «Славетний Ніжинський університет та його музеї» здійснювали як у формі екскурсії (за можливістю проведення – очна або віртуальна), а також у вільний для дітей час – у формах підгрупових

та індивідуальних занять з дітьми, при цьому для різних підгруп дітей надавалися різні завдання у на кшталт «Екскурсивод» («Моя улюблена картина у музеї», «Як слід поводитися у музеї», «Як зберігають старовинні картини» тощо).

Заключною темою роботи цього блоку стало проведення ігрового сторітелінгу «Подорож Цікавлика моїм рідним містом» (додаток Н.2). У розробці цього заходу було враховано ідеї К. Крутій, Л. Зданевич, А. Солонської щодо правильної організації цієї форми роботи з дітьми. Ми обрали до проведення класичний варіант такої гри за структурою, запропонованою А. Солонською: головний герой – ціль – перепони на шляху до цілі – подолання проблеми – результат [244, с. 145].

Надаємо опис *ігрового сторітелінгу «Подорож Цікавлика моїм рідним містом»*

Мета гри: розвивати в дітей критичне мислення, грамотне мовлення, вчити їх виявляти засвоєність інформації художньо-краєзнавчого змісту (музика, література), удосконалювати навички орієнтування у двомірному просторі; формувати навички виступу на публіці. Гра проводилася з підгрупою дітей (по 6-7 учасників), щоб вони могли спокійно продумати варіанти відповідей, власну історію, виконати творчі завдання, висловити думку. Логіка завдань вказана на одній із чотирьох сторін кубика сторітелінга: «Музика мого міста», «Література мого міста», «Проклади маршрут», «За що я люблю своє місто». Інші дві сторони кубика містили картинки елементи руху-відпочинку та рухливої гри, які діти виконували у перервах між виконанням основних завдань. Варто відмітити активність дітей під час участі в цьому ігровому заході, бажання допомогти хлопчику Цікавлику, а також достатньо ґрунтовні відповіді дітей, які стосувалися елементів художньої культури їхнього рідного міста.

Тематика роботи за 4 блоком «Народні ремесла мого краю» визначала художньо-краєзнавчий і поглиблювала народознавчий напрями роботи з дошкільниками. Головну увагу було приділено проведенню безпосередніх

форм роботи з місцевими майстрами народних ремесел за активної участі дітей і їхніх батьків. Відкривався блок проведенням майстер-класу для дітей і батьків «Створюємо ляльку-мотанку». У вступній частині заходу присутніх було коротко ознайомлено з видами мотанок, які набули розповсюдження саме на території Північного Полісся, представлено зразки традиційних ляльок-мотанок Чернігівщини (лялька на качані кукурудзи; вузликіві ляльки; ляльки із обличчям, розмальованим вугликами з печі). Діти спільно з батьками під керівництвом запрошеної майстрині вчилися виготовляти ляльку у вузликівій техніці.

У наступному заході дітей ознайомлювали із традиційним регіональним ремеслом, таким як ткацтво. З дітьми було проведено заняття з елементами дослідництва, навчально-розвивальної діяльності на тему «Віртуальний мінімузей льону та ткацтва мого краю», побудованого на традиційному льонарстві й ткацтві Чернігівського Полісся (додаток Н.3). Продовженням роботи стала організація зустрічі з народними майстрами, які мають гарні творчі здобутки у створенні гобеленів, килимів, тканих рушників тощо. Попередньо у межах проведення екскурсії до мінімузею ЗДО, вихователі ознайомили дітей із специфікою процесу прядіння, показали старовинну прядку та прийоми роботи на ній. Запрошена майстриня ткацтва на наше прохання розповіла дошкільникам про тканий Кролевецький рушник (місто Кролевець до 1923 р. входило до складу Чернігівської губернії). Діти вправлялися у роботі з адаптованою дитячою рамкою для ткання протягувати поперечні нитки через заздалегідь підготовлені дорослим нитки основи (т. зв. «уток»).

Логічним продовженням роботи щодо ознайомлення з традиційними видами декоративно-ужиткового мистецтва стало заняття НРД (художня праця) на тему «Така неповторна вишивка (біла гладь) Чернігівщини». Робота розпочалася зі вступної бесіди-діалогу, побудованої у вигляді евристичних запитань: «Що спільного між тканим рушником і заповненим вишивкою?» (робота з тканиною та ниткою), «Що дозволяє створити візерунок на

рушнику?» (прокладання нитки), «Скільки кольорів на традиційному рушнику Чернігівщини?» (два: червоний і чорний), «Скільки кольорів на традиційному Кролевецькому рушнику?» (світла основа та червоні нитки візерунку). Таким ланцюжком питань дітей підводили до усвідомлення того, що в українській вишивці, зокрема на рушниках, є багато різновидів, зокрема – які відрізняються основними кольорами. Прикладом альтернативи створення українського рушника є техніка вишивки Чернігівщини «біла гладь», один із варіантів двосторонньої гладі з «настилом». Вона має один колір і не вишивається хрестиком. Засвоєння матеріалу відбувалося на занятті з малювання на тему «Поліський рушничок», де діти штрихували на попередньо заготовлених вихователем паперових візерунках стібки вишивки «біла гладь».

Завершувалася робота за темами блоку створенням композиційної листівки (завдання для сімейної роботи) для українського воїна на тему «Вітання з Чернігівського краю». За бажанням діти з батьками також створювали вузлові ляльки-мотанки з орнаментикою Чернігівської вишивки на одязі. Вивчаючи елементи декоративно-ужиткового мистецтва рідного краю, діти відчують причетність до культури рідного народу. Залучення батьків до практичної роботи надало можливість більш цікаво для її учасників організувати заходи, уникаючи формалізму, підтримуючи основи патріотичного виховання у родині.

Матеріали 5 блоку *«Мій край, оспіваний і в малюнках втілений»* було підпорядковано ознайомленню дітей з творчістю видатних музикантів та живописців краю. На заняттях з ознайомлення із соціумом дітям розповіли про життя людей у минулому, коротко познайомили з головними фактами біографії, творчості видатного митця, уродженця Чернігова, Григорія Верьовки (додаток Н.4). На занятті використовували такі методи та пройоми: робота з мапою, розповідь-опис за фотозображенням, вікторина-квест, укладання віночка пісень, творче завдання «Одягнімо в народні костюми учасників хору» (для хлопчиків і дівчаток). Закріплення вражень дітей та їхніх знань відбувалося у проведенні музичної розваги «Народна пісня: виконуємо

з хором Верьовки».

Другою частиною цього блоку стало ознайомлення дітей з творчістю видатних художників, чиє життя тісно пов'язане із Чернігівським краєм. Прикладом цього слугує творчість Сергія Шишка, роботи якого рекомендовані роботи Програмами розвитку дітей дошкільного віку. Також продовжувалася робота з мініпроектом «Картини Сергія Шишка», яку було розпочато з дітьми на попередньому емоційно-мотивуючому етапі експерименту. Опрацювання творів мало пролонгований характер за етапами експериментальної роботи. Це посилювало вплив на емоційно-почуттєву сферу дитини, а набуті уміння взаємодії з твором художньої культури закріплювалися на цьому етапі завдяки використанню інших цікавих методів роботи. До роботи за картинами, окрім тих методів, які були представлені вище, додалися метод асоціативних зв'язків, метод «покажи рухами» тощо.

Наводимо приклад використання *методу асоціативних зв'язків* за використання картин у жанрі натюрморт. За допомогою мультимедійної презентації дітям демонструвалися картини-натюрморти художників: С. Шишка «Тюльпани» (1958 р.), «Айстри» (1979 р.), О. Снопка «Квіти» (б/р), проведено *мінібесіду за такими питаннями:*

- Які кольори на картинах приносять людям день, вечір, ніч, ранок?
- Які кольори квіти, на вашу думку, здатні надавати людині певного настрою: агресивного, урівноваженого, заміряного?

Варіанти завдань можуть обиратися за бажанням дітей.

Завдання № 1 (індивідуально). Вибери один із кольорів. Поясни, чому саме ти обрав(ла) цей колір. Зобрази рухом, у якому настрої ти перебуваєш під впливом цього кольору.

Завдання № 2 (індивідуально). Зміни колір. Спробуй створити мелодію свого настрою (веселого, мрійливого, спокійного, меланхолійного, сумного тощо).

Завдання № 3 (в парах). 1. Передай іншому настрої свого кольору, а він «підхопить його». 2. Передай іншому настрої свого кольору, а він «змінить його».

Завдання № 4 (фронтально). Оберіть собі улюблений колір квітки. На аркуші ватману намалюємо фарбами чудовий букет нашого спільного настрою.

Наводимо приклад використання *методу «Покажи руками»*. Робота за картиною С. Шишка « У кімнаті» (1954 р.). Попередньо з дітьми проводиться художньо-педагогічне спілкування за картиною. Розглядається інтер'єр кімнати, діти розповідають про свої уявлення від картини: наскільки тепла атмосфера панує в кімнаті, як добре почувається в ній творча людина, яка любить малювати, грати на фортепіано. Після «входження в картину» експериментатор пропонує наступні варіанти спілкування з нею за допомоги методу «покажи руками»:

– Аромат квітів у вазі на столі заповнює кімнату... Покажи, як він розповсюджується й приємно оповиває тебе;

– Дівчинка постояла хвильку біля вікна, наповнилася енергією сонця й хоче творити. Запропонуй рухами, якою творчою діяльністю вона займеться надалі (гратиме на фортепіано, малюватиме фарбами, співатиме тощо);

– Дівчинка закінчила читати книгу, що була у неї в руках. Це відома казка. Покажи нам рухами, про що ця книжка?

Л. Масол вважає, що для уникнення одноманітності під час роботи доцільно частіше використовувати диференційовані завдання [166]. З урахуванням цієї думки в організації творчої роботи дітей за картинами добирали не одне, а кілька завдань, різних за рівнем складності та змістом. Зпоміж них діти вибирали таке, яке їх найбільш приваблює та є для них посильним. Це дозволяло уникати ситуацій невпевності дитини у своїх силах, а більш творчих та активних дітей стимулювало до пошуку цікавих варіантів роботи (наприклад, «на картині інша пора року, а я бачу її такою», «створюю музику для цієї картини», «я – екскурсовод у картинній галереї» тощо).

Завершенням роботи за цим блоком стало проведення розважальної програми для дітей і батьків «Музична мандрівка», у проведенні якої

використовувалися відеонумери виступів відомих хореографічних та музично-виконавських колективів Чернігівщини. У кожному ЗДО, залученому до експерименту, за баченням музичного керівника добиралися й інші музичні номери, за можливістю запрошувалися місцеві виконавці.

Останній, 6-й блок *«Ярмарок літературно-театралізованих див»* експериментальної програми мав на меті його реалізації ознайомити дошкільників з елементами літературного та театрального художнього краєзнавства. Перша тема цього блоку – *«Як Гоголь уславив Україну»* – знайомила дітей з творчістю Миколи Гоголя, яка була пронизана любов'ю до героїчного минулого українців та їхнього буденного життя. Величний Ніжинський державний університет носить ім'я цього відомого письменника, що було відтворено у презентації до бесіди. Ця тема була відома дітям з опанування попередніх тем художнього краєзнавства. У вернісажі творів Гоголя демонструвалися: уривок з кінофільму *«Ніч перед Різдом»* (сцена колядування, здійснювалася закадрове озвучування тексту українською мовою); уривок аудіоматеріалів з повісті *«Тарас Бульба»* (аудіокнига в перекладі українською, яку читає заслужений артист України Петро Панчук).

Слухання останнього уривку супроводжувалося демонстрацією трьох картин відомого художника, уродженця Ніжинщини М. Самокиша: *«Гайдамак»* (акварель), *«Погоня»* (графіка), *«Запорожці обідають»* (олія). У сюжеті картин митця відображено героїчний дух українського козацтва, прагнення до волі, побутові замальовки на тему козацтва. На заключення теми дітям було запропоновано такі варіанти практичної роботи: пограти у спортивно-патріотичну гру *«Козацькі розваги»* або сюжетно-рольову гру *«Українська родина у минулому»*, створити малюнок за тематикою заходу. Кожен учасник заходу мав можливість самостійного вибору діяльності та розкриття своїх ігрових можливостей у ньому.

Тема блоку *«Театр Марії Заньковецької»* базувалася на набутих дітьми уявленнях про театр, роботу актора, специфіку вистави тощо. Ці уявлення доповнювалися короткою інформацією про творчість видатної акторки,

уродженки Чернігівщини Марії Заньковецької. Нині в її рідному селі Заньки існує музей, присвячений життю та сценічній діяльності видатної українки. У роботі з матеріалами фотоальбому дітей повідомляли про те, як у своїх ролях М. Заньковецька втілювала образи простих українок, зокрема Наталки-Полтавки. Закріплення матеріалу за темою проводилося за вибором дітей у двох варіантах роботи: 1) у формі мінітеатру творчих завдань, в яких команди дітей відтворювали сюжети народних пісень «Грицю, Грицю, до роботи», «Ой, під вишнею», «А я дівчина така»; 2) у заході на тему «Народний одяг рідного краю» (з використанням музейної педагогіки), який зумовлював виконання дитиною наступних завдань: участі у дидактичній грі-лото «З 10 елементів збери зображення жіночого одягу нашого краю»; з допомогою координатора заходу покажи на картонному засобі спосіб вишивки хрестиком; з допомогою координатора покажи, як у минулому зав'язували у нашому краї хустки молоді дівчата тощо.

Тема наступного блоку «Театр байки Леоніда Глібова» слугувала підсумком попередньої роботи вихователів на заняттях з розвитку мовлення щодо ознайомлення дітей із жанром байки. Дітей зацікавило прослуховування аудіозапису байки «Вовк та Лисиця», створеного за підтримки Українського культурного фонду. Зазначимо, що до роботи над цією темою діти ЕГ підійшли вже з достатнім досвідом участі у творчих мініпроектах, завданнях, мінівиставах. Основну увагу тут приділяли творчому самовираженню дітей, підтримці їхньої ініціативності щодо участі у заході.

Третій, *підсумковий етап* спрямовувався на активізацію та вияв умінь дітей поєднувати набуті знання художнього краєзнавства з активною діяльністю особистості та творчим самовираженням. Головну увагу було приділено організації й проведенню заходів дитячого дозвілля, яке є важливою складовою процесу патріотичного виховання. Заключним заходом у реалізації програми формувального етапу експерименту стала музично-театралізована вистава патріотичного спрямування «Пісне – брини, слово – лунай, Україну мою прославляй». Вона проводилася у тісному поєднанні регіонального і

національного матеріалу, коли діти декламували вірші місцевих авторів, лунали пісні про їхнє рідне місто, країну. За допомогою батьків і вихователів діти виготовляли декорації та добирали костюми й атрибути для виступу.

На підсумковому етапі реалізації експериментальної програми важливим визначалося здійснити рефлексію дітей на участь у ній. Слід вказати, що у проведенні кожного заходу обов'язково проводили хвилинки рефлексії. Рефлексія, як зазначає Ю. Блудова, є процесом самопізнання суб'єктом внутрішніх станів і активів [16, с. 197]. З 6-7 років рефлексія визначається як новоутворення, проте виявляється переважно у керованому дорослим процесі оволодіння дитиною навчально-пізнавальною діяльністю. Потенціал особистісної рефлексії використовувався нами з метою активізації саморозвитку дітей, їхнього свідомого ставлення художньо-краєзнавчої діяльності, яка у свою чергу активізує патріотичну позицію дитини.

Упродовж усього періоду реалізації експериментальної програми використовували методи, які спонукали дітей до самоаналізу участі у проведених заходах. Організація рефлексивної діяльності проводилася у двох напрямках (Ю. Блудова [16], В. Іващенко, В. Приходько, О. Ясєв [95]: 1) висловлювання власних почуттів дітей від їхньої участі у проведених заходах здійснювалися за допомогою: карток певного кольору, характерних рухів (амплітудні погойдування – «дуже задоволений»; легке погойдування рук перед собою – «мені було приємно»; руки у замку перед собою – «не розібрався у собі», «не відповім», «думаю»); жестів; смайликів із зображенням емоційного стану тощо. Зважаючи на недостатність у дітей умінь вербальної рефлексії та досвіду такої діяльності, мотивували до висловлювання думки в обговореннях, обмінах думками тощо; 2) навчаючи дітей позитивно оцінювати й схвалювати досягнення та успіхи в діяльності їхніх однолітків (молодець, чудово виконав, дуже талановитий тощо).

Враження дітей експериментальної групи від роботи за експериментальною програмою обговорювали в підсумковій бесіді з елементами рефлексії «Свій край я вивчив й полюбив».

Таким чином, розроблений комплекс форм і методів роботи з дітьми, педагогами та батьками дозволив реалізувати педагогічні умови патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства під час формувального експерименту та здійснити діагностичні процедури контрольного експерименту. У п. 3.3. будуть надані результати, отримані за підсумками формувального експерименту та аналіз ефективності упровадження педагогічних умов і методів патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.

3.3. Аналіз результатів контрольного експерименту

Підсумковий етап нашого дослідження проблеми патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО спрямовувався на вирішення наступних завдань:

- перевірку ефективності запровадження програми забезпечення педагогічних умов патріотичного виховання старших дошкільників за використання засобів художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти;
- виявлення кількісних і якісних змін, отриманих під час проведення експериментальної роботи відповідно до розроблених критеріїв;
- підведення підсумків та інтерпретація отриманих результатів експериментальної роботи.

Узгоджуючи базовий (інваріативний) і регіональний (експериментальний) компоненти змісту освітньо-виховної роботи з дошкільниками у ЗДО, в запропонованій системі експериментальної роботи ми урахували, що у процесі взаємодії з елементами художнього краєзнавства відбувається не тільки накопичення знань та уявлень про регіональну культуру, проте й формується активна творча суб'єктна позиція дитини в життєдіяльності, виявляються особистісні якості (доброзичливість, активність, самостійність), а також досвід життя дитини в соціально-культурному полі рідного краю (досвід культурних комунікацій,

індивідуальної і колективної творчості, досвід пізнання та соціальної взаємодії).

Реалізація вищезазначених завдань зумовлювала проведення повторної діагностики після проведення констатувального та формувального етапів експерименту, здійснення повторного діагностування рівня сформованості патріотичної вихованості дошкільників 6-7 років засобами художнього краєзнавства. З тим в експериментальних і контрольних групах закладів дошкільної освіти було проведено повторні зрізи.

Метою проведення контрольного зрізу було виявлення якісних змін у рівнях патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у контрольних та експериментальних групах. Під час проведення констатувального експерименту ми виявили загальний (поточний) стан патріотичної вихованості дітей 6-7 років закладів дошкільної освіти та здійснили відповідні висновки щодо стану досліджуваної проблеми на цьому етапі експериментальної роботи. Для проведення повторної діагностики було використано запропоновану нами основну систему діагностичних методик патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.

Ефективність розроблених нами педагогічних умов оптимізації процесу патріотичного виховання та використання художньо-краєзнавчої складової у цьому процесі виявлялася через порівняльний аналіз отриманих результатів діагностики рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років експериментальної та контрольної груп до початку та по закінченню експериментальної роботи.

Встановлено, що у процесі дослідження емоційно-мотиваційного критерію патріотизму до запровадження експериментальної роботи на формувальному етапі за усіма визначеними критеріями та показниками стосовно дітей ЕГ та КГ було виявлено майже тотожні результати. Це стосувалося переважно середнього та низького рівня сформованості критерію. За результатами проведеного порівняння запровадження до освітнього процесу ЗДО комплексу педагогічних умов його оптимізації, а також методів

ефективного виховання патріотизму засобами художньо-красознавчої діяльності позитивно вплинуло на збільшення кількості дітей 6-7 років, які виявили прагнення вивчати, популяризувати культурну самобутність рідного краю, включатися до громадсько корисних заходів та виявляти щодо цього відповідну до віку патріотичну позицію. Це підтверджується позитивною динамікою кількісних показників в експериментальній групі, що унаочнено на рис. 3.2.

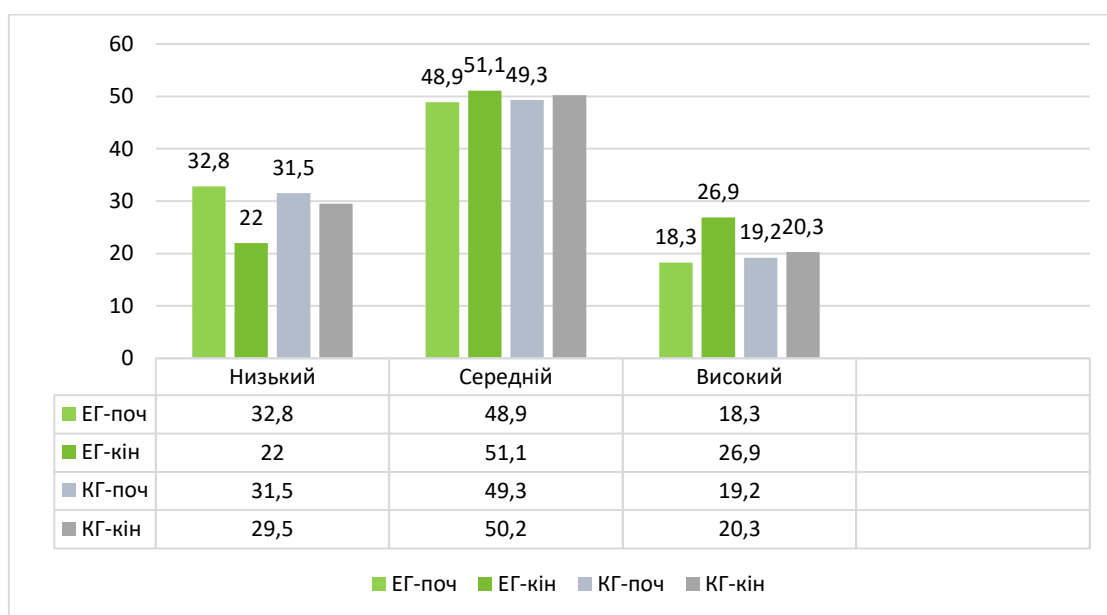

Рис. 3.2. Порівняльна гістограма рівневого розподілу дітей експериментальної і контрольної груп за емоційно-мотиваційним критерієм до та після формувального етапу експерименту

Зафіксовано динаміку змін у рівнях патріотичної вихованості за емоційно-мотиваційним критерієм у дітей ЕГ та ЕГ. Встановлено, що на низькому рівні цього критерію на кінець експерименту залишилося 22,0% дітей ЕГ з 32,8% на його початку. У той же час, у контрольній групі такі результати мали несуттєві відмінності – 31,5% дітей на початку експериментальної роботи проти 29,5% на контрольному етапі. Зафіксовано позитивні зміни у межах високого рівня в дітей ЕГ, коли на констатувальному етапі їхня кількість становила 18,3%, після повторного зрізу – 26,9%. У КГ

кількість досліджуваних цього рівня патріотизму збільшилася з 19,2% до 20,3%. З'ясовано, що стосовно середнього рівня вихованості патріотизму не спостерігалось суттєвих змін у кількісному визначенні стосовно обох груп експерименту. Здійснений аналіз результатів повторної діагностики рівневого розподілу дошкільників ЕГ та КГ за інформаційно-змістовим критерієм вихованості патріотизму засвідчив позитивні зміни за усіма показниками. Це вказує на сформованість у дітей знань та уявлень про самотність культурно-історичної спадщини їх рідного міста, краю, місця цієї спадщини у загальноукраїнському контексті; знань про родинні традиції та факти життя родини, що викликають почуття гордості за неї, за її любов до рідного міста тощо.

Позитивну динаміку прояву показників інформаційно-змістового критерію представлено у гістограмі на рис. 3.3.

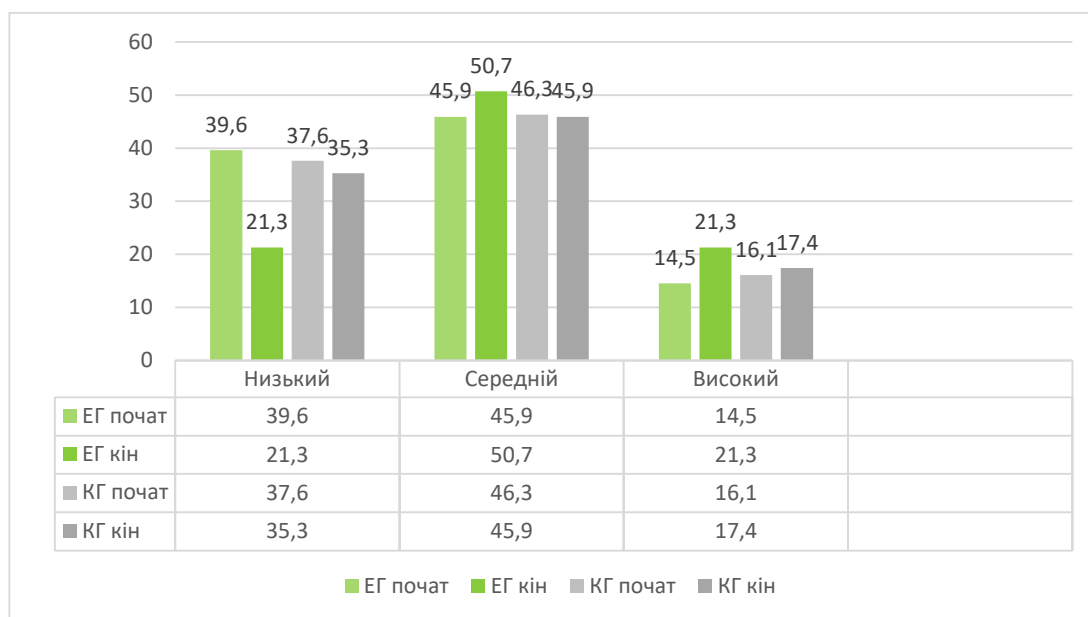

Рис. 3.3. Порівняльна гістограма рівневого розподілу дітей експериментальної і контрольної груп за інформаційно-змістовим критерієм до та після формувального етапу експерименту

Зафіксовано суттєву динаміку змін стосовно рівності патріотизму після проведення контрольного етапу експерименту, коли на низькому рівні сформованості патріотизму в ЕГ залишився лише 21% дітей з 39,6% на

початку експериментальної роботи. У той же час, у КГ після проведення повторного діагностування на низькому рівні залишилося 35,5% дітей, яких на початку було 37,6%. Відбулися позитивні зміни у межах високого рівня патріотичної вихованості стосовно дітей ЕГ, коли на констатувальному етапі було зафіксовано 14,5% дошкільників, а на контрольному – 21,3%. Разом з тим, в контрольній групі результати не визначають суттєвої позитивної динаміки, коли кількість досліджуваних на констатувальному етапі була 16,1% та збільшилася після формувального етапу до 17,4%.

За результатами контрольної діагностики рівневого розподілу за – *діяльнісно-творчим критерієм* патріотичної вихованості бачимо фіксацію позитивних змін за кожним показником. Це засвідчує сформованість у дошкільників умінь використовувати знання про елементи художньої культури рідного краю у власній творчій діяльності, у заходах патріотичного та суспільно-громадянського спрямування. Можна стверджувати, що емоційність сприймання дошкільниками матеріалу посилюється у спільній діяльності з батьками, вихователями, оскільки саме в заняттях цікавою справою, яка базується на культурі рідного краю відбувається трансляція соціально-культурного досвіду.

По закінченню проєкту малюнки дітей ЕГ відрізнялися більшою різноманітністю тематики, у них переважали пейзажі на основі світлої кольорової гами, ніби втілюючи любов дітей до рідного міста, його чудових куточків. Більшість малюнків дошкільників містила зображення рідних дитини, переважно мами й тата, а також її самої у складі родини. Портрети рідних діти старанно малювали, що вказує на любов і повагу дитини до батьків. За твердженням дітей, вони із задоволенням включалися до проведених за експериментальною системою роботи заходів, оскільки вони були цікавими, різноманітними, посильними для участі.

Дітьми стверджено думку, що вивчення художньої культури краю, включення до художньо-краєзнавчої діяльності, ознайомлення з народним мистецтвом змінило їхнє ставлення до свого міста, краю, підвищило гордість

за свою країну. Можна зробити висновок, що використані види роботи визначили суттєвий вплив на засади патріотизму дітей 6-7 років у ставленні до регіональної культурно-історичної спадщини, активізували патріотичну позицію дошкільників.

Якщо на констатувальному етапі дослідження більше 80% дітей ЕГ та КГ визначали переважно низькі та середні показники здатності до творчих та діяльнісних виявів стосовно взаємодії з об'єктами художнього краєзнавства, участі у патріотично-виховних заходах тощо, то завдяки упровадженню педагогічних умов та методів оптимізації освітньо-виховного процесу визначалося суттєве зростання кількості дітей 6-7 років із середніми та високими показниками діялісно-творчого критерію, що графічно представлено на рис. 3.4.

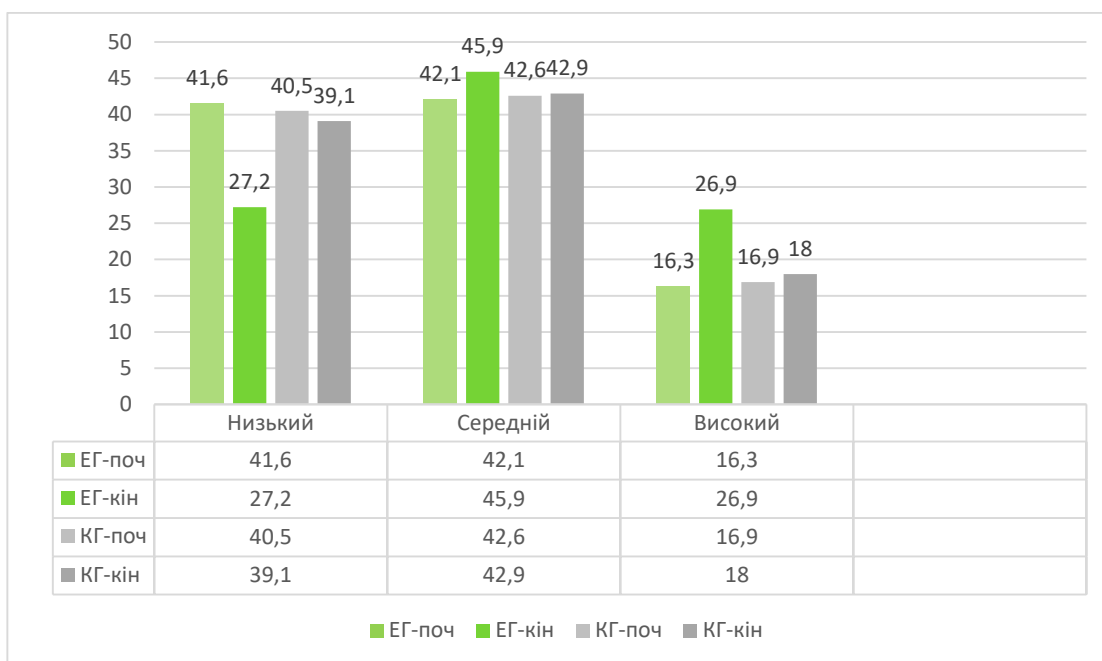

Рис. 3.4. Порівняльна гістограма рівневого розподілу дітей експериментальної і контрольної груп за діялісно-творчим критерієм до та після формувального етапу експерименту

Отримані експериментальні дані, представлені на рис. 3.4, вказали на тенденцію щодо зменшення кількості дошкільників ЕГ з низьким рівнем

сформованості патріотизму за діяльнісно-творчим критерієм (з 41,6% до 27,2%); водночас – збільшення кількості дітей з середнім рівнем патріотичної вихованості (з 42,1% до 45,9%) та високим рівнем вихованості означеної особистісної якості (з 16,3% до 26,9%).

Такі результати засвідчили, що упроваджені педагогічні умови підвищення ефективності процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, застосовані форми та методи, спрямовані на патріотичне виховання дошкільників, з урахуванням впливу художнього краєзнавства визначилися ефективними та актуальними.

У той же час, показовими виявилися ті кількісні зміни, які ми засвідчили стосовно дітей КГ: частка дошкільників на високому рівні збільшилася лише на 1,1%; на середньому рівні відсоток дітей у КГ незначною мірою збільшився на 0,3% (із 42,6% до 42,9%), на низькому рівні в КГ відсоток дітей зменшився на 1,4%, тоді як в ЕГ такі показники зменшилися на 14,2%.

Порівняльні кількісні результати за рівнями сформованості критеріїв патріотичної вихованості дітей 6-7 років експериментальної та контрольної груп на етапі контрольного зрізу представлено на гістограмі рис. 3.5.

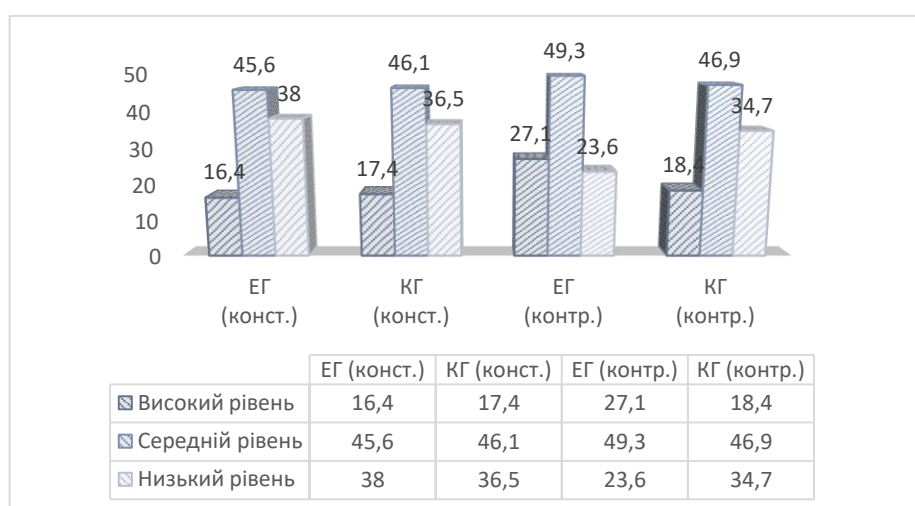

Рис. 3.5. Порівняльна гістограма рівневого розподілу дітей експериментальної і контрольної груп за результатами контрольного зрізу

Дані гістограми переконують, що наявні позитивні зміни у межах високого рівня сформованості критеріїв вихованості патріотизму, з чим

виявлено найбільшу динаміку змін (+10,7%). Суттєвий відсоток високого рівня патріотичної вихованості після проведення експериментальної роботи становлять діти, які попередньо перебували на середньому рівня сформованості означеної особистісної якості. Дошкільники ЕГ цього рівня патріотизму відзначаються збалансованістю усіх критеріїв патріотичної вихованості. Їх відрізняє високий рівень інтересу до взаємодії з елементами художньої культури міста та рідного краю, активність щодо участі у формах художнього краєзнавства. Ці дошкільники у процесі експерименту виявили вмотивованість до набуття нових знань, пов'язаних з вивченням регіональної культурно-історичної спадщини, а також втілення цього у власній творчій і суспільно корисній діяльності.

Досліджувані з високими показниками усіх критеріїв патріотичної вихованості характеризувалися достатньою самостійністю участі у різних патріотичних та краєзнавчих заходах, здебільшого вони не потребували допомоги дорослого та прагнули самостійно ствердити свою позицію. Здатність таких дітей до активного пізнання довкілля, самостійність, творчість є запорукою їхнього подальшого розвитку, сформованості їхньої громадянської позиції та патріотизму.

Стосовно представників *середнього рівня* сформованості патріотизму динаміка змін не визначила високих результатів (+3,7%), проте вона вказала на те, що на цьому рівні опинилися діти, які піднялися з низького рівня, а суттєва кількість дітей, які попередньо перебували на цьому (середньому) рівні після формувального експерименту піднялася до високого рівня сформованості патріотизму. У дошкільників середнього рівня збільшився обсяг знань та уявлень про культуру та історію малої батьківщини, зріс інтерес до пізнання і їх втілення у власній творчій діяльності та добродіянні. Завдяки участі у заходах краєзнавства, відвідуванню музейного куртка у ЗДО, діти відчули власні можливості щодо самостійної участі у таких формах роботи або за невеликої допомоги дорослого. Особливо виразно простежується ця зміна у показниках емоційно-мотиваційного та діяльнісно-творчого критеріїв. Це

вказує на збільшення особистісних можливостей дитини щодо зростання патріотизму. Характеристикою дітей цієї групи є нестабільність щодо вияву ініціативності та самостійності в участі у заходах патріотично-вихованого та краєзнавчого спрямування.

Упровадження педагогічних умов, методів, технологій і сучасних форм патріотичного виховання й запропонованих заходів художнього краєзнавства суттєво скоротило кількість досліджуваних із *низьким рівнем* патріотичної вихованості (-14,4%). У дітей, які залишилися на цьому рівні несуттєво покращилися знання про культурну самобутність рідного для них краю, залишившись на рівні нечітких, несистематизованих уявлень. Їхній інтерес до пізнання елементів художньої культури характеризується нестабільністю та впливом низки другорядних факторів. Діти все ще виявляють безініціативність щодо участі у патріотичних, творчих, суспільно корисних і краєзнавчих заходах. З'ясовано, що ця категорія досліджуваних найважче з усіх піддавалася впливам, спрямованим на їхній особистісний розвиток та виховання патріотичної позиції. Попри підвищення показників патріотичної вихованості, критерії сформованості цієї якості особистості залишалися незбалансованими, що негативно позначилося на підвищенні рівня патріотичної вихованості дітей цього рівня.

З метою підтвердження значущості змін, які відбулися у сформованості патріотичної вихованості та її компонентів старших дошкільників на контрольному етапі експерименту було проведено відповідні обчислення. Для цього ми скористалися статистичним t -критерієм Стюдента, який обчислювався за формулою 2.1. (див. стор. 119). За результатами проведених обрахунків, нами було з'ясовано емпіричне значення t -критерію Стюдента – 1,67 ($t_{\text{емп}}$). При цьому виявили, що критичне значення даного критерію 5,46 ($t_{\text{крит}}$) для експериментальної вибірки при заданій імовірності допустимої помилки $p = 0,05$.

Отже, $t_{\text{емп}} > t_{\text{крит}}$, тому можемо стверджувати, що на контрольному етапі експерименту між старшими дошкільниками експериментальної та

контрольної груп фіксуються статистично значущі відмінності, та, відповідно, означені групи мають різний рівень сформованості патріотичної вихованості та її компонентів – більш вищий рівень спостерігався у дітей експериментальної групи. Означений висновок було підтверджено подібними статистичними обчисленнями окремих компонентів патріотичної вихованості: емоційно-мотиваційного, інформаційно-змістового, діяльнісно-творчого. Так, за кожним було з'ясовано наявність відмінностей між експериментальною та контрольною групами:

емоційно-мотиваційний – $t_{\text{емп}} > t_{\text{табл}} = 5,39 > 1,97$;

інформаційно-змістовий – $t_{\text{емп}} > t_{\text{табл}} = 4,89 > 1,97$;

діяльнісно-творчий – $t_{\text{емп}} > t_{\text{табл}} = 5,26 > 1,97$.

Наступним етапом роботи було повторне проведення діагностичних методик з педагогами ЗДО щодо співставлення результатів констатувального та контрольного експериментів. У процесі проведення контрольного зрізу в напрямі роботи з педагогами засвідчено, що здійснена методична підготовка вихователів сприяла їх підготовленості до патріотичного виховання дітей 6-7 років та активному використанню художнього краєзнавства у даному процесі.

За результатами повторно проведеного *анкетування вихователів* з'ясовано, що найбільш суттєвих змін в їхній оцінці потенціалу ефективних засобів патріотичного виховання дошкільників набуло художнє краєзнавство.

Було здійснено перерозподіл учасників анкетування щодо зацікавлення організацією художньо-краєзнавчої роботи та надання дітям комплексу знань та уявлень про культурно-історичну спадщину рідного міста та краю: вже 53,6% респондентів (15 осіб) порівняно з попередніми результатами у 17,9% (5 осіб) вказали на значну зацікавленість такою роботою. Деталізуючи у відповіді на наступне питання анкети щодо володіння методикою проведення заходів художнього краєзнавства з дошкільниками, 64,3% (18 осіб) педагогів вказали на методичну готовність до такої роботи. Решта 35,7% (10 осіб) вихователів визначили її як часткову, обумовлюючи це тим, що не працюють із дітьми старшого дошкільного віку.

З повторно проведеної *бесіди з вихователями* нами було з'ясовано, що збільшився відсоток педагогів, які стали використовувати різні форми опосередкованого краєзнавства, перш за все – проведення т. зв. «віртуальних екскурсій», які вихователі стали розробляти на основі мультимедійних презентацій, укладених самостійно або спільно з вихованцями. Такою роботою на основі проведених нами тренінгових форм роботи після формувального етапу експерименту стали займатися 82,1% педагогів. Вже 67,9% респондентів зазначали, що педагогам міста доцільно створити спеціальну регіональну програму ознайомлення дітей дошкільного віку з історією та культурою краю, Ця ж кількість респондентів вказала на бажання включитися до такої роботи, тоді як на констатувальному етапі ці показники становили 14,3% опитуваних (4 особи).

Підсумовуючи результати проведеної тренінгової програми, педагоги ЗДО високо оцінили її практикоорієнтованість, вказали на конкретизацію їхніх знань стосовно специфіки художнього краєзнавства, яке їм раніше було мало зрозумілим; позитивно оцінили роботу з удосконалення умінь планування (перспективного та оперативного) освітнього процесу з урахуванням сучасних напрямів та форм роботи з дітьми, у тому числі – з художнього краєзнавства; особливо наголосили на вагомості набутих практичних умінь щодо розробки віртуальних екскурсій.

Результати контрольного експерименту підтвердили збільшення числа *керівників закладів освіти*, які підтвердили необхідність активізації роботи щодо осучаснення засад патріотичного виховання за використання потенціалу художнього краєзнавства щодо цього. Усі директори вказали, що художня культура рідного краю стала займати значне місце в організації патріотично-виховної роботи з дітьми (проти 40% відповідей на констатувальному етапі дослідження) у їхніх ЗДО. Відбувся перерозподіл у відповідях директорів ЗДО про уподобання дітей щодо участі у краєзнавчих заходах: усі опитувані вказали, що дітей зацікавлюють заходи, які стосуються їхнього рідного краю. Як активну, участь батьків у таких заходах визначили вже 80% опитуваних

(4 особи), тоді як на констатувальному етапі її активність підтверджували 40% директорів закладі дошкільної освіти.

Таким чином, запровадження видів роботи з художнього краєзнавства у практику ЗДО визначило високий рівень ефективності, що підтвердили результати повторного інтерв'ювання керівників закладів дошкільної освіти.

Після проведення форм роботи з *батьками* було проведено *повторне анкетування*, яке підтвердило їхню стійку патріотичну позицію, що виявилось у відповідях на два перші питання анкети. Відповіді на питання «Чи використовуєте Ви у вихованні дитини історико-культурну спадщину рідного краю?» визначили, що зростає кількість батьків, які стали більш уважно ставитися до того, щоб включати дані про художню культуру рідного краю у виховання дитини. Якщо у попередньому анкетуванні про це заявило лише 13,4% батьків (24 особи), то повторне анкетування виявило, що систематично звертаються до різних аспектів культури рідного краю 35,0% (63 особи), часто – 43,9% (79 осіб) батьків. З тим, 21,1% (38 осіб) батьків не долучилися до виховання дітей з використанням багатого художньо-краєзнавчого потенціалу краю.

Також зросли кількісні показники щодо організації форм сімейного відпочинку за відвідування цікавих місць, музеїв рідного міста. Батьки зазначили, що робота, яка проводилася у закладі дошкільної освіти, сприяла збільшенню зацікавленості архітектурними, культурними об'єктами рідного міста. Тому батьки вказали на важливість у вихованні дитини як справжнього громадянина включення родини до різних заходів, пов'язаних із культурним життям міста, у тому числі – у визначених у формах співпраці сім'ї та ЗДО.

Респонденти підтвердили необхідність поповнення своїх знань про цікаві факти з історії та культури рідного міста. На важливість такої власної позиції у вихованні дитини вказали 41,7% (75 осіб) батьків, ще 50,6% (91 особа) визначили бажання більш активно ознайомлювати дітей з культурно-історичною спадщиною міста за наявності часу та можливостей, з тим 7,7% (14 осіб) батьків по закінченню експериментальної роботи все ще не вбачають

за необхідне посилити доступними для родинного виховання дитини засадами художнього краєзнавства.

Отже, переважна більшість батьків після участі в експериментальній програмі переосмислили функціональність регіональної культурно-історичної спадщини, її роль у вихованні дитини. Було активізовано ряд напрямів роботи мінімузеїв ЗДО, зокрема:

- розроблено та запроваджено програму роботи мінімузейної студії закладу дошкільної освіти;
- відповідно до вищезазначеної програми, підвищено ефективність співпраці педагогів з працівниками місцевих музеїв за відвідування останніми закладі дошкільної освіти й проведення ними музейно-просвітницьких заходів з дошкільниками як в умовах садочка, так і у дистанційній формі освітньо-виховної комунікації;
- проведено підготовку юних екскурсоводів з числа дітей за доступними темами дитячих художньо-краєзнавчих екскурсій. Переважно застосовувався формат «робота у парі»: екскурсоводи – дитина спільно з вихователем; екскурсоводи – дитина та батьки.

Інтер'єр народознавчого куточка групової кімнати закладів дошкільної освіти після проведення експериментальної роботи збагачено творами декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівського Полісся. Серед змін, які стосуються розробки засобів для проведення художньо-краєзнавчої роботи з дітьми, слід назвати:

- оновлення фонотеки зразками музичних творів з тематики Чернігівського регіону, кожного із тих міст, у ЗДО яких поводитися наша експериментальна робота;
- облаштування вітрин і стендів для демонстрації творчих робіт дітей; створення добірки репродукцій картин С. Шишка (художника, життя та творчість якого пов'язані з Чернігівщиною й картини якого рекомендовано Програмою розвитку дітей дошкільного віку);
- укладання альбомів з творів місцевих митців (художників,

літераторів) минулого та сучасності; альбомів фотозразків виробів народних майстрів у різних видах декоративно-ужиткового мистецтва;

– створення саморобних книжечок з літературними творами про Чернігівський край та рідне для дітей місто з урахуванням ілюстративного регіонального матеріалу до текстів;

– укладання мультимедійних презентацій за такими рубриками: «Мій край в Україні, в єдиній родині», «Пишаюся тобою, рідний край», «Цікаві подорожі вуличками мого міста», «Народні майстри мого краю» тощо.

Таким чином, результати контрольного експерименту засвідчили логічність та ефективність проведеної системи роботи з усіма учасниками експериментальної роботи.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертаційного дослідження на основі розробки педагогічних умов виховання патріотизму у дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО запропоновано експериментальну систему роботи, що включала форми, методи, прийоми та етапи її реалізації.

Мета формувального етапу дослідження полягала в обґрунтуванні та перевірці педагогічних умов виховання патріотизму у дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства у ЗДО. Виокремили наступні педагогічні умови патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти: удосконалення теоретико-методичної підготовки вихователів щодо патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-краєзнавчої складової; забезпечення педагогічної взаємодії ЗДО та сім'ї в оптимізації виховного потенціалу соціокультурного та родинного середовища у патріотичному вихованні дошкільників; насичення змісту освітньо-виховного процесу ЗДО зразками художньої культури краю; активізація особистісного емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-історичної спадщини рідного краю у контексті виховання її як патріота своєї держави.

Для реалізації першої педагогічної умови нами було підготовлено та впроваджено у практику тренінг для вихователів «Художнє краєзнавство та його патріотично-виховний потенціал», який складався з 4-х форм роботи, проведено методичне об'єднання, 3 методичні семінари та 2 семінари-практикуми. Для реалізації другої педагогічної умови було залучено батьків до взаємодії з вихователями у межах реалізації програми «Мій рідний край: вивчаю, люблю і пишаюсь». Батьки залучалися до роботи художньо-краєзнавчої студії «Маленькі краєзнавці» (проведено 9 спільних заходів); спільно з вихователями оновлювалися матеріали мінімузею, патріотичних куточків тощо.

Задля упровадження третьої педагогічної умови було оновлено фонотеку ЗДО зразками музичних творів на тематику Чернігівського регіону, підібрано або укладено мультимедійні презентації художньо-краєзнавчої тематики; облаштовано вітрини та стенди для демонстрації творчих робіт дітей; створено добірку репродукцій картин С. Шишка; створено саморобні книжки з літературними творами про Чернігівський край і рідне для дітей місто з урахуванням ілюстративного регіонального матеріалу до текстів; створено мультимедійні презентації у кожному ЗДО за такими рубриками: «Мій край в Україні, в єдиній родині», «Пишаюся тобою, рідний край», «Цікаві подорожі вуличками мого міста», «Народні майстри мого краю» тощо.

Реалізація четвертої педагогічної умови здійснювалася в три взаємопов'язаних етапи, у тому числі – через запровадження до роботи з дошкільниками програми «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю» та у межах роботи художньо-краєзнавчої студії «Маленькі краєзнавці».

Метою проведення контрольного зрізу було встановлення якісних змін у рівнях патріотичної вихованості дітей 6-7 років та оцінювання ефективності запропонованих педагогічних умов патріотичного виховання старших дошкільників засобами художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти.

Динаміка результативності отриманих експериментальних даних засвідчила ефективність розробленої та запровадженої в освітній процес ЗДО

організаційно-методичної системи патріотичного виховання дошкільників 6-7 років засобами художнього краєзнавства. У ході контрольного етапу експерименту в усіх експериментальних групах було встановлено зростання високого та середнього рівня вихованості патріотизму у дітей на відміну від контрольної групи, де було отримано незначні результати такого зростання.

Експериментально доведено ефективність педагогічних умов патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО.

Матеріали розділу висвітлено у публікаціях автора [205], [210], [212].

ВИСНОВКИ

Виконане дисертаційне дослідження містить новітній підхід щодо вирішення питання патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, що відображено у встановленні проблематики виховання основ патріотизму особистості у період старшого дошкільного дитинства з урахуванням потенціалу художнього краєзнавства задля вирішення окреслених питань у закладах дошкільної освіти на основі культурно-історичної спадщини регіону Північного Полісся, а саме – Чернігівської області.

Отримані результати теоретичної та емпіричної частин дослідження підтвердили актуальність проблеми, засвідчили правильність висунутої гіпотези, досягнення мети відповідно до поставлених завдань у межах виконання наукової роботи за наступними висновками:

1. На основі аналізу психолого-педагогічних, культурологічних і фахових педагогічних джерел, у яких розкриваються питання патріотичного виховання дітей дошкільного віку, ми з'ясували стан досліджуваної проблеми, актуалізували явища, які дозволили встановити поняттєво-категоріальний апарат дослідження. Запропоновано трактування поняття *«патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства»*, яке розглядається нами як цілісний особистісно орієнтований процес, спрямований на набуття дитиною патріотичної вихованості як інтегральної особистісної якості, що характеризує її позитивне емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю та Батьківщини; усвідомлення власної причетності до українського етносу, регіональної і національної культурно-історичної спадщини та виявляється у пізнавальній, художньо-творчій діяльності. Визначено структуру даного поняття, що визначається нами як сукупність стійких взаємозв'язків, які впливають на розвиток особистості дитини, її самосвідомості, емоційно-почуттєвої сфери, ставлення до навколишнього світу та практичних щодо цього дій і включає емоційний, когнітивний,

діяльнісний компоненти.

Встановлено, що період 6-7 років є сприятливим для формування патріотизму як громадянської якості особистості. Ураховуючи те, що засади патріотизму у період старшого дошкільного дитинства формуються на основі любові дитини до батьків, родини, рідного дому, краю, важливим визначається дотримання етапів виховання патріотизму, запропонованих ученими. У старшому дошкільному віці суттєво активізується інтерес особистості до соціального світу, прискорюються можливості інтелектуального розвитку у пізнанні явищ навколишнього світу, зокрема суспільних; формується система цінностей і ціннісних орієнтацій; збільшується інтерес до пізнання історії та культури рідного краю, створюються передумови для вияву дітьми поваги до культурної спадщини малої батьківщини, ефективного формування яких може бути забезпечено засобами художнього краєзнавства у ЗДО.

2. З'ясовано сутність художнього краєзнавства, яке ми розглядаємо як складник мистецького краєзнавства, що входить до системи краєзнавчих наук і спрямоване на вивчення художньої культури міста, регіону. Основою художнього краєзнавства є вивчення людиною рідного краю, його культурних надбань. Художнє краєзнавство має наступну структуру: мистецтво (професійне, народне, дитяче, сучасне), представлене відповідними творами; природа та історія краю; особистості митців; пам'ятні місця краю тощо.

Суть патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства розкривається на перетині таких процесів як пізнання художньої спадщини й сучасності свого краю, народу, Батьківщини, їх духовних і культурних надбань; формування почуття любові та шанобливого ставлення до них. Розкрито виховний потенціал художнього краєзнавства стосовно патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, який визначається можливостями пізнання дитиною художньої культури свого краю (а через це – своєї країни) в єдності з історією й сьогоденням, пізнання реалій соціуму і можливостей вияву особистісної активності, творчості та патріотичної позиції з урахуванням вікових та індивідуальних

особливостей.

3. Розроблено критерії, показники патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, дібрано інструментарій діагностики сформованості цього феномену: *емоційно-мотиваційний* (переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо; прагнення пишатися своєю родиною, рідним краєм, Батьківщиною; прагнення популяризувати культурну самобутність свого краю; бажання залучатися до суспільно-корисних заходів; активний інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства); *інформаційно-змістовий* (розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом і Батьківщиною, уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про рідний край (місто чи село), його культурну своєрідність); *діяльнісно-творчий* (уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності, уміння турбуватися про своє оточення, надавати допомогу; активна участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування).

Визначено рівні (високий, середній, низький) патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. Результати констатувального експерименту засвідчили, що у більшості дітей 6-7 років сформовано середній (38,9%) та низький (37,9%) рівні патріотичної вихованості з урахуванням художньо-краєзнавчої складової.

4. Розроблено, обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти (удосконалення теоретико-методичної підготовки вихователів щодо патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-краєзнавчої складової; забезпечення педагогічної взаємодії ЗДО та сім'ї в оптимізації виховного потенціалу соціокультурного та родинного середовищ у патріотичному вихованні дошкільників; насичення змісту освітньо-

виховного процесу ЗДО зразками художньої культури краю; активізація особистісного емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-історичної спадщини рідного краю у контексті виховання її як патріота).

До кожної із зазначених умов дібрано комплекс форм і методів, що спрямовувалися на активізацію особистісного потенціалу дитини, зміцнення засад громадянськості та патріотизму; інтересу до взаємодії з об'єктами культурно-історичної спадщини свого краю та свого народу (бесіди, екскурсії, демонстрації, робота з творами мистецтва, художньо-педагогічні спілкування, методи «входження у картину», творча майстерня, мініквест тощо); консультативно-методичну роботу з педагогами (комплексний проблемний семінар (5 заходів), тренінг (4 заходи), методичне об'єднання, ділова гра, творчі вправи); інформаційно-просвітницьку роботу з батьками (круглий стіл, проблемні ситуації, майстер-клас, укладання лепбука, мініквест).

5. Проведено експериментальну перевірку розроблених та апробованих педагогічних умов шляхом реалізації триетапної програми патріотичного виховання старших дошкільників засобами художнього краєзнавства. Поетапне (емоційно-мотивуючий, розвивальний, підсумковий етапи) запровадження означеної програми через застосування низки дібраних і спеціально розроблених форм, методів, технологій патріотично-виховної та художньо-краєзнавчої роботи забезпечило позитивний результат експериментальної роботи – підвищення рівня патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. На це вказують результати контрольного зрізу стосовно поділу дітей за рівнями вихованості патріотизму: високий (27,1% ЕГ та 18,4% КГ), середній (49,3% ЕГ та 46,9% КГ), низький (23,6% ЕГ та 34,7% КГ). Запровадження диференційованого підходу до опанування дітьми самотності художньої культури рідного краю, можливостей взаємодії з її об'єктами; участі у заходах патріотичного та краєзнавчого спрямування; підтримка членів родини активностей дитини сприяло позитивним змінам в особистісному, громадянському та патріотичному зростанні дітей ЕГ. Якісні зміни відбулися у ставленні

педагогів і батьків до художнього краєзнавства як механізму взаємодії сучасної людини з культурно-історичною спадщиною та сьогоденням рідного краю як невід'ємної частки України та плекання на цій основі патріотизму.

Здійснений аналіз рівнів патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства за попередньо розробленими критеріями до початку експерименту та по його закінченню статистично підтвердив суттєві відмінності в експериментальній і контрольній групах. Це підтвердило правомірність та ефективність розроблених педагогічних умов й комплексної програми їх забезпечення.

6. Результативність роботи із забезпечення педагогічних умов патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства визначалася підвищенням професійної компетентності вихователів щодо патріотичного виховання старших дошкільників з урахуванням художньо-краєзнавчої складової цього процесу; спрямованістю виховних зусиль ЗДО та сім'ї в оптимізації виховного потенціалу родинного та соціокультурного середовищ у патріотичному вихованні дошкільників за використання культурно-історичної спадщини рідного краю; дієвим осучасненням виховного середовища ЗДО та насиченням змісту освітнього процесу зразками художньої культури краю; активізацією особистісного емоційно-ціннісного ставлення дитини 6-7 років до культурно-історичної спадщини рідного краю у контексті її виховання як патріота своєї держави через запровадження програми патріотичного виховання старших дошкільників «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю».

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальших наукових розвідок можуть бути пов'язані із дослідженням патріотичного виховання засобами художнього краєзнавства стосовно дітей інших вікових категорій; у взаємодії закладів дошкільної освіти та сім'ї; підвищення післядипломної освіти вихователів закладів дошкільної освіти з питань реалізації засад художнього краєзнавства у інших напрямках роботи з дошкільниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В., Фіцула М. М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 147 с.
2. Адруг А. Вишивка та гаптування Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть. *Сіверянський літопис*. 2020. № 1. С. 36–51.
3. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Інс-т педагогіки АПН України. Київ, 1993. 234 с.
4. Анікіна Т. О. Регіоналізація як пріоритетний напрям модернізації сучасної освіти. URL: <http://boOk.net/index.php?p=article&id=8201> (дата звернення : 27.06.2022).
5. Анненкова І. П. Критерії і показники якості освіти у ЗВО. *Наука і освіта*. 2011. № 4. С. 4–7.
6. Бастун М. В. Культурологічний підхід в освіті та його психолого-педагогічне забезпечення. *Горизонти освіти*. 2012. № 3. Т. 2 (36). С. 170–175.
7. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
8. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ–Чернівці : «Букрек», 2018. 296 с.
9. Бех І. Д. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання. *Рідна школа*. 2015. № 1–2. С. 3–6.
10. Бех І. Д., Чорна К. І., Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Вісник наукової бібліотеки*. 2015. Вип. 4. С. 28–35.
11. Бех І. Патріотизм має бути дієвим: сучасний підхід до патріотичного виховання. *Дошкільне виховання*. 2016. № 8. С. 2–4.
12. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання : монографія. Київ : Світич, 2006. С. 148.
13. Белкіна Е. В. Естетичне виховання дітей шестирічного віку засобами

образотворчого мистецтва (на матеріалі живопису) : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 23 с.

14. Білан О. І. Планування освітньо-виховної роботи з дітьми старшого дошкільного віку за програмою «Українське дошкілля». Тернопіль : Мандрівець, 2022. 192 с.

15. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». 2-ге вид. зі змін. і допов. Тернопіль : Мандрівець, 2022. 216 с.

16. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Сєверодонецьк, 2018. 323 с.

17. Богданець-Білокаленко Н. І. Національно-патріотичне виховання у процесі вивчення народознавства. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=HVDeybUAAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=HVDeybUAAAAJ:LI9QrySNdTsC (дата звернення : 10.01.2021 р.).

18. Богомолова Л., Шевцова І. Мандруємо рідним краєм. Досвід організації краєзнавчої роботи у дитсадку. *Дошкільне виховання*. 2015. № 6. С. 26–29.

19. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Вища школа, 2002. 407 с.

20. Богуш А. Національно-патріотичне виховання в українському дитячому садку. Концепція Софії Русової та сьогодення. *Дошкільне виховання*. 2016. № 2. С. 2–5.

21. Бондаренко Н. Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної історико-культурної спадщини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2007. 239 с.

22. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Аксіологічний концепт національно-патріотичного виховання. Київ : Фенікс, 2023. 52 с.

23. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації (для

вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків). Київ : Фенікс, 2022. 64 с.

24. Борисова Н. А. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку. Освіта впродовж життя. *Таврійський вісник освіти*. 2017. 1(57). С. 53–59.

25. Боришевський М. Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості: понятійний апарат. Київ, 1993. 24 с.

26. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадському становленні особистості. Київ : СКО «Беркут», 2002. 64 с.

27. Бугрій В. С. Теоретико-методологічні засади шкільного краєзнавства в сучасній Україні. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. пр. Київ : Вид-во КНЛУ, 2011. Вип. 44. С. 126–130.

28. Будаєв В. Д., Грищенко С. В., Лощенкова І. Ф., Олексюк О. Є. Теоретичний огляд видів національно-патріотичного виховання як складової освітнього процесу. *Теорія і методика професійної освіти*. 2022. Вип. 47. С. 149–143.

29. Варнава У. В., Смокова, Л. С. Особливості організації дозвілля дітей дошкільного віку. *Вісник Одеського національного університету*. 2015. № 20(1). С. 6–12.

30. Варшавська М. Національно-патріотичне виховання школярів. Краєзнавча робота. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2016. Трав. (№ 9). С. 17–24.

31. Василенко В. М., Василенко В. В. Краєзнавство як засіб патріотичного виховання молоді. *Краєзнавчі діалоги: Сумщина у сув'язі тисячоліть* : матеріали регіон. конф., м. Суми, 21 квітня 2021 р. / за заг. ред.: С. В. Драновська. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2021. С. 31–34.

32. Васильєва С. А. Виховання початків патріотизму в дітей старшого дошкільного віку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 44. С. 84–89.

33. Васютіна Т. М., Золотаренко Т. О. Особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи* : Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. м. Тернопіль, 8 квітня, 2021 р. Тернопіль. 2021. С. 72–73.

34. Вашак О. О., Мартиросян Л. І. Особливості українського регіонального писанкарства як засіб полікультурного виховання студентської молоді. *Іноватика у вихованні* : зб. наук. пр. / упоряд.: О. Б. Петренко; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. Б. Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ. 2021. Вип. 13. Т. 1. С. 124–136.

35. Вдовиченко Р. П., Михальченко Н. В., Шапочка К. А., Нагорна І. В., Трофимчук О. С. Особливості виховання патріотичних почуттів у дошкільників на засадах педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. *Colloquium-journal Pedagogical Sciences*. 2021. № 27 (114). С. 13–17.

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред.: В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

37. Виховання в дітей дошкільного віку любові до рідного міста : матеріали з досвіду роботи педагогів дошкільного навчального закладу (ясла-садок) комбінованого типу «Сонечко» Бориспільської міської ради / упор.: Л. Косинська ; за ред. канд. пед. наук Л. Мозгової. Київ : Видавець Вадим Карпенко, 2014. Вип. 1. 62 с.

38. Вихрущ В. О. Пехота О. М. Комунікативний підхід у системі загальнопедагогічної підготовки андрагога. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності*: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. м. Тернопіль, Україна, 09–10 квіт. 2020 р. Тернопіль : СМП «Тайп», 2020. С. 64–68.

39. Вишиванка як унікальний код твого краю. Від Луганська до Львова – особливості вишиванок кожного регіону. URL: <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fuccs.org.ua%2Fnovyny>

виховання АПН України, 2001. С. 83–92.

48. Вугрич В. П. До питання про природу і сутність патріотизму. *Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах* : матеріали звітної наук.-практ. конф. м. Київ, 1999. С. 8–12.

49. Гавриш І. Художнє краєзнавство як засіб національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. *Наука. Освіта. Молодь. Умань–2017*: зб. матеріалів Х Всеукраїнської студентської наук. конф. з міжнародною участю. (м. Умань, 27 квітня 2017 р.) в 3-х ч. Ч. І. / ред. кол. : В. В. Сокиринська (гол. ред.), А. І. Мельник, І.В. Хоменко та ін. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. С. 102–104.

50. Гавриш Н., Бадер С., Стаєнна О. Сонечко мандрує Україною: навчально-методичний комплект для дітей старшого дошкільного віку. Київ : Генеза, 2022. 40 с.

51. Гавриш Н., Косенчук О., Піроженко Т. Парціальна програма з національно-патріотичного виховання для дітей старшого дошкільного віку «Моя країна – Україна». Харків : Ранок, 2022. 72 с.

52. Гавриш Н., Косенчук О., Піроженко Т. Парціальна програма з національно-патріотичного виховання дошкільнят «Моя країна – Україна». *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи* : зб. наук. пр. / за заг. ред.: О. А. Сорочинської, О. С. Олійник. Житомир : ФОП Левковець, 2023. С. 11–15.

53. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 2–7.

54. Газіна І. О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 20 с.

55. Гарнійчук В. М. Сформованість патріотизму старших підлітків на етапі становлення української держави: компоненти, критерії та показники.

Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2014. Вип. 18 (1). С. 123–132.

56. Гасанов З. Т. Цілі, завдання та принципи патріотичного виховання. *Педагогіка.* 2005. № 6. С. 59–63.

57. Гевко О. І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2003. 209 с.

58. Головінський І. Педагогічна психологія : навч. посіб. для вищої шк. Київ : Аконт. 2003. С. 36.

59. Голота Н., Машовець М., Несен Ю. Використання творів живопису при ознайомленні дітей 5-го року життя з об'єктами природи. *Interaction of society and science: problems and prospects.* Abstracts of III International Scientific and Practical Conference. London, England. 2021. С. 257–265.

60. Гончаренко А. «Я – Киянин». Регіональна парціальна програма розвитку дітей старшого дошкільного віку. Київ : Зірка, 2015. 104 с.

61. Гончаренко А., Дятленко Н. Ознайомлення дітей дошкільного віку з рідним містом як основа патріотичного зростання. *Виховання громадянина-патріота в умовах реалізації завдань концепції «Нова українська школа»* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 145-й річниці від дня народження Г. Ващенко, 15.03.2023 / уклад.: О. Е. Жосан. Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 63–67.

62. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

63. Гордій Н. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої художньої літератури. *Освітні обрії.* 2021. № 1(52). С. 57–63.

64. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. Львів : Фенікс, 1996. 367 с.

65. Гриньова В. М. Культурологічний підхід в педагогіці. *Гуманітарні науки.* 2013. Вип. 1. С. 8–13.

66. Гриньова В. М. Проектування розвивального освітнього середовища для обдарованих учнів. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. 112 с.

67. Грицишина Т. Стежками рідного краю. *Палітра педагога*. 2003. № 2. С. 10–13.

68. Гриців Т. Г. Виховання ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2021. 413 с.

69. Грушевський М. С. Як жив український народ. Київ : Веселка, 1993. С. 11.

70. Денисюк О. М. Формування уявлень у дітей старшого дошкільного віку про історію України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2000. 20 с.

71. Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 р. за № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#n11> (дата звернення: 10.04.2021).

72. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennya-yiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet> (дата звернення : 15.03.2021).

73. Дикало В. Музичне краєзнавство Рівненщини як навчальний курс: до постановки проблеми. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 2. С. 124–129.

74. Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / за заг. ред. Г. В. Беленька, М. А. Машовець. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 441 с.

75. Дістервег Ф. А. В. Керівництво для освіти німецьких вчителів. *Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія* : навч. посіб. / уклад., авт. вступн. статей Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. Київ : Центр навчальної літератури. 2006, С. 411.

76. Долецька С. Завдання патріотичного виховання молодших школярів в процесі краєзнавчої роботи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 1(48). С. 49–56.

77. Дубасенюк О. А., Вознюк О. В. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 272 с.

78. Дука Т., Журавко Т. Громадянсько-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2018. № 1(60), лютий. С. 64–69.

79. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної книги, 2020. 392 с.

80. Енциклопедія історії України : в 10 т. / голова редкол. В. А. Смолій та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 5. Кон-Кю. 2008. 551 с.

81. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

82. Євтушина Л. І. У рідному краї і серце співає. Українознавство як основа національного виховання дошкільників. Старша група. Харків : Вид. група «Основа», 2018. 79 с.

83. Єжова О. О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. 2014. № 3. С. 39–43.

84. Єльнікова Г. Освітній моніторинг в управлінні загальною середньою освітою. *Наша школа*. 2000. № 4. С. 33–37.

85. Жданкіна А. Педагогічні умови патріотичного виховання учнівської молоді засобами кобзарства. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 131–139.

86. Жейнова С., Солонська А. Патріотична вихованість дітей старшого

дошкільного віку. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2022. № 1(28). С. 18–24.

87. Живи, Україно, живи для краси! Національно-патріотичне виховання в ДНЗ. Старший вік / упоряд.: А. Г. Частнікова. Харків : Вид-во «Основа», 2016. 102 с.

88. Загородня Л. Застосування музейної педагогіки в національно-патріотичному вихованні дошкільників в умовах війни. *Сучасна дошкільна освіта: реалії та перспективи* : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченій Міжнародному Дню захисту дітей і Всесвітньому Дню батьків (01 червня 2023 р.). Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2023. С. 41–46.

89. Загородня Л. П., Тітаренко С. А. Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу : навч. посіб. 2-ге вид. Суми : Університетська книга, 2010. 319 с.

90. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. 3-є вид., переробл. і допов. Київ : Ліра-К, 2016. 608 с.

91. Засипка Г. С. Виховання почуття патріотизму як базової якості особистості в умовах дистанційної освіти дошкільників. *Досягнення та виклики національно-патріотичного виховання в регіоні* : Матеріали VIII обласної наук.-практ. конф. м. Київ, 10 листопада 2022 р. Київ : Донецький ОБЛППО, 2022. С. 269–273.

92. Захаренко О. Батьківсько-вихователська взаємодія як чинник патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Наука. Освіта. Молодь*. 2022. Ч. 1. С. 171–174.

93. Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2012. 21 с.

94. Іваніків Н. М. Принцип краєзнавства в організації навчального процесу початкової школи в Україні (20–30-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2009. 21 с.

95. Іващенко В. П., Приходько В. В., Ясєв О. Г. Вступ до вищої освіти : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпро-VAL, 2007. 194 с.

96. Івершинь А. Г., Притула Н. В. Поліхудожній підхід у художньо-естетичному розвитку дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2017. № 1. С. 29–33.

97. Калуська Л. В. Ремесла українського народу. Харків : Вид-во «Ранок», 2007. 64 с.

98. Каплуновська О. М., Кичата О. М., Палець Ю. М. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання для дітей дошкільного віку / за наук. ред. О. Рейпольської. Тернопіль : Мандрівець, 2016. 72 с.

99. Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ ст. Київ : «Либідь», 2005. 276 с.

100. Карпенко О. Є., Возняк Я. В. *Роль сім'ї у національно-патріотичному вихованні дитини дошкільного віку*. Scientific forum: theory and practice of research. March 10. Valencia, Kingdom of Spain : Collection of scientific papers «Scientia». 2023. С. 203–206.

101. Касярум К. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів вищої школи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2011. Ч. 1. С. 99–105.

102. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства: автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. 2010, Київ. 20 с.

103. Качур М. М. Планування художньо-краєзнавчої роботи у початковій школі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : наук. зб. Київ : Науковий світ, 2003. Вип. 4. С. 205–208. URL: http://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/4/visnuk_29.pdf (дата звернення : 21.04.2024).

104. Квас О., Волошин С. Формування патріотичної вихованості учнів

початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2018. № 11(166). С. 18–22.

105. Кисіль Н. В. Школа маленьких патріотів. Проект освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Харків : Вид-во «Основа», 2016. 221 с.

106. Кіндрат І. Р. Формування у дошкільників основ світобачення в умовах інтегрованого освітнього процесу. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 2.

107. Коваленко О. В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 9. Т. 1. С. 94–98.

108. Ковальова Л. Краєзнавство як засіб навчання і виховання учнів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди»; спец. вип. «Педагогіка»*. Переяслав-Хмельницький. 2008. С. 202–203.

109. Колосова О. Роль громадянсько-правових цінностей у патріотичному вихованні старших дошкільників. *Проблеми українського національного виховання: зб. наук. пр. / О. В. Абрамян та ін. ; за ред. Надії Скотної та Марії Чепіль*. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка, 2013. 396 с.

110. Коменський Я. Велика дидактика. *Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія* : навч. посіб. / уклад.: і авт. вступ. ст.: Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. С. 146–151.

111. Кононенко П. П. Українознавство : підруч вищ. навч. закл. Київ : Міленіум, 2006. 870 с.

112. Кононко О. Л. Душевність, людяність, щирість. *Дошкільне виховання*. 1999. № 2. 8–9.

113. Кононко О. Л. Психолого-педагогічні засади особистісно орієнтованого виховання дошкільників. Гуманістично-спрямований виховний процес і становлення особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. Київ : ВіРА Інсайт, 2001. Кн. І. С. 30–

38.

114. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості в дошкільному дитинстві: навч. посібн. для вищ. навч. закл. Київ : Освіта, 1998. 255 с.

115. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформаційний збірник Міносвіти України*. 1996. № 3. С. 2–14.

116. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : затв. МОН. Наказ № 527 від 06.06.2022. <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-novu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/> (дата звернення : 10.09.2022).

117. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ : ФОРМ Ферець В.Б., 2020. С. 44.

118. Корж Т. М. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку засобами краєзнавства. *Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних соціокультурних викликів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ-Біла Церква, 2 червня 2022 р. / за ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук. Біла Церква : КНЗ КОР «КОПОПК», 2022. С. 51–53.

119. Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. Київ : Україна, 2003. 383 с.

120. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. Луганськ, 2004. 23 с.

121. Косенчук О. Дитина у соціумі. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*. 2021. № 4. С. 3–8.

122. Косенчук О. Соціально-громадянська компетентність дошкільника: сучасний освітній вектор. *Дошкільне виховання*. 2023. № 5. С. 8–11.

123. Костюк Г. С. Предмет вікової психології, її історія і методи. Вікова психологія. Київ : Рад. школа, 1976. С. 172.

124. Кот С. І. Культурна спадщина. *Енциклопедія історії України*: Т. 5:

Кон - Кю / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во "Наукова думка", 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kulturna_Spadschina (дата звернення : 29.11.2020).

125. Кравченко Г. Ю. Метод проектів у розвитку якості дошкільної освіти. Харків : Ранок, 2016. 176 с.

126. Криловець М. Г. Особливості організації патріотичного виховання дошкільників у ЗДО. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка*. 2024. № 3 (31). С. 1084–1092.

127. Криловець М. Г. Роль краєзнавства у формуванні патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*. 2024. Вип. № 3(37). С. 351–359.

128. Криловець М. Г., Лісовець О. В., Лісовець О. В. Декоративно-ужиткове мистецтво Чернігівщини як засіб патріотичного виховання дітей дошкільного віку. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка*. 2024. № 2 (30). С. 1231–1241.

129. Кротюк В. А. Сучасні концепції дослідження патріотизму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 5 (19). С. 52–59.

130. Крутій К., Зданевич Л. Сторітелінг: мистецтво розповідання, або як зацікавити дітей. *Дошкільне виховання*. 2017. № 7. С. 2–5.

131. Кузьменко В., Мусієнко В. Формування готовності педагогів до патріотичного виховання дошкільників у системі післядипломної освіти. *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 42. С. 65–69.

132. Кузьмук Л. Плекаємо патріотів. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 14–17.

133. Кулик О. В. Дослідження проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку в сучасному просторі дошкільної освіти. *Osobowość, społeczeństwo, polityka : Mater. VI Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / pod red. J. Kota. Część 1. Lublin, WSEI*. 2017. С. 129–132.

134. Кулішенко Л. А. Проблеми національного виховання у засобах масової інформації : навч. посіб. Суми : СумДУ, 2007. 173 с.

135. Культура, визначення поняття.
URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (дата звернення : 13.01.2021).

136. Культурологія / за ред. Т. Б. Гриценко. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

137. Кульчицький В., Петришин Л. Патріотичне виховання молоді як соціально-педагогічний процес. *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6. № 1. р. 87–93.

138. Курилів І. В. Національний заслужений академічний український народний хор України ім. Г. Верьовки. *Енциклопедія сучасної України* / ред. кол.: І. М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2020. Т. 20. URL: <https://esu.com.ua/volume.php?s=22&pn=48> (дата звернення : 16.10. 2021).

139. Курчатова А. В. Підготовка майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами краєзнавства. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. № 81(1). С. 174–178.

140. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етнорегіону): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Івано-Франківськ, 2008. 287 с.

141. Лемко Г. Народознавство як засіб виховання особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. 2020. Вип. 31. Т. 3. С. 294–298.

142. Ліба Н. С., Ющик Л. В. Поліваріантність поняття «регіон». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 14. Ч. 2. С. 10–14.

143. Лісовець О. В. Національно-патріотичне виховання з основами

народознавства : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 2022. 111 с.

144. Лісовець О. В. Сучасні підходи до національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. *Інноваційні практики наукової освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 8–11 груд. 2021 р. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 306–308.

145. Лобуренко Л., Старікова В. Мандруємо рідним містом, щоб його пізнати. Сценарій свята для старших дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 20–23.

146. Лозинська Н. На художній майстер-клас ми запрошуємо вас. *Дошкільне виховання*. 2020. № 3. С. 12–15.

147. Луценко І. Неперервність процесу формування активно-патріотичної позиції дитини у виховному просторі дошкільної і початкової освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський. 2016. Вип. 20(1–2016). Ч. 2. С. 225–229.

148. Ляшенко Т. В. Умови використання потенціалу художнього краєзнавства в патріотичному вихованні учнів початкової школи. *Вісник науки та освіти. Серія: Педагогіка*. 2024. № 2(20). С. 931–939.

149. Ляшенко Т. В. Художнє краєзнавство в контексті патріотичного виховання дітей і молоді в Україні. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*. 2024. № 2(36). С. 282–290.

150. Майборода Н. О. Патріотичне виховання засобами мистецтва вихованців сільських навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» : автореф. ... дис. канд. пед. наук. 13.00.07. Умань, 2016. 21 с.

151. Максимова О. О. Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 175 с.

152. Мала енциклопедія етнодержавознавства / за ред. Ю. І. Римаренко та ін. НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; Київ : Довіра:

Гене́за, 1996. 942 с.

153. Маланюк Т. З. Краєзнавство і туризм : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2010. С. 52–56.

154. Маланюк Т. Підготовка педагогів до використання туристсько-краєзнавчої роботи у патріотичному вихованні учнів основної школи. *Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура*. 2013. Вип. 18. С. 157–164.

155. Мартін А. Організація краєзнавчої роботи в умовах закладу дошкільної освіти. *Педагогічний вісник «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»*. 2022. № 57–58. С. 75–77.

156. Марчій-Дмитраш Т. М., Тринок В. В. Сучасні підходи до використання українських народних традицій у патріотичному вихованні дітей дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 6(11). С. 264–276.

157. Масол Л. Загальна мистецька освіта: теорія і практика : монографія. Київ : Промінь. 2006. 432 с.

158. Масол Л. М. Методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 1-2 класах на засадах компетентнісного підходу. Київ : Гене́за, 2019. 207 с.

159. Масол Л. М. Освоєння школярами культурної спадщини краю як завдання естетичного виховання. *Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Тези Всесоюз. науково -метод. конф., 13–15 лют. Запоріжжя, 1991. С. 149–150.

160. Матвієнко С. І. Використання методу проєктів в ознайомленні дітей дошкільного віку з культурою рідного краю. *Європейська проєктна культура в Україні: стан, проблеми, перспективи*. 2020. С. 130–133.

161. Матвієнко С. І. Віртуальні екскурсії як засіб ознайомлення старших дошкільників з рідним краєм. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи* : зб. наук. пр. : в 2-х ч. / за заг. ред.: О. О. Максимової, М. А. Федорової. Житомир : ФОП Левковець, 2022. Ч. 1. С. 87–90.

162. Матвієнко С. І. Методичні основи патріотичного виховання дітей

старшого дошкільного віку. *Соціально-моральне виховання: дослідно-технологічні аспекти* : навч.-метод. посіб. для студ. пед. спец. / уклад.: О. Л. Кононко, С. І. Матвієнко, Н. П. Пихтіна, А. М. Аніщук, Л. В. Бобро, О. В. Лісовець; за заг. ред. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 2020. С. 249–310.

163. Матвієнко С. І. Ніжин мистецький. Психолого-педагогічний проєкт краєзнавчого спрямування для роботи з дітьми старшої групи ЗДО. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1649> (дата звернення : 19.05.2021).

164. Матвієнко С. І. Підготовка майбутнього фахівця дошкільної освіти до використання елементів культури рідного краю. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. 2011. Вип. 4. С. 160–163.

165. Матвієнко С. І. Практикум і методичні рекомендації до навчальної дисципліни «Художня праця та основи дизайну». Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 79 с.

166. Матвієнко С. І. Соціалізуючий потенціал регіональної культури. *The 5th International scientific and practical conference «Prospects of modern science and education»*. February 07–10, 2023. Stockholm, Sweden. International Science Group. 2023. С. 415–418.

167. Матвієнко С. І. Специфіка патріотичного виховання у дошкільному дитинстві. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку : колективна монографія / за заг. ред. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 169–197.

168. Матвієнко С. І. Умови використання засад художнього краєзнавства в патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку. *Perspective directions of development of philology, linguistics and communication science* : collective monograph. Aotearoa publishing Nelson, New Zealand. 2018. С. 72–85.

169. Матвієнко С. І., Горбачова А. Е. Картина як засіб ознайомлення

дітей старшого дошкільного віку з культурою рідного краю (на прикладі картин Сергія Шишка). *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. 2017. Вип. 3. С. 200–205.

170. Матіяш В. В., Швець І. Б., Лановенко-Мельник Н. В. Особливості національно-патріотичного виховання в початковій школі засобами інтерактивних технологій. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 4(10). С. 570–585.

171. Мафтин Л. В. Сучасні підходи до проблеми українознавства. *Педагогічний дискурс*. 2008. Вип. 3. С. 132–135.

172. Машкіна С. В., Усатенко Т. П., Хомич Л. О., Шахрай Т. О. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності : монографія. Київ : ПООД НАПН України, 2016. 168 с.

173. Машовець М. Патріотичне виховання в сучасному дошкільному закладі. *Палітра педагога*. 2017. № 4. С. 3–5.

174. Мистецтво, визначення поняття. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE> (дата звернення : 14.12.2020).

175. Миськова Н. М. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. Т. 1. С. 102–106.

176. Михальченко Н. Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти : навч.-метод. посіб. для дистанц. навч. Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2021. 206 с.

177. Могильний А. П. Культура і особистість : монографія. Київ : Вища шк., 2002. 303 с.

178. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. Київ : ВАТ «КДНК», 2001. 608 с.

179. Моя країна – Україна : хрестоматія для дошкільнят з національно-патріотичного виховання / автори і уклад.: Н. В. Гавриш, О. Г. Косенчук. Харків : Ранок, 2022. 96 с.

180. Музейна справа у закладах освіти : метод. реком. / уклад.: О. М. Вагеннік. Запоріжжя, 2020. 76 с.
181. Мусієнко В. С. Формування почуття патріотизму в дітей у дошкільних навчальних закладах України (1930–1992 рр.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2007. 324 с.
182. Народна пісенна творчість у вихованні національної свідомості дошкільників. Парціальна програма / уклад.: А. О. Грабарєва, Н. Ф. Кугуєнко. Харків : Вид-во «Ранок», 2014. 192 с.
183. Невмержицький О. А. Емоційний фактор у контексті виховної технології В. О. Сухомлинського. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2004. № 1(3), С. 364–370.
184. Недодатко Н. Г. Краєзнавство як засіб національно-патріотичного виховання дошкільників. *Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти засобами інтерактивних та продуктивних технологій* : колективна монографія / за ред. О. В. Ковшар. Кривий Ріг : КДПУ, 2020. С. 104–125.
185. Ніколаєнко В. М. Народознавство в дошкільному навчальному закладі. 2–6 років. 4-те вид., переробл. Харків : Основа, 2013. 207 с.
186. Носаченко Т. Б. Використання регіонального компоненту в змісті професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*. 2023. Т. 175. № 19. С. 54–58.
187. Обозний В. В. Краєзнавство : навч. посібник-практикум. Київ : Міжнародна фінансова агенція, 1997. 248 с.
188. Олексюк О., Заволока С. Формування любові до рідного міста у дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 4(59). С. 380–385.
189. Олійник О. М. Поняття «регіоналізація» та «локалізація»: загальне та відмінне. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 36. С. 180–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2009_36_18 (дата звернення : 03.02.2021).

190. Омелянєнко В. Л., Кузьмінський А. І. Теорія і методика виховання : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 415 с.
191. Онопрієнко О. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема: понятійний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: наук. зб. Умань : РВЦ «Софія», 2007. Вип. 20. С. 149–157.
192. Охріменко Н. П. Експерсії як засіб використання засад художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. 2022. № 2. С. 39–45.
193. Охріменко Н. П. Засади художнього краєзнавства у роботі зі старшими дошкільниками. *Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : зб. матеріалів XI наук.-практ. інтернет-конф. / за заг. ред. А. С. Полякова. Глухів, 2021. С. 410–412.
194. Охріменко Н. П. Критерії та показники патріотичної вихованості дітей 6–7 років засобами художнього краєзнавства. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2023. № 11–12 (219–220). С. 127–131.
195. Охріменко Н. П. Рівні патріотичної вихованості дітей 6–7 років засобами художнього краєзнавства. *Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у воєнний та повоєнний періоди* : зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф., м. Рівне, 29–30 лист. 2023 р. / упоряд.: Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. Рівне, 2023. С. 105–108.
196. Охріменко Н. П. Рідний край: до визначення поняття. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав, 2022. Вип. 82. С. 68–70.
197. Охріменко Н. П. Специфіка виховання інтересу до культури рідного краю у дітей 6–7 років. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : матеріали Міжн. наук.-практ. інтернет-конф., м. Переяслав, 26 лют. 2021 р. Переяслав, 2021. Вип. 68. С. 130–132.
198. Охріменко Н. П. Сучасні підходи до організації патріотичного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти. *Інноваційні технології в*

педагогічній діяльності: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., Teplice, Czech Republic 31 берез. 2021 р. / Teplice : International Innovation Center «Perspektiva Plus», 2021. С. 146–150.

199. Охріменко Н. П. Теоретичні аспекти художнього краєзнавства. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).* 2021. Вип. 4. С. 7–15.

200. Охріменко Н. П., Матвієнко С. І. Форми організації роботи щодо ознайомлення дошкільників з рідним краєм. *Сучасні реалії та перспективи розвитку освіти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 9 жовтня 2020 р. Дніпро : Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2020. С. 32–34.*

201. Охрущак О., Александрова О. Наш район (дидактичне полотно для дітей старшої групи). *Дошкільне виховання.* 2018. № 12. С. 12.

202. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2015. 432 с.

203. Парціальна програма гуртка з українознавства «Джерельце» (для дітей середнього та старшого дошкільного віку) / уклад.: О. І. Руденкова, Л. І. Месьянінова. Запоріжжя, 2018. URL: <http://dnz42.edukit.zp.ua/> (дата звернення : 18.04.2021)

204. Патріотичне виховання в ДНЗ / уклад.: І. І. Логвиненко, О. С. Тарасова та ін. Харків : Видавнича група «Основа», 2017. 463 с.

205. Патріотичне виховання в ДНЗ / уклад.: М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій Харків: Вид-во «Ранок», 2017. 192 с.

206. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2002. 21 с.

207. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку: компетентнісний підхід : монографія / за заг. ред. Г. В. Беленької, О. А. Половіної. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 208 с.

208. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних

технологій : навч. посіб. / О. М. Пехота, В. Д. Будак, А. М. Старева. та ін. ; за заг ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. 2003. Київ : Вид-во АСК. 240 с.

209. План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення : 15.01.2021).

210. Побірченко Н. С. Педагогічне краєзнавство: теоретико-методологічний аспект. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : в 5 т. Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 79–86.

211. Полевікова О. Б., Шурда Ж. І. Дослідження проблеми патріотичного виховання дітей у сучасному просторі дошкільної освіти України. *Advances of science* : Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 28 Septem. 2018. С. 340–348.

212. Половіна О. Мистецькі спілкування як фонова формування культури дошкільників. *Дошкільне виховання*. 2023. № 5. С. 11–14.

213. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : підруч. 3-тє вид. випр. Київ : Академвидав, 2015. 448 с.

214. Прийняття дитиною цінностей : посіб. / Т. О. Піроженко та ін. / за ред. Т. О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 240 с.

215. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України : Лист МОН від 10.06.2022 № 1/6267-22 URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/13/lyst-mon-vid-10-06-2022-1-6267-22-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy/> (дата звернення : 20.06.2022).

216. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 : наказ МОН від 06.06.2022 № 527 URL: <https://drive.google.com/file/d/1B->

[dJsxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14) (дата звернення : 24.01.2022).

217. Про дошкільну освіту : Закон України поточна редакція від 16.07.2019 № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення : 09.02.2021).

218. Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня патріотичного виховання учнівської та студентської молоді шляхом проведення на постійній основі тематичних екскурсій з відвідуванням об'єктів культурної спадщини : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.12.2009. № 1494-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2009-%D1%80> (дата звернення: 13.12.2020).

219. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді : Указ Президента України від 12.06.2015 № 334 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/334/2015> (дата звернення : 21.11.2020).

220. Про культуру : Закон України 2011 (з доповненням згідно Закону № 2310-IX від 19.05.2022 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2778-17> (дата звернення : 12.01.2021)

221. Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році : Лист МОН від 16.08.2019 № 1/9-523 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nacionalno-patriotichne-vihovannya-u-zakladah-osviti-u-20192020-navchalnomu-roci> (дата звернення : 14.03.2021).

222. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 02.10.2023 р. № 3136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення : 13.01.2021).

223. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/219 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 03.12.2020).

224. Проект Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_1/2.pdf%20 (дата звернення: 05.06.2021).

225. Прокопчук (Дикало) В. Мистецьке краєзнавство як науково-педагогічна проблема. *Інноватика у вихованні*. 2019. № 10. С. 226-233.
226. Прокопчук В. Деякі аспекти теорії і методології шкільного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2011. Вип. 3. С. 29–36.
227. Рогальська Н. В. Розвиток надбань української дошкільної етнопедагогіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 23 с.
228. Рогальська-Яблонська І. Педагогіка соціалізації: особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 2. С. 290–297.
229. Родіна А. О. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами краєзнавства. Укладання конспекту занять : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг : КДПУ, 2021. 58 с.
230. Розлуцька Г., Куриця В. Формування патріотичних цінностей у дітей дошкільного віку засобами театралізації. *New inception*. 2023. № 1–2(11–12). С. 39–47.
231. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. Тернопіль : Богдан, 2005. 360 с.
232. Русова С. Краєзнавство в народній школі. *Шлях виховання й навчання*. 1933. Кн. 1. С. 25–33.
233. Русова С. Ф. Дитячий сад на національному ґрунті. *Світло*. 1910. № 3. С. 44–54.
234. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значення. Вибрані педагогічні твори / за ред. Є. І. Коваленко : у 2-х кн. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. С. 117–125.
235. Русова Софія: з маловідомого і невідомого : трилогія / упоряд.: О. Джус, З. Нагачевська. Ч. 1 : «Несторка української педагогічної літератури...». Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. С. 117–121.
236. Савченко Л. Л. Підготовка майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1985–2012 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дрогобицький державний

педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2018. 20 с.

237. Савченко Л. Л. Теоретичні засади патріотичного виховання особистості. *Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди*. 2014. Випуск XXXVII. С. 281–291.

238. Сазоненко Г. С., Стрілько В. В. Концепція національно-патріотичного виховання «Громадянин України III тисячоліття». URL: https://don.kyivcity.gov.ua/done_img/f/patriotvih.pdf (дата звернення : 15.02.2021).

239. Самойленко Г. В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне: навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 150 с.

240. Сергій Шишко і Ніжин: альбом / упоряд.: А. С. Парубець, Г. М. Дудченко. Ніжин : ПП Лисенко М. М. 2019. 88 с.

241. Скоморовська І. Громадянське виховання дітей дошкільного віку засобами народознавства. *Обрії*. 2014. № 1 (38). С. 89–91.

242. Словник української мови в 11 томах / Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 2. 1971. С. 490. Т. 6. 1975. С. 97.

243. Сокол І. М. Квест як сучасна інноваційна технологія навчання. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне : РДГУ. 2013. Вип. 7 (50). С. 68–72.

244. Солонська А. А. Батьківсько-виховательська взаємодія як чинник патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2021. 236 с.

245. Солонська А. Критерії, показники та рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упоряд.: М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 34. Т. 5. С. 217–222.

246. Солонська А., Майгутяк Н. Формування патріотичних почуттів у старших дошкільників. *Науковий вісник Мелітопольського держ. пед. університету. Серія: Педагогіка* / ред. кол.: І. П. Аносов (голов. ред.) та ін. 2017. Вип. 2(19). С. 88–92.

247. Стахурська А. Ляльки-мотанки Чернігово-Сіверщини. *Ніжинська старовина*. 2016. Вип. № 22. С. 91–100.

248. Стаєнна О. Квест-технологія: гра, пошук, дослідження. *Дошкільне виховання*. 2019. № 7. С. 3–6.

249. Стаєнна О. О. Виховання громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку на традиціях рідного краю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2013. 19 с.

250. Стратегія національно-патріотичного виховання : затв. указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення : 16.10. 2020).

251. Стрілець С. І., Смолянко Ю. М. Підготовка майбутніх вихователів до професійного розв'язку педагогічних задач. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Серія: Педагогіка*. 2016. № 5(112). С. 100–105.

252. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2007. 23 с.

253. Сухомлинська О. В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Дошкільне виховання*. 2003. № 2. С. 25–29.

254. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Київ : Радянська школа, 1970. 288 с.

255. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Радянська школа, 1977.

256. Сухомлинський В. О. Хлопчик і хвора мама. Аудіоказка. <https://www.youtube.com/watch?v=J7SpEjFFjm4> (дата звернення : 04.09.2022).

257. Сухомлинський В. О. Щоб у серці жила Батьківщина. Київ : «Знання», 1965. 80 с.

258. Сучасний тлумачний словник української мови / уклад.: Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник ; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубінінського. Харків : ВЛ «ШКОЛА», 2011. 784 с.

259. Твори патріотичної тематики для дітей старшого дошкільного віку / упоряд.: Н. Богданець-Білокаленко, Л. Шкрєбтієнко. Київ : НВФ Славутич-Дельфін, 2016. 365 с.

260. Терник А. В. Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 1(315). С. 258-266.

261. Тесленко С. Виховання національно-патріотичних почуттів старших дошкільників у процесі ознайомлення з рідним краєм. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. Вип. 20. Т. 3. С. 131–137.

262. Тесленко С. О. Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності : дис. ... канд. пед наук : 13.00.08. Миколаїв. 2021. 254 с.

263. Тімець О. Сучасні аспекти підготовки майбутніх вчителів до інноваційної туристично-краєзнавчої діяльності. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 30–33.

264. Ткачова Н. М., Гайдукова В. Л. Туристично-краєзнавча робота з дітьми дошкільного віку як один із аспектів патріотичного виховання. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя*. Матеріали V Міжн. наук.-практ. конф. м. Суми 28 лют. – 1 берез. 2019 р. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2019. С. 458–461.

265. Томашевська М. О. Компоненти, критерії, показники та рівні готовності майбутніх викладачів педагогічних дисциплін до професійної взаємодії у закладах вищої освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2018. VI (74). С. 61–66.

266. Трифонова О. С. Культурологічний підхід до виховання основ

патріотизму дітей старшого дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 15(33). С. 525–533.

267. Тронько П. Родовід українського краєзнавства. *Краєзнавство*. 1993. № 1. С. 4–7.

268. Трофаїла Н. Д. Патріотичне виховання дошкільників через освітню лінію «Дитина в соціумі». *Актуальні питання у сучасній науці* 2023. № 5(11). С. 469–475.

269. Тупікова Г. А. Історичний генезис змісту поняття патріотизму. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2015. Вип. 51. С. 113–117.

270. Українська культура. Конспекти лекцій для дистанційного навчання: для студентів першого курсу усіх спеціальностей / уклад.: О. О. Петутіна та ін. Харків : НТУ «ХП», 2020. 68 с.

271. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. Київ : Радянська школа, 1983. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки. С. 43–103.

272. Уявлення, визначення поняття. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (дата звернення : 14.12.2020).

273. Федорович А. В. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського держ. пед. у-тету. Серія: Педагогіка* / ред. кол.: І. П. Аносов (голов. ред.) та ін. 2012. Вип. 8. С. 137–143.

274. Філімонова Т. В. Національно-патріотичне виховання особистості: педагогічний аспект. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип. 2. С. 43–48.

275. Філімонова Т. В. Освітньо-виховне середовище ДНЗ як чинник патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017.

Вип. 77 (1). С. 113–117.

276. Філімонова Т. В. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький, 2019. 20 с.

277. Філімонова Т., Якименко С. Констатувальний етап дослідження підготовки майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 4(59), груд. С. 529–533.

278. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної освіти. *Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України)* / ред. колегія: О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех, В. І. Луговий. Київ : Педагогічна думка, 2007. Т. 2 : Дидактика, методика, інформаційні технології. С. 37–45.

279. Філіпчук Н. О. Вплив музейної педагогіки на формування національних цінностей особистості. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2 (23). February 2020.

280. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

281. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти. Київ : Академія, 2001. 528 с.

282. Хто є хто на Чернігівщині. Видатні земляки : довід.-біограф. вид. / упоряд. І. В. Болгов. Київ : Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2004. Вип. 2. с. 228-234.

283. Художнє вишивання : альбом / уклад. Є. О. Гасюк, М. Г. Степан. 3-є вид. переробл. та доповн. Київ : Вища школа, 1984. 247 с.

284. Художня культура. Мистецтво як феномен культури. URL: <https://sites.google.com/site/hudoznakultura15/> (дата звернення : 21.11.2021).

285. Ціпан Т. Технології виховання у НУШ: музейна педагогіка.

Інноватика у вихованні. 2023. Вип. 17. С. 312–321.

286. Чепіль М. М. Краєзнавство як чинник патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2015. № 1 (9). С. 38–44.

287. Чепіль М. М. Теоретико-методологічні аспекти патріотичного виховання. *Теоретико-методологічні аспекти патріотичного виховання. Проблеми українського національного виховання / за ред. : Н. Скотної, М. Чепіль*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2013. С. 34–43.

288. Чередніченко С. В. Розвиток культурологічної складової змісту дошкільної освіти (друга половина XX – початок XXI століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2022. 217 с.

289. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. Київ : УРЕ, 1990. 1005 с.

290. Човрій М. Я., Сухацька Л. М. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського музичного фольклору. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 1 (38). С. 323–326.

291. Чорна К. І. Суть патріотизму і його виховання в сучасних умовах. *Виховання в сучасному освітньому просторі*. Київ-Умань, 1997. С. 74–78.

292. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор. 2007. 640 с.

293. Шевелева М. Григорій Верьовка – фундатор професійного хорового мистецтва України (допис від 25.12.2022 р). URL: <https://uain.press/> (дата звернення : 29.12.2022)

294. Шевченко Г. П., Рашидова С. С. Духовні основи патріотичного виховання : монографія. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2012. 198 с.

295. Шевчук К. Формування у молодших школярів ціннісного

ставлення до рідного краю : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ : ППВ НАПН України, 2009. 22 с.

296. Широков С. Явище патріотизму: структурний аналіз. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 2(41). 25–31 с.

297. Шкрєбтієнко Л. П. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Одеса, 2019. 298 с.

298. Шкрєбтієнко Л. П. Сутнісно-змістові показники патріотичного виховання дошкільників засобами художньої літератури. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2017. Вип. 3(34). С. 87–91.

299. Я живу в Україні. Методичний матеріал для дітей 4-8 років / Л. Б. Фесюкова, О. В. Макаренко та ін. Харків : Ранок, 2008. 128 с.

300. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

301. Якименко О. В. Патріотичне виховання в ДНЗ : посіб. Харків : Ранок, 2016. 464 с.

302. Яковенко О. А. Використання досвіду народознавства в сучасній освіті. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 52. С. 130–133.

303. Якубенко В. Від народознавства – до свідомого патріотизму. *Дошкільне виховання*. 2002. № 8. 12–13 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА

Додаток А.1

Індивідуальна бесіда з дітьми старшого дошкільного віку щодо
з'ясування їхнього ставлення до малої батьківщини
(розроблено С. Матвієнко)

Питальник

1. Чим відоме наше місто?
2. Кого ти знаєш з видатних людей, які прославили наше місто?
3. Які події минулого, що відбувалися в твоєму рідному краї ти знаєш?
4. Чи подобається тобі відвідувати музеї, театри, виставки робіт видатних людей (митців)?
5. Чи подобається тобі самостійно дізнаватися про культуру рідного краю?
6. Звідки ти найбільш отримуєш інформацію про місто?
7. Чи подобається тобі мандрувати містом та вивчати його?
8. Чи хотів би ти прославити своєю творчістю, своїми справами?

Спостереження
*за емоційними проявами дітей під час взаємодії з елементами культури
 рідного краю (пряме та опосередковане художнє краєзнавство)*

Бланк спостереження

<i>предмет спостереження</i>	<i>Здатність дитини до виявлення:</i>		
	<i>активного інтересу до знань, які стосується вивчення елементів художньої культури рідного краю</i>	<i>ініціативності, самостійності за включення у різні види діяльності, пов'язані із художньою культурою рідного краю</i>	<i>мовленнєвого спілкування стосовно взаємодії з об'єктами художнього краєзнавства</i>
<i>заняття з народознавства з включенням художньо- краєзнавчої тематики</i>			
<i>відвідування краєзнавчого (художнього) відділу місцевого музею (очно або віртуально)</i>			
<i>відвідування міні-музею ЗДО</i>			
<i>заняття ХПД та художня праця</i>			
<i>виховний захід патріотичного спрямування з включенням художньо- краєзнавчої тематики</i>			

Мета спостереження: дослідити емоційні прояви дітей дошкільного віку під час їх взаємодії з елементами художньої культури рідного краю у процесі художньо-краєзнавчої та художньо-продуктивної діяльності.

Об'єкт спостереження: діти старшої дошкільної групи.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Предмет спостереження: емоційні прояви (міміка, жести, образність мовлення) дітей, зацікавленість виготовленням роботи або участю у ній.

Завдання спостереження:

1) з'ясувати здатність до виявлення дитиною інтересу, бажань та захоплення до можливості взаємодіяти з елементами художньої культури рідного краю у процесі художньо-краєзнавчої діяльності, виховної та інших видів роботи у ЗДО;

2) з'ясувати особистісні можливості дитини (*ініціативність, самостійність*) щодо втілення елементів художньої культури рідного краю в різні види художньої діяльності, що дозволяє простежити її патріотичну позицію;

3) визначити особливості передачі дітьми емоційних вражень від артефактів регіональної культури, а також під час спілкування з однолітками та вихователем.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол. Бланк протоколу.

Методика понятійного словника Адаптована методика Л. Шкретієнко

Спрямована на отримання відповідей дітей на запитання, які передбачали з'ясування розуміння дітьми найважливіших понять, пов'язаних із патріотизмом:

- як ти розумієш слово «родина»?»,
- як ти розумієш «рідний дім?»»,
- як ти розумієш «рідний край?»»,
- як ти розумієш «рідна країна?»»
- *Як пов'язані між собою усі ці слова?*
- як ти розумієш слово «Батьківщина?»»
- *з яким словом пов'язане слово Батьківщина? Що спільного у цих словах?*
- *Як називають людину, яка любить свій край та свою Батьківщину?*
- *Якими ще якостями володіє патріот України?*

Кожне питання містить ключове слово, яке характеризує патріотичні почуття дитини. Відповіді кожної дитини занотуються та аналізуються.

Проведення даної методики надає можливість для експериментатора визначити як правильність та достатню повноту щодо тлумачення кожною дитиною обраних понять (включено до питальника 6 понять), а також з'ясувати ставлення дитини до певних суспільних категорій та явищ через почуття (емоційна налаштованість, експресивність мовлення). У ході проведення цієї методики у якості додаткової інформації експериментальної роботи з'ясовується розуміння дитиною взаємозалежності понять «рідн-«рідний», «батьки»-«Батьківщина», а також розуміння сутності поняття «патріот» крізь призму визначених раніше понять, пов'язаних із любов'ю до родини, краю та Батьківщини.

Якісний аналіз відповідей учасників експерименту здійснюється за наступним оцінюванням:

- 3 бали (високий рівень показника) – знає та може пояснити усі основні поняття; співупорядкованість понять встановлює самостійно.*
- 2 бали (середній рівень показника) – пояснює запропоновані поняття неповністю, уявлення несистематизовані; встановлює співупорядкованість понять за невеликої допомоги дорослого;*
- 1 бал (низький рівень показника) – у поясненні припускається помилок, уявлення нечіткі або фрагментарні; не може встановити співупорядкованість понять.*

Творче завдання «Моя родина»

Мета: виявити наявність у дитини знань і уявлень своєї родини, її традиції, ставлення до рідного краю.

Бесіда проводиться з використанням формату «Сонечко та його промені» коли сонечком є ім'я самої дитини (заповнює експериментатор), наступний промінчик – імена членів родини. Потім записуються дані на промінчику у вигляді сердечка, коли дитина говорить про любов до своєї родини. Далі йде промінчик із записом того, яких традицій дотримується родина, переважно – контекст народних традицій регіону та країни. Наступні промінчики – як уся родина любить своє місто, знає про нього й розповідає дитині, бажає, щоб воно стало кращим.

Створення понятійного поля супроводжується питаннями, які ставить до дитини експериментатор

«Чи любиш ти свою родину?»

«Чи любиш ти й твої рідні своє місто?»

«Як багато рідні знають про своє місто?»

«Чи бажаєш ти та твоя родина, щоб твоє місто стало кращим?»

«Як можна назвати створений нами спільно малюнок?»

Для оцінки результатів використовуються наступні критерії:

- 1) дитина знає членів своєї родини;
- 2) виявляє любов та повагу до рідних;
- 3) дитина знає родинні традиції та з повагою ставиться до них;
- 4) дитина цінує поважливе ставлення членів родини до міста;

Виконання даного завдання оцінюється наступним чином:

3 бали (високий рівень показника) – активні при відповідях, із задоволенням міркують і самостійно відповідають на питання педагога. Знають і називають членів своєї сім'ї, називають сімейні традиції, цінують рідних за їхнє поважливе ставлення до міста.

2 бали (середній рівень показника) – діти впоралися із запропонованими завданнями за допомогою педагога. Вони недостатньо активні та ініціативні при відповідях.

1 бал (низький рівень показника) – відповіді дітей були короткі, у висловлюваннях утруднювалися навіть за допомогою педагога. Бесіда щодо ставлення родини, до рідного міста не викликала інтересу.

Творче завдання «Екскурсивод»

Спрямована на визначення сформованості у дітей уявлень про рідне місто.

Дітям пропонується розповісти людині, яка тільки-но приїхала з іншої країни до нашого міста, улаштувати своєрідну екскурсію ним і розповісти про найвизначніші та найулюбленіші куточки міста, його видатних людей – митців, народних умільців, про народні традиції, декоративно-ужиткове мистецтво тощо та надати якомога більше інформації про його своєрідність, вказавши, за що саме ти любиш своє місто.

Результати відповідей дітей та їхня участь у творчому завданні оцінюється за трибальною системою:

- 3 бали (високий рівень показника) – не надає відповіді, не включається до обговорення на підставі обмеженості уявлень про малу батьківщину – рідне місто;*
- 2 бали (середній рівень показника) – визначає обмежене коло знань та уявлень стосовно міста; відповіді пов'язані із рідною вулицею або дитячим садком;*
- 1 бал (низький рівень показника) – знає достатню кількість інформації про пам'ятки історії та культури міста, його парки, музеї, видатних людей, події минулого та сьогодення тощо.*

Робота за картинками *розроблено автором*

Експериментальна робота проводиться за двома завданнями з використанням груп картинок і супроводжувальних до них запитань щодо з'ясування знань дітей про регіональну культурно-історичну спадщину. До кожної теми надається по три картинки.

ЗАВДАННЯ №1. «ЗНАЙДИ І РОЗКАЖИ»

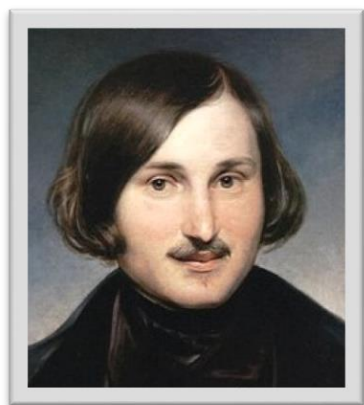
Мета завдання: виявити знання дітей щодо елементів регіональної культури, представлені іменами видатних людей, елементами традицій, архітектурних об'єктів рідного міста та краю.

Тема №1 «Відома творча людина мого міста (Чернігівщини)»

Дітям надаються три картинки, на яких зображено: відому творчу людину міста (Чернігівщини); відомого митця України; творчу людину, відому у світі, яка не народилася та не працювала в Україні, у рідному для дитини краї.

Запитання до дітей: Життя та творчість кого з цих відомих творчих людей, зображених на картинках, пов'язана з твоїм рідним містом або краєм? Назви ім'я цієї людини. Назви імена інших відомих людей, зображених на тих картинках, що залишилися. Чому ти не назвав(ла) їхні імена одразу? Обґрунтуй свою думку.

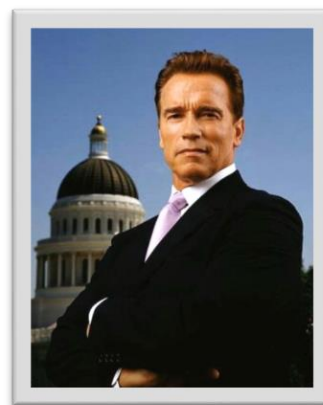
Зразок добірки картинок до теми №1

Відомий письменник
М. Гоголь, навчався у
м. Ніжині

Відомий український
поет, діяч культури
Т. Шевченко

Відомий
американський актор
А. Шварценеггер

Тема №2 «Традиційна вишивка»

Дітям на трьох картинках демонструються: зразки декоративно-ужиткового мистецтва рідного для них краю; того ж виду декоративно-ужиткового мистецтва, але іншого регіону України або відмінного за елементом виконання (наприклад – вишивка за кольоровою гамою, технікою вишивки тощо); зразки світової практики цього виду мистецтва;

Запитання до дітей: знайди картинку, на якій зображено відому творчу людину, елемент декоративно-ужиткового мистецтва, елемент традиції, пов'язаний із нашим містом, краєм. Який із решти елементів, зображених на картинках, пов'язаний з культурою нашої країни? Чим характеризується те зображення, що залишилося? Обґрунтуй свою думку.

Зразок добірки картинок до теми №2

Традиційна вишивка
Чернігівщини (техніка
вишивки; кольорова
гама та орнаментика)

Традиційна вишивка
Закарпаття (техніка
вишивки кольорова
гама та орнаментика)

Традиційна
вишивка Китаю
(сюжет, техніка
вишивки, орнамент)

Тема №3 «Традиції мого краю: ярмарок»

Дітям надаються три картинки, на яких зображено: найбільш цікавий елемент традицій (ярмарок) пов'язаний: із побутом або громадським життям міста або регіону; своєї країни; іншої країни світу.

Запитання до дітей: знайди картинку, на якій зображено традиційний ярмарок твого міста. Який із решти елементів, зображених на картинках, пов'язаний з традицією проведення ярмарку в інших частинах нашої країни? Чим характеризується те зображення, що залишилося? Обґрунтуй свою думку.

Ніжинський Покровський
ярмарок

Ярмарок майстрів у селищі
Пирогово (Національний музей
народної архітектури та побуту
України)

Ярмарок сувенірів
традиційної культури
(Японія)

Критерії оцінювання виконання завдання:

3 бали: дитина безпомилково вказує на об'єкт, притаманний художній культурі її рідного міста, краю; може обґрунтувати свою відповідь;

2 бали: дитина за невеликої допомоги дорослого робить правильний вибір та достатньою мірою обґрунтовує його в коментарі;

1 бал: дитина не здійснила самостійний вибір без допомоги дорослого або за наявних суттєвих помилок. Самостійного обґрунтування не було надано.

ЗАВДАННЯ №2. «Я ЦЕ ЛЮБЛЮ В СВОЄМУ МІСТІ, КРАЇ, ТОМУ ЩО ...»

Мета завдання: виявити знання дітей щодо пам'яток архітектури (визначних місць) рідного для них міста, краю. Виявити ціннісне ставлення дітей до елементів культурної спадщини їхньої малої батьківщини.

Хід роботи: перед дітьми розкладено 3-5 фотокарток із зображенням архітектурних будівель, споруд театру, музею, бібліотеки, парку рідного для них міста. Якщо немає такої кількості об'єктів у культурній спадщині міста, можна додати кілька найбільш відомих об'єктів архітектури, пам'яток культури інших міст Чернігівщини, обласного центру – м. Чернігова, які гарно знають вихованці групи. Після цього експериментатор пропонує дитині:

- 3) вказати, що зображено на кожній із картинок;
- 4) відібрати 2-3 картинки за бажанням дитини та розповісти, чому саме подобається цей об'єкт? Чи любить вона відвідувати цей об'єкт? Чому?

Зразок карток завдання для Ніжина

Критерії оцінювання виконання завдання:

3 бали: дитина безпомилково та самостійно називає усі об'єкти, притаманний культурній спадщині її рідного міста, краю; може обґрунтувати свою відповідь щодо позитивного ставлення до них;

2 бали: дитина за невеликої допомоги дорослого виконує завдання та достатньою мірою самостійно обґрунтовує свою відповідь щодо ціннісного ставлення до об'єктів культури; називає самостійно 2-3 елементи із п'яти запропонованих;

1 бал: дитина самостійно не виконала завдання або із суттєвими помилками; названо самостійно 1-2 елементи із п'яти запропонованих. З відповідей дітей не визначено їхнє ціннісне ставлення до об'єктів культури рідного міста, краю.

Методика незалежних експертних оцінок

Прізвище, ім'я дитини _____
 Дані про ЗДО, в якому перебуває дитина _____

Необхідну позицію стосовно дитини підкреслити батькам / вихователям

Спрямованість визначення особистісної позиції дитини	Особистісно-оцінна позиція дитини батьками	Особистісно-оцінна позиція дитини вихователем
особистісна позиція в заходах патріотичного спрямування (змісту)	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена
особистісна позиція у заходах громадського спрямування та дитячого волонтерства	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена
особистісна позиція з вивчення культури рідного краю	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена
особистісна позиція по відтворенню елементів культури рідного краю у власній творчості	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена	Активна Достатньо активна Недостатньо активна Невизначена

**Інтерв'ю із директором ЗДО
щодо з'ясування особливостей проведення патріотично-виховної
роботи та заходів художнього краєзнавства**

10. Чи достатньою мірою, на Вашу думку, запроваджуються у закладі дошкільної освіти засади патріотичного виховання дітей дошкільного віку?
11. Яке місце посідає в них культура рідного краю?
12. Яке місце займає художнє краєзнавство в системі заходів, що проводиться у Вашому закладі дошкільної освіти?
13. Наскільки дітей цікавлять заходи художнього краєзнавства?
14. Що більше зацікавлює їх – перебування на природі чи пізнавальний, художньо-краєзнавчий напрям даної роботи?
15. Наскільки члени родини дитини зацікавлені участю у спільних заходах художнього краєзнавства?
16. Які саме краєзнавчі проєкти (або заходи), на Вашу думку, були найбільш цікавими й пізнавальними для дітей та їхніх родин?
17. Чи мають місце матеріальні проблеми у ЗДО при проведенні краєзнавчих заходів? Які саме? Що сприяло б їх розв'язанню?
18. Чи бажали б Ви працювати над розробкою Програми з дитячого художнього краєзнавства «Мій рідний край», спільної для закладів дошкільної ланки міста (області)?

**Вивчення навчально-методичної документації ЗДО
щодо планування роботи з патріотичного виховання дітей 6-7 років та
проведення заходів художнього краєзнавства**

<i>Форми виховної роботи</i>	<i>Регулярність проведення</i>
Екскурсія до краєзнавчого музею	
Відвідування виставок майстрів,	
Зустріч з видатними митцями (майстрами) рідного краю)	
Музично-театралізовані свята патріотичного спрямування	
Музично-театралізовані свята народознавчого / краєзнавчого спрямування	
Концерт з номерами творів рідного краю	
Розвага народознавчої тематики	
Відвідування міні-музею ЗДО	
Облаштування й використання народознавчого куточка (з елементами краєзнавства)	
Екскурсія на природу (з елементами краєзнавства)	
Інше	

Анкета для вихователів

Шановні вихователі закладу дошкільної освіти!

Просимо Вас щиро відповісти на запитання анкети. Ваші відверті відповіді допоможуть у практичному вивченні проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

1. Ваша освіта _____
 2. Ваш педагогічний стаж _____ років
 3. Зазначте, будь-ласка вікову групу ЗДО з якою Ви працюєте _____
-
1. Розкрийте сутність поняття «патріотичне виховання»? _____
 2. Яку увагу Ви приділяєте формуванню патріотизму у дітей на заняттях?
 - a. Велику
 - b. Достатню
 - c. Недостатню
 3. Яку увагу Ви приділяєте патріотичному вихованню у позанавчальній роботі?
 - a. Велику
 - b. Достатню
 - c. Недостатню
 4. Чи сприяє культура рідного краю формуванню основ патріотизму у дитини дошкільного віку?
 - a. Так
 - b. Ні
 5. Чи відображається позитивно вивчення культури рідного краю на особистості дошкільника?
 - a. Так
 - b. Ні
 6. Якою мірою Ви особисто зацікавлені в тому, щоб діти більше дізнавалися про рідний край?
 - a. Великою
 - b. Достатньою
 - c. Недостатньою
 7. Чи володієте Ви методикою проведення художньо-красознавчої роботи з дітьми дошкільного віку?
 - a. Так
 - b. Ні
 - c. Важко відповісти

8. Чи потрібна Вам допомога сім'ї у проведенні художньо-красознавчої роботи з дітьми?
 - a. Так
 - b. Ні
9. Наскільки ефективною є взаємодія із родинами вихованців, яку Ви проводите з питань патріотичного виховання дітей?
 - a. Великою мірою ефективною
 - b. Достатньо ефективною
 - c. Практично неефективною
10. Чи вистачає Вам інформації про особливості художньої культури рідного краю для проведення різних форм навчальної та виховної роботи з дітьми?
 - a. Так
 - b. Ні
11. Чи вважаєте Ви себе патріотом та людиною, яка любить свій рідний край?
 - a. Так
 - b. Ні
 - c. Важко відповісти.

Бесіда з вихователем

щодо використання засад художнього краєзнавства у патріотичному вихованні старших дошкільників у ЗДО

1. Яким чином знання про культуру рідного краю в сприяють формуванню в дошкільників патріотичних почуттів?
2. Які види художнього краєзнавства (безпосереднього чи опосередкованого) Ви використовуєте більшою мірою у роботі з дошкільниками?
3. Чи використовуєте Ви краєзнавчо-туристичні заходи вихідного (спільно з родинами вихованців) дня щодо ознайомлення дітей із рідним містом, краєм?
4. Наскільки дієвим визначається музейне середовище, яке зберігає артефакти культури рідного краю?
5. Чи розроблені в місті «туристично-краєзнавчі стежинки»? Чи вважаєте Ви це за потрібне?
6. Чи створено спеціальну регіональну програму ознайомлення дітей дошкільного віку з історією та культурою краю?
7. Якщо ні, то чи бажали Ви б долучитися до такої роботи?

Анкета для батьків

Шановні батьки!

З метою вдосконалення спільної роботи закладу і сім'ї у напрямі патріотичного виховання Вашої дитини і групи дітей у цілому просимо Вас заповнити цю анкету. В анкеті два типи запитань: тестові, де необхідно просто підкреслити Ваш варіант відповіді, та відкриті, де відповідь треба вписати. Нагадуємо, що неправильних відповідей бути не може!

1. Чи вважаєте ви патріотичне виховання необхідною умовою гармонійного розвитку вашої дитини?
 - так
 - ні
 - я не замислювався (-лась) над цим питанням
2. Хто повинен займатись патріотичним вихованням вашої дитини?
 - заклад дошкільної освіти
 - батьки
 - бабусі та дідусі
 - громада міста /села
 - комплексний підхід
3. Чи використовуєте Ви у вихованні дитини історико-культурну спадщину рідного краю?
 - так
 - ні
 - частково
4. Чи любите Ви своє місто, свій край та пишаєтеся ним?
 - так
 - ні
 - не замислювався (-лась) над цим питанням
5. Чи передаєте Ви любов до рідного краю своїй дитині на словах та у вчинках?
 - так;
 - ні;
 - не замислювався (-лась) над цим питанням.
6. Чи відвідуєте ви разом з дитиною музеї, театри?
 - так
 - ні, не вважаю це за потрібне
 - ні, не маю часу

- іноді
7. Як і де ви проводите з дитиною час поза домівкою? _____
-
8. Чи вивчаєте Ви з дитиною історію та культуру свого міста (села) ?
- так
 - ні, не вважаю це потрібним
 - ні, не маю часу
 - іноді
9. Які традиції існують у вашій родині? _____
-
10. Чи залучаєте ви дитину до посильної участі в підготовці сімейних свят?
- так;
 - ні, не вважаю це потрібним;
 - іноді;
 - ваш варіант _____
-
11. Наскільки активно Ви співпрацюєте із ЗДО з питань патріотичного виховання Вашої дитини?
- активно
 - достатньо активно
 - недостатньо активно
 - зовсім не співпрацюю
12. Наскільки активно Ви співпрацюєте із ЗДО з питань проведення краєзнавчих заходів?
- активно;
 - достатньо активно;
 - недостатньо активно;
 - зовсім не співпрацюю.

Дякуємо за співпрацю!

**Педагогічні принципи патріотичного виховання дітей 6-7 років
засобами художнього краєзнавства**

Назва принципу	Сутність принципу
<i>дитиноцентризму</i>	передбачає особистісно-орієнтовану модель виховання дитини, призначення якої – розширення її можливого життєвого шляху та саморозвитку
<i>природовідповідності</i>	базується на урахуванні специфіки вікового, фізичного і психічного розвитку дітей дошкільного віку. Даний принцип зумовлює вивчення законів духовного життя людини та узгодження з ними усіх педагогічних впливів. За цим принципом, стосовно дитини-дошкільника превалює емоційне-чуттєве пізнання світу та особлива форма відображення дійсності засобами емоційних образів.
<i>культуровідповідності</i>	зумовлює урахування потреб суспільного розвитку, часу, місця та культури. Дитина входить до світ людський відносин, засвоює норми та правила поведінки. Це має вплив на спрямованості мислення у контексті певної культури, дозволяє орієнтуватися у виховному процесі на кращі зразки культури (української та світової)
<i>демократизму</i>	ґрунтується на повазі до особистості дитини та її прав як члена суспільства
<i>ціннісної орієнтації</i>	передбачає формування орієнтацій особистості, що мають смислове значення для її розвитку
<i>інтегративності</i>	визначається взаємозв'язком та взаємопроникненням різних видів діяльності (навчальної, пошукової, ігрової, краєзнавчої, продуктивної тощо) у створенні образу різними засобами регіональної художньої культури
<i>краєзнавчий</i>	визначає уточнення, конкретизацію, розкриття та підтвердження наукових понять, виховних аспектів прикладами із навколишнього середовища
<i>історичної і соціальної пам'яті</i>	спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців відтворює її у реконструйованих та осучаснених формах і методах діяльності
<i>міжпоколінної наступності</i>	зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів що живуть в Україні, кожного з її регіонів як складових єдиної держави
<i>безперервності</i>	спрямований на забезпечення неперервності і наступності патріотичного виховання дітей різного віку, орієнтацію на формування в них першооснов національної свідомості
<i>пріоритетності</i>	передбачає виховання патріотизму на місцевому

<i>регіональної культурної спадщини</i>	матеріалі з метою формування поваги до свого дому (родини, сусідів, інших емоційно-значущих людей), природи рідного краю; залучення дитини до національної культурної спадщини, до зразків національного й місцевого фольклору, народних художніх промислів, національно-культурних традицій, творів місцевих письменників, поетів, композиторів, художників
<i>розширення зв'язків дитини з оточуючим світом</i>	передбачає подолання наявної в дошкільних освітніх установах замкнутості системи виховної роботи, а також збагачення спілкування дітей з навколишнім соціумом і природою, взаємопроникнення у світ інших людей, культури, краси рідного краю
<i>доступності</i>	зумовлює співвіднесення змісту, характеру й обсягу навчального матеріалу з рівнем розвитку та підготовленості дітей до сприймання інформації щодо культури та історії рідного міста, краю, країни
<i>естетизації</i>	зумовлює наповнення життя дітей яскравими переживаннями та враженнями від взаємодії з елементами культурно-історичної спадщини рідного краю
<i>олюдненості знання</i>	спрямований на те, щоб знання стали наповненими особистісним смислом, який набувається дитиною через особистий досвід та емоційне переживання ситуації
<i>емоційної зарядженості спілкування</i>	передбачає демонстрування дорослим у спілкуванні з дитиною особистого ціннісного ставлення, емоційного відношення, особистісної позиції до змісту різних подій, ставлення до елементів художньої культури рідного краю та національної культури, життя країни
<i>активної практики добродіяння</i>	передбачає результатом своєї реалізації сформовані первинні уявлення і знання, а також засвоєні практичні вміння і навички; бажання діяти відповідно до норм соціальної моралі, які прийняті рідним народом, наявність намірів слідувати традиціям, відповідати позитивному образу українця.

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ РОБОТИ З ВИХОВАТЕЛЯМИ
(НА ФОРМУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ЕКСПЕРИМЕНТУ)**

Додаток Ж.1

Комплексний проблемний семінар для вихователів

«Виховуємо справжніх патріотів»:

Мета семінару: актуалізація знань педагогів стосовно сучасних підходів до національно-патріотичного виховання дітей відповідно до оновлених стратегічних державних документів у сфері національно-патріотичного виховання та державного Стандарту дошкільної освіти; опрацювання різних елементів педагогічної роботи щодо взаємодії з батьками у залученні їх до проведення заходів художнього краєзнавства у контексті патріотичного виховання дітей; поглиблення знань педагогів у галузі художнього краєзнавства (на матеріалі художньої культури Чернігівщини та рідного міста); удосконалення методичних основ роботи щодо ознайомлення дітей з видами декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівщини.

Навчальний план комплексного проблемного семінару

«Виховуємо справжніх патріотів»

№	Назва заходу	Форма роботи	Зміст роботи
1	Патріотичне виховання дошкільників: нові підходи до організації у ЗДО	Лекція з мультимедійною презентацією	Ознайомлення педагогів з сучасними підходами до організації патріотичного виховання у світлі оновленої державної політики з національно-

			патріотичного виховання дітей і молоді в Україні
2	На захист рідної культури	Ділова гра з елементами колоквіуму	Актуалізація та конкретизація знань педагогів щодо сутності української культури; вправлення учасників в умінні аналізувати проблему, висловлювати думки, відстоювати її, доходити до спільної думки
3	Взаємодія з батьками у проведенні заходів краєзнавства з дітьми в організації патріотично-виховної роботи у ЗДО	Мала педрада	Опрацювання можливих способів зацікавлення батьків заходами художнього краєзнавства у контексті роботи з патріотичного виховання
4	Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з декоративно-ужитковим мистецтвом Чернігівщини засобами інноваційних технологій	Семінар-практикум	поглиблення та закріплення знань педагогів про організацію роботи з дітьми щодо використання інноваційних технологій при ознайомленні їх з видами декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівщини
5	Змагання краєзнавців	Брейн-ринг на основі елементів регіональної культури	актуалізація та поглиблення знань педагогів у галузі художнього краєзнавства

Семінар-практикум для вихователів
«Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку
з декоративно-ужитковим мистецтвом Чернігівщини
засобами інноваційних технологій»

Мета семінару: поглибити і закріпити знання педагогів про організацію і проведення навчально-виховної роботи з дітьми щодо використання інноваційних технологій при ознайомленні їх з видами декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівщини; удосконалювати аналітичні вміння педагогів; розвивати інтелектуально-креативний потенціал; сприяти формуванню особистісної активної позиції кожного учасника заходу.

Тривалість семінару: 60 хвилин.

Матеріальне оснащення семінару:

- 1) стенди виробами місцевих народних майстрів, які займаються різними видами декоративно-ужиткового мистецтва (вишивка, гобелени, ткацтво, писанкарством витинання тощо);
- 2) стенди з фотоматеріалами за розділами «Традиційна вишивка Чернігівщини», «Писанка мого краю», «Сучасність гобеленів Полісся. Майстриня гобеленів Є. Липовецька»;
- 3) супровідний музичний матеріал: «Поліська полька» муз. Є. Карабиця, пісня С. Кабарчука «Мое Полісся», «На Поліссі у нас» муз. П. Човганя, сл. М. Куркача;
- 4) матеріали для роботи над груповими творчими міні-проектами (ватман, аркуші білого та кольорового паперів, фломастери, степлери тощо).

Семінар-практикум має наступну структуру:

I. Семінарський модуль (15 хв.):

- 1) міні-лекція «Роль декоративно-прикладного мистецтва у формуванні національної ідентичності українців» (8 хв.).
- 2) Вікторина. Види декоративно-ужиткового мистецтва України (7 хв.);

II. Практикум (45 хв.):

- 1) інтерактивна вправа «Мікрофон» «Технологічні особливості мого улюбленого виду декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівщини» (8 хв.);
- 2) вправа «Декорую свій виріб декоративно-ужиткового мистецтва орнаментикою Чернігівщини» (25 хв.)
- 3) обмін думками «Як використовувати елементи регіонального декоративно-прикладного мистецтва у роботі з дітьми» (10 хв);

Підсумок семінару (2 хв.).

Тренінгова програма для вихователів

«Художнє краєзнавство: сутність і патріотично-виховний потенціал»

№	Назва заходу	Мета	Форма роботи та її елементи
1	Близькі та невідомі основи художнього краєзнавства	Ознайомити учасників із специфікою цього виду краєзнавчої роботи; розглянути можливості проведення заходів художнього краєзнавства на матеріалі культурно-історичної спадщини краю	<i>Семінар-практикум.</i> Укладання понятійного поля художнього краєзнавства; Вправа «Артефакти художньої культури»
2	Художнє краєзнавство пряме та опосередковане: як проводити з дошкільниками	Ознайомити учасників з видами художнього краєзнавства (пряме та опосередковане); розкрити методичні основи їх використання у практиці ЗДО	<i>Практикум.</i> Створення видового поля структури художнього краєзнавства. Ділова гра: «Очно чи дистанційно?»
3	Як створити цікаву віртуальну художньо-краєзнавчу екскурсію та організувати її для дітей	Відпрацювати етапи створення та проведення віртуальної художньо-краєзнавчої екскурсії (на місцевому художньо-краєзнавчому матеріалі)	<i>Практикум.</i> Практична робота з фото та відео матеріалами зі створення віртуальної екскурсії для дошкільників
4	Етапи проведення художньо-краєзнавчої роботи в ознайомленні дітей з культурно-історичною спадщиною рідного краю	Вправляти вихователів у розробці планування освітньо-виховної роботи з дошкільниками за включення елементів художнього краєзнавства	<i>Семінар-практикум.</i> Розробка системи роботи з дітьми щодо проведення заходів художнього краєзнавства у контексті освітньо-виховної роботи упродовж навчального року

МІНІ-ЛЕКЦІЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ МАЙСТЕР-КЛАСУ З ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ДЛЯ ВИХОВАТЕЛІВ

Використання програми Wondershare Filmora для створення відеоекскурсії (на матеріалі художнього краєзнавства м. Прилуки)

Мета: сприяти освоєнню технологій імпортування відео, аудіо та зображення різних форматів; редагувати відео, аудіо або музичний трек, додавати ефекти, переходи, накладки та ін.; експортувати відредаговані відео до певних форматів відео, мобільного пристрою; розвивати вміння поділитися відредагованим відео на популярних сайтах обміну відео (YouTube); формувати знання, прищеплювати та відпрацьовувати навички педагогів щодо використання сучасних технологій при плануванні та прогнозуванні результатів своєї діяльності, при практичному здійсненні свого плану дій, проведенні контролю та аналізі результатів виконаної роботи; розвивати творчу активність педагогів.

Обладнання: ноутбуки з програмою Wondershare Filmora, мультимедійний проектор, тека з медіафайлами про видатного українського актора театру та кіно, прилучанина Миколи Яковченка.

Хід майстер-класу

Успішний досвід освітніх онлайн-платформ доводить, що відео може бути не лише розвагою, але й ефективним інструментом для навчання. І створити такий інструмент може кожен педагог. Саме тому, сьогодні ми з вами разом будемо вправлятися в створенні відеоекскурсії по м.Прилуки, де народився геніальний актор Микола Яковченко.

ПЕРЕД ПОЧАТКОМ СТВОРЕННЯ МЕДІАФАЙЛУ!!!

Насамперед, важливо чітко розуміти мету та очікуваний результат від відео.

На підготовчому етапі треба відповісти на запитання:

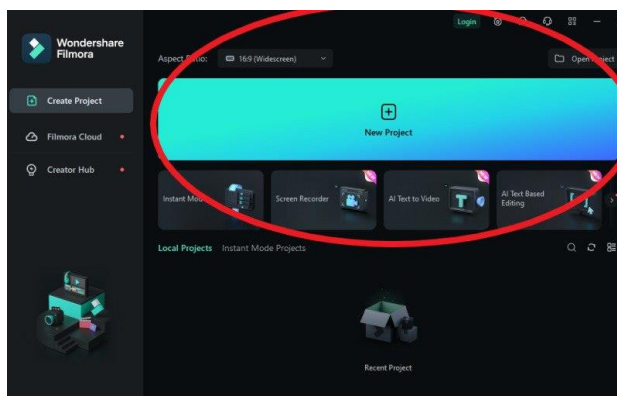
що я хочу показати/розказати своїм вихованцям?

як я хочу це зробити?

який результат матиме перегляд відео для моїх вихованців?

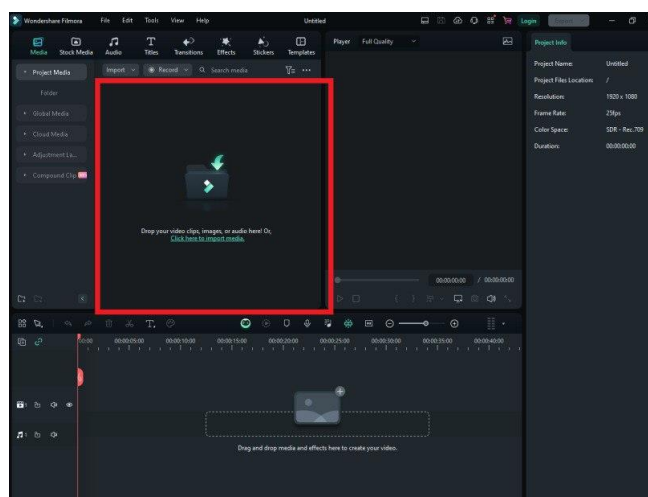
Наступний важливий етап – структурування матеріалу відповідно до визначеної раніше мети відео.

1. Після запуску програми на комп'ютері виберіть „New Project“, щоб увійти у вікно редагування.

2. Є 3 способи імпорту файлів мультимедіа, включаючи фотографії, відео та аудіо, у Wondershare Filmora.

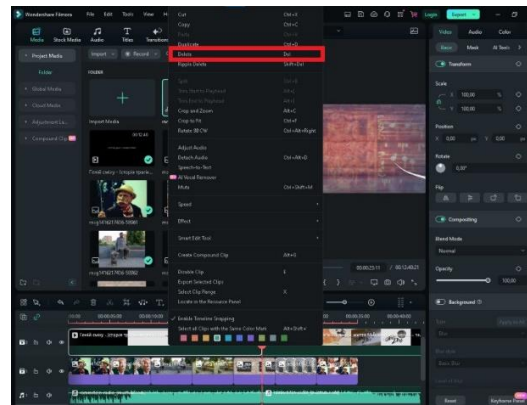
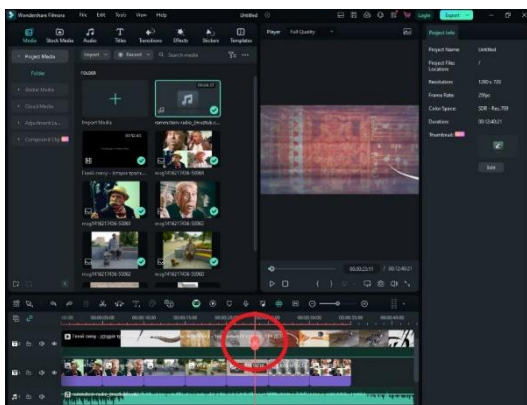
- ✓ Натисніть „Click here to import media“ у лівій частині головного вікна, щоб переглянути медіафайли на вашому комп'ютері та імпортувати їх у програмне забезпечення.
- ✓ Перейдіть до меню „File“ і натисніть кнопку „Import media“, щоб вибрати файли з локальної папки та імпортувати їх до програми.
- ✓ Перетягніть медіафайли у програму.

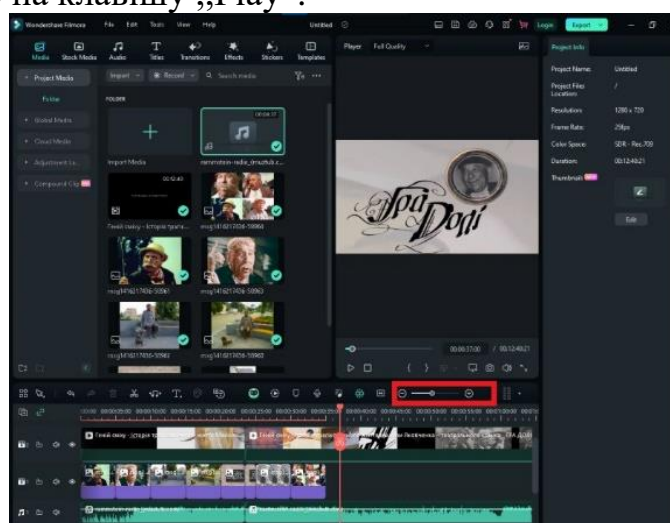
Після імпорту у Wondershare Filmora ви можете керувати медіафайлами, як вам необхідно.

3. Наше відео містить фрагменти, які є зайвими. Тому ми будемо їх відрізати. Натискаємо на відео ЛКМ і воно з'являється у вікні перегляду. Нижче вікна перегляду є кнопка „Click to split“. Натискаємо перегляд відео і зупиняємося на тій його частині, яка нам не потрібна. Натискаємо на цю клавішу і наше відео розділилося на 2 частини. Ту частину, яка нам не потрібна ми натискаємо на відео ПКМ і натискаємо клавішу delete.

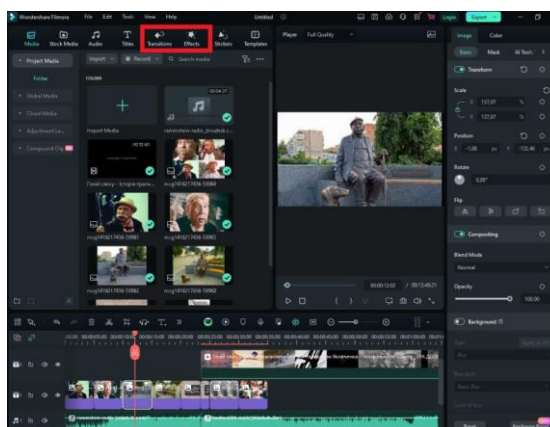
Переносимо і музичний файл, давайте подивимось, що в нас вийшло.

4. Вікно перегляду можна за допомогою мишки розсовувати, щоб зручно було дивитися. У нас є бігунок, який повинен стояти на початку відеоролика і після цього натискаємо на клавішу „Play“.

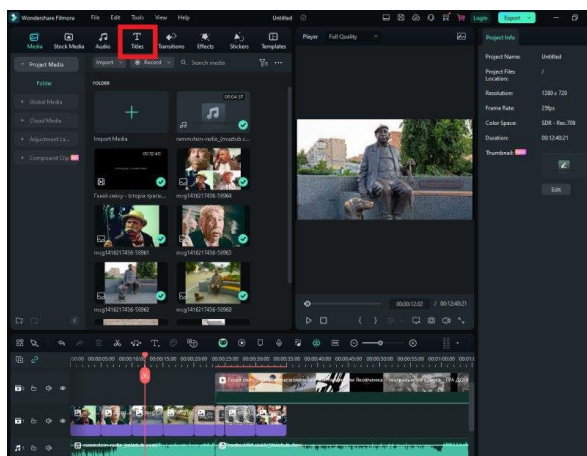

5. Для того, щоб наш фільм виглядав більш ефектно, ми додаємо відео ефекти та відео переходи. Натискаємо на вкладку „Transitions“ або „Effects“. Тут їх декілька. Виділяємо ефект і мишкою рухаємо на відео файл. Беремо мишкою ефект і рухаємо на інші файли. Перевіримо, чи скрізь у нас розміщені відео ефекти.

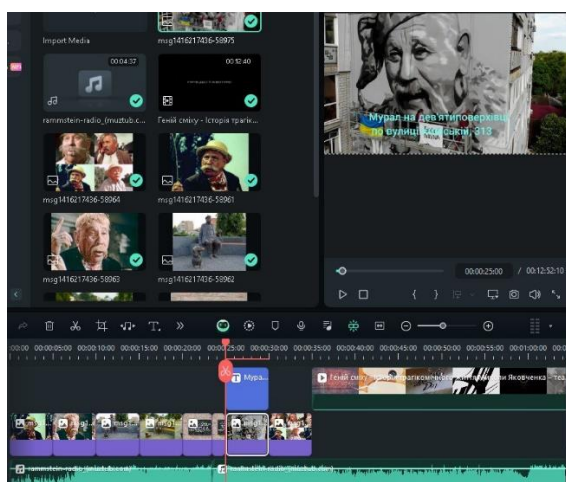

6. А тепер давайте перевіримо наш фільм спочатку. Натискаємо кнопку „Play“. Вже більш яскраво виглядає наш фільм.

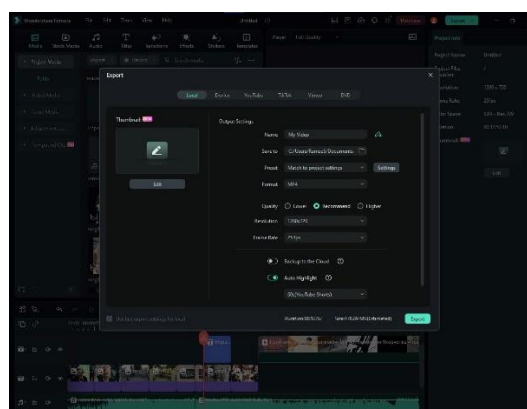
7. Знову повертаємось на початок ролика і переходимо до вкладки „Titles“.

Натискаємо на „Titles“, щоб додати напис на будь-який фрагмент фільму. Я напишу „Мурал на дев'ятиповерхівці по вулиці Київській, 313“. На екрані перегляду з'явиться текст і колір зображення, на якому буде напис. Також є додаткові можливості можна змінити анімацію, назву, а також шрифт та колір тексту. З анімацією можна пограти і обрати ту, яка сподобалась найбільше. Ось так це буде виглядати.

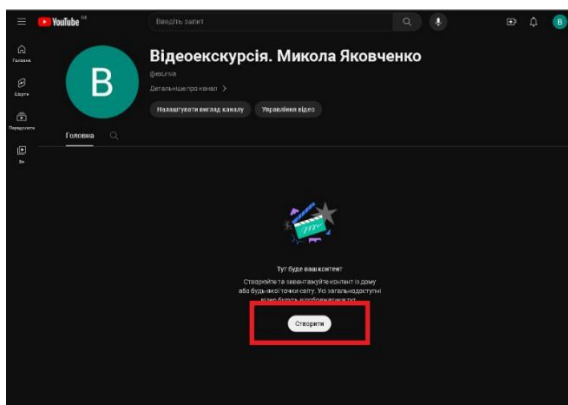

8. І залишився останній крок – зберегти наш фільм на комп'ютері. Натискаємо на клавішу „Export“. З'являється нове вікно. У верхньому рядку пишемо назву фільму, а у нижньому рядку обираємо місце для збереження відеофільму.

Час збереження відеофільму залежить від його розміру. Файл буде збережено у зручному для вас форматі (MP4, WMV) і в подальшому його можна використовувати як звичайний відео файл: копіювати, відтворювати з використанням відео програвачів, конвертувати, вставляти в слайдові презентації тощо.

8. Щоб завантажити відео з комп'ютера в YouTube, необхідно: 1)увіти у YouTube Студію; 2)У правому верхньому куті натиснути „СТВОРИТИ“ і потім „Завантажити відео“; 3)вибрати потрібний файл.

ПІДСУМКИ: Формування ІКТ-компетентності сприяє всебічному розвитку педагогів; їх самовдосконаленню; бажанню вчитися впродовж усього життя; розумінню інформаційно-комунікаційних процесів; здатності застосовувати опановане у професійній діяльності; удосконалювати професійну майстерність; застосовувати набуті знання у педагогічній практиці, що забезпечує підвищення якості освіти. Тож, шановні педагоги, крокуємо в ногу з часом, будьмо професійно компетентними, бо саме від нас залежить майбутнє наших дітей, майбутнє держави.

Список клавіш

Нижче наведено список клавіш, які можна використовувати у Wondershare Filmora.

Модуль	Команда	Поєднання клавіш Windows
Файл	Новий проект	Control-N
Файл	Відкрити проект	Control-O
Файл	Зберегти проект	Control-S
Файл	Зберегти проект як	Control-Shift-S
Файл	Архівувати проект	Control-Shift-A
Файл	Імпорт медіафайлів	Control-I
Файл	Запис закадрового голосу	Alt-R
Файл	Налаштування	Control-,
Файл	Вихід (Mac: Quit)	Alt-F4
Файл	Скасувати	Control-Z
Файл	Повторити	Control-Y
Файл	Вирізати	Control-X
Файл	Копіювати	Control-C
Файл	Вставити	Control-V
Редагування	видалити	Delete
Редагування	Видалення нерівностей (видалення та закриття розриву)	Shift+Delete
Редагування	Обрати все	Control-A
Редагування	Копіювати ефекти	Ctrl-Alt-C
Редагування	Вставити ефекти	Ctrl-Alt-V
Редагування	Показати властивості кліпу	Alt-E
Редагування	Розділити	Control-B
Редагування	Обрізати від початку до точки відтворення	Alt-[
Редагування	Обрізати до кінця від точки відтворення	Alt-]
Редагування	Кадрування та масштабування	Alt-C
Редагування	Повернути на 90 градусів за годинниковою стрілкою	Ctrl-Alt-Right Arrow
Редагування	Повернути на 90 градусів проти годинникової стрілки	Ctrl-Alt-Left Arrow
Редагування	Зміна швидкості та тривалості	Ctrl-R
Редагування	Створити Стоп-кадр	Alt-F
Редагування	Від'єднати звук	Control-Alt-D
Редагування	Вимкнути звук	Control-Shift-M
Редагування	Стабілізація	Alt-S
Редагування	Стабілізація	Control-Alt-C
Редагування	Зелений екран	Control-Alt-G
Редагування	Вставити	Shift-I
Редагування	Перезапис	Shift-O
Редагування	Перейменувати	Enter
Редагування	видалити	Delete
Редагування	Показати у Провіднику (Finder)	Control-Shift-R
Редагування	Застосувати	Alt-A
Перегляд	Програти	Space
Перегляд	Зупинити	Control-/
Перегляд	Повноекранний режим	Alt-Enter
Перегляд	Попередній кадр	Left
Перегляд	Наступний кадр	Right
Перегляд	Попередня точка редагування	Up

Перегляд	Наступна точка редагування	Down
Перегляд	Попередня секунда	Shift-Left
Перегляд	Наступна секунда	Shift-Right
Перегляд	Попередній знак	Shift-Up
Перегляд	Наступний знак	Shift-Down
Перегляд	На початок проекту	Home
Перегляд	Перейти до кінця проекту	End
Перегляд	На початок вибраного кліпу	Shift-Home
Перегляд	Перейти до кінця вибраного кліпу	Shift-End
Перегляд	Збільшити	Control+ =
Перегляд	Зменшити	Control+ -
Перегляд	Збільшення тимчасової шкали за розміром	Shift-Z
Перегляд	Встановити у точці	I
Перегляд	Точка відліку	O
Перегляд	Видалити точку початку відліку	Alt-I
Перегляд	Видалити точку кінця відліку	Alt-O
Маркер	Додати маркер	M
Маркер	Видалити маркер	Delete
Маркер	Редагувати маркер	Shift-M
Маркер	Перейти до попереднього маркера	Shift-Up
Маркер	Наступний маркер	Shift-Down
Різне	Довідка	F1
Різне	Експорт	Control-E

Засідання методичного об'єднання вихователів
«Сучасні підходи до виховання патріотизму: художнє краєзнавство»
у форматі «Світове кафе»

Мета: з'ясувати ступінь підготовленості педагогів до реалізації завдань патріотичного виховання дошкільників; спонукати педагогів до творчого самовираження та самовдосконалення; досягти єдиних підходів до співпраці педагогів, активної взаємодії, групової комунікації, спрямованої на широкий обмін думками, ідеями та досвідом; досягти спільних рішень у розв'язанні важливих питань. Розширювати уявлення про різноманітність напрямів діяльності з національно-патріотичного виховання. Розвивати творчий потенціал педагогів, комунікативні здібності, навички взаємодії у команді.

Матеріали: фішки: папір, олівці, ручки, ватмани, листи з завданнями для кожної групи, стікери.

ХІД ПРОВЕДЕННЯ:

1. Реєстрація учасників.

2. Вступне слово.

Педагогічна діяльність – це процес постійної творчості. Проблема, над якою ми сьогодні працюватимемо, хвилює кожного з нас. І не лише тому, що це – одне з пріоритетних завдань освіти, визначених державою, а й тому, що саме від того, як ми впораємося з ним, залежить наше майбутнє. Але спершу давайте привітаємося і познайомимося.

Гра «Годинник зустрічі» (вміння домовлятися, проявляти гнучкість, краще пізнати один одного).

Правила: 1. Призначте зустріч із тим, з ким хотілося би поспілкуватися.

2. Підійдіть до людини, разом оберіть годину, коли ви обоє вільні, місце зустрічі.

3. Зафіксуйте в годиннику прізвище та ім'я людини навпроти відповідної цифри.

4. Аналогічно потрібно заповнити всі 12 годин.

5. За сигналом знайдіть того, з ким зустріч назначена на певну годину.

6. Далі ведучий озвучує запитання. Протягом 1 хв дає відповідь на запитання.

7. За відповідною схемою проходить 12 зустрічей.

Питання:

1 година. Джерело натхнення. Хто надихає тебе найбільше і чому?

2 година. Уявляємо. Якби у тебе була можливість рік не працювати взагалі, чим би ти займався?

3 година. Дайте волю фантазії. Якби ти міг запросити на вечерю будь – яку історичну особистість, вигаданого персонажа чи реальну людину, хто б це був? Про щоб ти його запитав?

- 4 година. Перерва на каву. Що в житті приносить тобі найбільшу радість?
- 5 година. Зазирніть у свій смартфон. Якби ти міг залишити лише три додатки на своєму смартфоні, що це були б за додатки і чому?
- 6 година. Підзарядимо батарейки. Як відновити енергію після важкого робочого тижня. Ваші поради.
- 7 година. Світле майбутнє. Якою ти бачиш Україну через 10 років?
- 8 година. Супер герої. Якби у тебе була супер сила, що б це було?
- 9 година. Час для практики вдячності. Назвіть 5 речей, за які ви вдячні сьогодні.
- 10 година. Говоримо про самоцінність. Яким своїм досягненням в житті ти пишаєшся найбільше і чому?
- 11 година. Поділися своїми рекомендаціями. Розкажи про улюблений фільм, книгу.
- 12 година. Національна ідентичність. Що для тебе означає бути українцем / українкою.

Ще однією важливою складовою співпраці є чітке озвучування правил.

2. А зараз запрошую всіх до «Педагогічної кав'ярні».

Для цього нам потрібно поділитися на групи. Діляться за допомогою цукерок або інших фішок.

Обговорення правил етикету «Педагогічної кав'ярні»:

- Фокусуйтеся на самому важливому;
- Не сидіть в стороні – діліться своїми ідеями і думками;
- Говоріть те, що думаєте;
- Отримуйте задоволення від процесу;
- Малюйте та пишіть на скатертинах – тут це можна та потрібно.
- Слухайте, щоб розуміти. Слухайте всіх та всі разом.
- Будьте активними;
- З'єднайте ідеї в єдине ціле.

Вихователь-методист: На цій зустрічі ми поговоримо про те, як виховувати справжніх патріотів, високоморальних особистостей, яким притаманні загальнолюдські цінності та любов до Батьківщини. Тож який він, патріот?

Вправа «Риси патріота»

Учасники працюють у командах, потім по черзі називають риси, а вихователь-методист записує їх на дошці.

Наприклад: відповідальність, мужність, самостійність, ініціативність, активність, повага, доброзичливість, ввічливість, щирість, працьовитість, гостинність, гуманність, толерантність.

Вихователь-методист: Тепер ми розуміємо, які завдання стоять перед нам. А які умови необхідно для формування основ патріотизму? Спробуємо записати їх на схемі.

Педагоги спільно визначають умови, записують їх на індивідуальних аркушах, а вихователь-методист – на фліпчарті. Щодо кожної умови вихователь-методист робить коротке узагальнення.

Умови формування основ патріотизму

1. Системна, послідовна робота з національного виховання.
2. Інтеграція завдань національного змісту в різні види діяльності.
3. Патріотична налаштованість педагогів (вихователь має бути для дітей прикладом гідного громадянина).
4. Україномовне середовище в дитсадку і в родині.
5. Співпраця з родинами.
6. Залучення дітей до суспільно корисної діяльності.
7. Екскурсії, краєзнавчі походи.
8. Відповідне розвивальне середовище (народознавчі куточки, міні-музеї сучасного українського мистецтва, фотовиставки тощо).

Вправа «Колесо балансу»

Вихователь-методист: Проаналізуємо, наскільки ми забезпечуємо ці умови для своїх вихованців. У кожного з вас є зображення «колеса балансу». Воно поділене на 8 секторів, кожен з яких позначає певну умову і має 10 поділок. Поміркуйте, як би ви оцінили ефективність своєї роботи в кожному з цих напрямів за шкалою від 1 до 10, і зробіть відповідні позначки на схемі. З'єднайте їх.

- Яка фігура у вас утворилася?
- Які напрямки «провисають»?
- Що іще слід удосконалити?
- Що стає на заваді?

Вихователь-методист: Патріотизм як моральна якість має інтегральний зміст. З огляду на це в педагогічній роботі поєднано ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, народознавство, засоби мистецтва, практична діяльність дітей (праця, спостереження, ігри, творча діяльність та ін.), національні, державні свята.

- Якщо розглядати патріотизм через поняття «ставлення», можна виділити кілька **напрямів формування ставлення**.

Вихователь - методист роздає аркуші на яких написано (1хв.)

«Формуємо патріотизм у дітей через ставлення до...», ви закінчуєте це речення своїм визначенням.

- природи рідного краю;
- природи рідної країни;
- рідного дому, рідного краю, дитячого садка, міста;
- своєї сім'ї, родини, роду і родоводу;
- людей, які живуть в рідній країні;
- моральних цінностей;
- історії держави;
- до державних символів;
- традицій і звичаїв свого народу;
- культури свого народу;
- любові, поваги до своїх національних особливостей;
- толерантне ставлення до представників інших національностей, до ровесників, батьків, сусідів, інших людей;
- гідності по відношенню до себе як представнику свого народу;

- шанобливого ставлення до людини-трударя та результатів її праці;
- рідної землі;
- захисників Вітчизни;
- загальнонародних свят.

Вправа «Знайомтесь, мій рідний край! Запрошую на гостини!»

Завдання: запропонуйте/розробіть екскурсійний маршрут/екскурсію, що знайомить з традиціями нашого міста; визначте перелік місць та екскурсійних маршрутів, які Ви порекомендували б відвідати у нашому місті.

3. Меню кав'ярні (визначили п'ять пріоритетних питань у дошкіллі):

- Коктейль «Родинний» (спільно з батьками виховуємо маленьких патріотів);
- Торт «Інтерактивний» (шляхи формування соціально-громадянської компетентності вихователя).
- Гарячий шоколад «Мудра порада» (сучасні діти – інші підходи до роботи).
- Тістечко «Родзинка» - (комфортний перехід дитини від дошкільного віку до початкової школи).
- Кава чорна «Міцна» (гармонія в колективі – успіх у справі).

Після визначення питань кожна команда отримує свою скатертину із зазначеним питанням. В команді обирається господар столу, який не покидає свого місця на відміну від інших членів команди. Для оптимізації процесу обговорення та виконання завдання команди фіксують всі ідеї на паперових скатертинах у вигляді малюнків, графіків, висловів, діаграм. Після закінчення раунду гості переходять за інший стіл і приступають до обговорення відповідного питання, тоді як господар столу залишається на місці. Він має привітати «нових гостей» та озвучити сутність обговорюваного питання.

На етапі обговорення Господиня кафе(Вихователь-методист) підтримує та спонукає учасників до активної роботи, повідомляє про закінчення раунду, стежить за тим, щоб усі ключові ідеї були записані та візуалізовані.

Процес обговорення закінчується тоді, коли всі відвідувачі кафе побували за всіма столиками.

4. Вернісаж паперових скатертин. Учасники розміщують свої плакати на дошці та проводять взаємні обговорення. А вже потім загальне обговорення.

Підведення підсумків.

Вправа «Валіза – кошик – м'ясорубка»

Мета: Підведення підсумків кожним учасником.

Вихователь методист: Наш тренінг підходить до кінця. Я пропоную висловити вам свої враження від неї на стікерах та наклеїти на ватман, де намальовано валізу, кошик та м'ясорубку.

На квіточці написати той найважливіший момент, який кожен з вас особисто виніс із тренінгу, який він бажає забрати із собою та використовувати у своїй діяльності. Свою відповідь розмістіть, будь ласка, на «валізі».

Те, що виявилось цікавим для вас, але поки що ви не готові застосовувати його в своїй роботі, тобто це те, що необхідно доопрацювати, домислити, «докрутити». Наклейте квіточку на зображення «м'ясорубки».

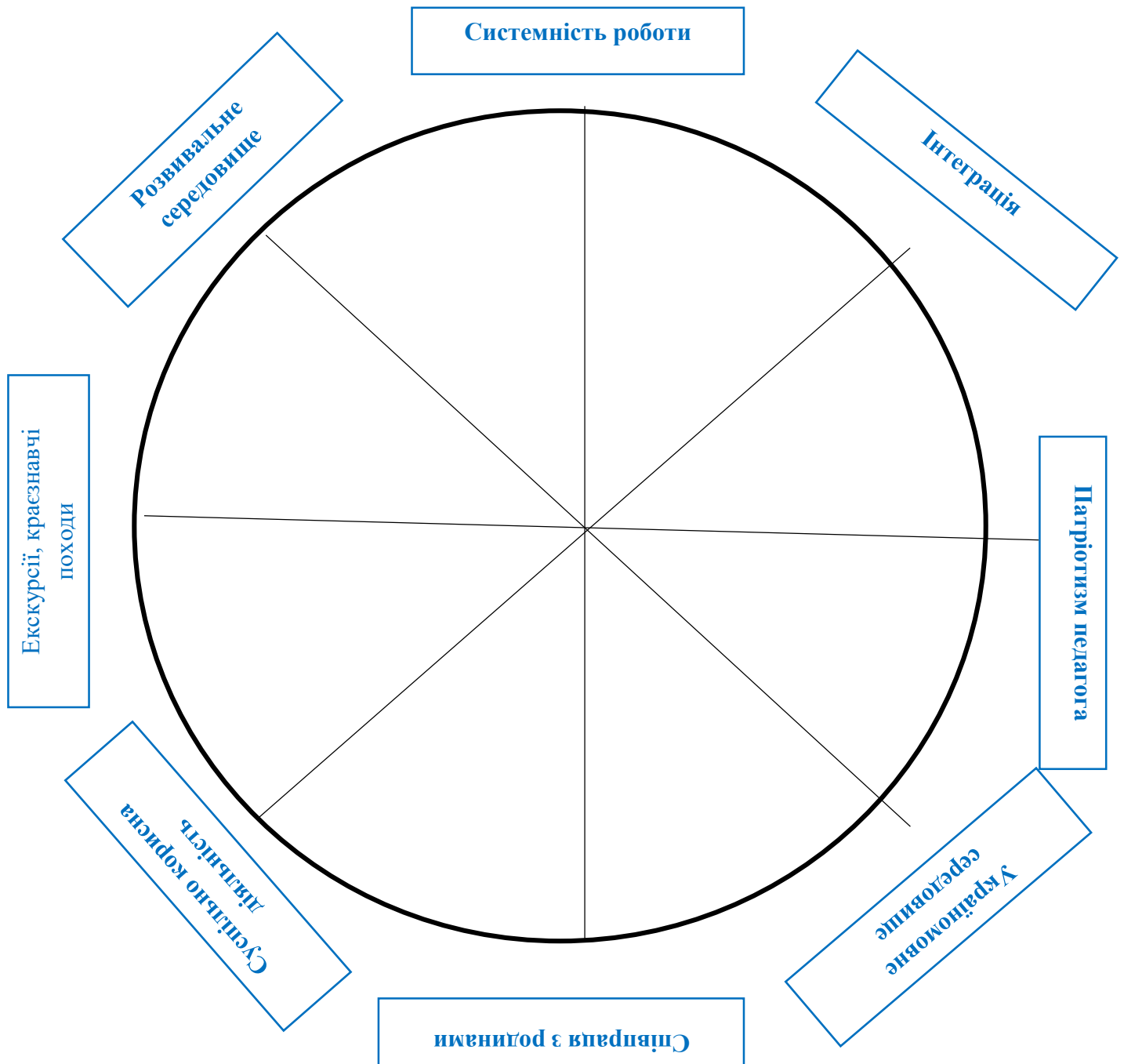
Те, що було не потрібним, не цікавим, те, що ви не використовуватиме напишіть на квіточці і наклейте на зображення «кошик для сміття».

Дякую, колеги, за насичений та плідний день співпраці, за чудову можливість обмінятися думками, творчими здобутками, корисними рекомендаціями.

«Абетка форм роботи з батьками»

- А** – анкетування, акція (патріотична, благодійна), «аукціон ідей».
- Б** – батьківські збори, брифінг, брейн-ринг, бліц-опитування.
- В** – виставка, вечір запитань та відповідей, відпочинок у вихідні дні, вікторина, «вулик ідей», всеобуч, виставка (спільна з дітьми).
- Г** – гурток за інтересами, газета.
- Д** – ділова гра, дискусія, диспут, драматизація, день відкритих дверей.
- Е** – екскурсія, естафета, експрес-семінар, ерудит-шоу.
- Є** – «єднальне коло».
- Ж** – журнал (усний, сімейний).
- З** – змагання, зустріч з цікавими людьми.
- І** – інтерв'ю, інформаційний лист, інтелектуальна гра.
- Й** – йога.
- К** – конкурс, консультація, конференція, колаж, квест, КВК, круглий стіл, «картотека добрих справ».
- Л** – лекторій, «лабораторія педагогічних знань».
- М** – майстер – клас, «мозковий штурм».
- Н** – народна гра.
- О** – опитування.
- П** – практикум, піший перехід, пам'ятка, поради́ник, презентація досвіду, проектування, портфоліо, папка-пересувка.
- Р** – рольова гра, розвага.
- С** – семінар, свято, «скринька пропозицій».
- Т** – тренінг, тестування, творча майстерня, трудовий десант, толока.
- У** – «університет педагогічних знань».
- Ф** – фестиваль.
- Х** – хвилинки емпатії.
- Ц** – цитатна суперечка.
- Ч** – чаювання (педагогічне).
- Ш** – «школа молодих батьків».
- Щ** – «щоденник добрих справ».
- Ю** – ювілей визначних дат.
- Я** – ярмарок.

Колесо балансу «Виховання патріотів»

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ РОБОТИ З БАТЬКАМИ (НА ФОРМУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Додаток И.1

Майстер-клас із виготовлення мішечків-оберегів з елементами традиційної вишивки Чернігівщини для воїнів-захисників України (проводиться з батьками)

Мета: формувати почуття патріотизму в усіх учасників заходу, любові до свого народу, України; ознайомлювати з традиційною культурою Чернігівщини (вишивка); виховувати інтерес та повагу до національної культури; розвивати вміння практичного виготовлення оберегу для воїнів-захисників; мотивувати учасників освітнього процесу до волонтерської діяльності.

Попередня робота:

- здійснити пошукову роботу, з'ясувати, що таке оберег та правила виготовлення оберегу;
- відвідати онлайн-виставку «Українські обереги» у місцевому художньому відділі краєзнавчого музею;
- здійснити роботу з опрацювання інтернет-джерел;
- дослідити, які речі є оберегами у родинах вихованців ЗДО;
- з'ясувати: чому найбільшу захисну силу має оберег, створений руками дитини;
- провести пошукову роботу серед містян і педагогів закладу освіти з метою виявлення відомостей про родичів вихованців, які на даний час захищають нашу землю;
- провести зустрічі із ветеранами та учасниками російсько-української війни;
- підготувати тканину із заздалегідь вишитим орнаментом з орнаментикою та кольоровою гамою традиційної вишивки Чернігівщини .

Матеріали: шматочки тканини; нитки відповідно до задуму рукоділки (за тоном тканини або контрастні); елементи декору – тасьма, стрічки. Насіння чорнобривців для наповнення.

Хід майстер-класу:

I. *Організаційна частина.* Підготовка робочих місць. Повторення правил

безпеки.

II. Мотивація діяльності.

Під час вишивання оберега для чоловіків, жінка в молитві і любові, в думках про захист та підтримку солдатів, згадуючи своє коріння, своє значення як Жінки-Берегині, славлячи Рід наш, створює на енергетичному рівні неймовірну силу, що здатна впливати на хід історії, коли вона вишиває конкретні символи. Велика кількість жінок здатні створити в тисячі разів потужніше енергетичне поле над Україною. Енергетику такого поля становить Любов, бо Любов - це найбільша сила на Землі!

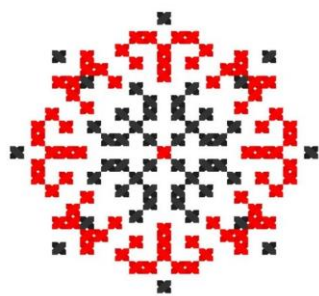
Вишиваючи тканину для майбутніх мішечків-оберегів, беручи голку та нитку, кожна жінка вшиває в фізичному світі свою проекцію майбутнього, де панує Мир та Любов, чоловіки вдома, а діти щасливі; де Країна квітне й розвивається, де панує повага та розуміння між людьми, благополуччя і радість. Для воїна, який зараз знаходиться у гарячих точках, далеко від близьких, такий прояв Жіночої підтримки неабияк важливий, додасть Віри та мужності, Надії та натхнення!!! Коли чоловіки отримають наші вишиті обереги, то - відновлюватимуть свої сили та набиратимуться нових, створюватимуть навколо свого тіла додатковий невидимий енергетичний захист! Любов, вкладена Вами, здатна виліковувати Дух, Тіло та Розум, а ця сила може змінювати реальність на полі бою.

Козаки-характерники, відомий факт, могли зупиняти кулі, змінювати свідомість ворога та навіювати думки. У кожного козака були з собою вишиванка, вишита люблячою матір'ю, бабусею чи дружиною. Та чужих дітей не буває, тому зараз кожен чоловік це – наш син, Український син! Тож, створимо для наших мужніх хлопців справжній захист, передамо їм нашу Любов, нашу Віру та нашу підтримку!!!

Попередньо Ви вишили за власним бажанням та вподобанням шматочки тканини, відповідно запропонованих схем.

С В О Б О Д А
www.ornament.name

М И Р
www.ornament.name

П Е Р Е М О Г А
www.ornament.name

Традиційна орнаментика вишивки Чернігівщини

Тож давайте разом пошиємо мішечок-оберіг для наших воїнів-захисників!

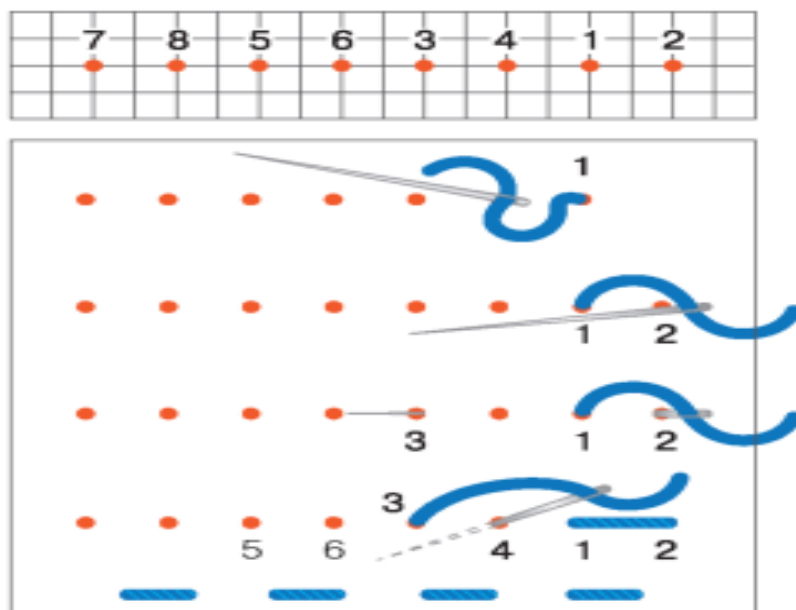
III. Практична робота

Батьки вихованців старшої групи ЗДО працюють відповідно інструкційних карт

Послідовність пошиття мішечка:

1. Підготувати тканину для роботи.
2. Визначити лицьову та виворітну сторону тканини.
Розкроїти прямокутник зі сторонами 8x4 см.
3. Покласти прямокутник лицьовою стороною вниз.
4. Зрізи прямокутника загнути направляючи до середини на 2см від кожного краю.
5. Зігнути прямокутник навпіл, так щоб лицьова сторона була всередині.
6. З'єднати зрізи швом „Назад голку“ відступаючи від краю 1см.
7. Вивернути торбинку, попрасувати.
8. Зав'язати стрічкою, прикрасити.

Інструкційна карта. Виконання шва «Назад голку»

IV. Заключна частина

Наша робота над виготовленням мішечка-оберега завершена. Пропоную наповнити його насінням чорнобривців, які є символом: для матерів – синівської чоловічої сили, святості, чистоти й добра. Діти ж пов'язують ці квіти з образом матері. Для них – це символ отчого дому, материнської любові, Батьківщини. Ці обереги діти віднесуть у місцевий волонтерський штаб, і вони будуть передані безпосередньо нашим воїнам-захисникам на Схід України.

**Селфі-квест (для проведення з батьками)
з художнього краєзнавства «Моє місто – моя історія»
(на основі елементів культурно-історичної спадщини м. Чернігова)**

Мета: формувати у батьків вихованців старшої групи інтерес до вивчення культурно-історичної спадщини міста, розвивати пізнавальну активність, сприяти розвитку історичної пам'яті, уваги, кмітливості, вміння працювати в команді; виховувати почуття патріотизму та риси справжнього громадянина своєї держави, зацікавити батьків вихованців вивченням історії рідного міста.

Матеріали та обладнання: бейджики для команд, маршрутні листи, завдання для команд, пензлик, коробка з піском, спагетті, маршмелоу, гімн на ватмані та хмаринки з пропущеними словами гімну, кульки, дротики для дартцу, пазли «Катерининський бастион», фото рамки для селфі-фото гаджети, QR-код «Фонтан з цапами».

Хід заняття

I. Організаційний етап

21 вересня Чернігів святкує день міста.

Чернігів - одне з найдавніших міст України з дивовижною історією та архітектурними пам'ятками. Впродовж всієї своєї історії він був одним з головних осередків політичного, економічного, культурного життя сучасної території українців.

II. Актуалізація опорних знань учасників

Бесіда за запитаннями

1. Які легенди походження назви міста Чернігів вам відомі? (Легенда про князя Чорного, про першопоселенця Чернегу, про давнє плем'я «Чорні клобуки», які жили на території Чернігівського краю в давнину, про тваринок «сарна», яких було багато в лісах, так як в деяких документах трапляється назва Сернігів, про Чорний гай, трансформація словосполучення якого перейшла в сучасну назву).

2. В якому столітті засноване наше славетне місто? (VII ст.)

I. Селфі-квест «Моє місто- моя історія»

Правила гри «Селфі-квест»

1. «Селфі-квест» розрахований на 3 команди «Легенда», «Десна», «Перлина Чернігова».

2. Гра складається з 5 станцій, які розміщені біля визначних місць Чернігова.

3. Місцезнаходження станцій зашифроване певним завданням. Щоб знати куди далі рухатися треба його виконати. Завдання командам роздає координатор, який знаходиться біля кожної з локацій. За правильно виконане завдання команди отримують квестомани. Максимальна кількість, яку можна отримати – 3, мінімальна – 1. При визначенні їх кількості координатор враховує знання міста, креативність, злагодженість, швидкість команди.

4. На кожній станції команда має зробити селфі на фоні визначного місця Чернігова з певними атрибутами для фото, відправити на номер вихователя-методиста.

5. Вихователь-методист фіксує порядок отримання фото з кожної локації від кожної команди. Команда, яка першою прислала 5 фото з усіх локацій, отримує додатково 2 квестомани, друга – 1 квестоман.

6. По закінченню проходження всіх п'яти станцій команди повертається до вихователя-методиста.

7. Перемогу отримає команда, яка зібрала найбільшу кількість квестоманів.

Місцезнаходження станцій:

- 1 – Стилізований Катерининський бастион
- 2 – Чернігівський колегіум
- 3 – Фонтан з скульптурою цапів
- 4 – П'ятницька церква
- 5 – Пам'ятник Богдану Хмельницькому

«Десна»	3	2	1	4	5
«Легенда»	2	1	3	5	4
«Перлина Чернігова»	5	4	2	3	1

(Відбувається розподіл на команди, вихователь-методист роздає їм завдання для з'ясування першої станції для селфі-фото)

Станція 1 (Стилізований Катерининський бастион)

У цьому році під час реставрації Гарматної алеї на Валу з'явився додатковий оглядовий майданчик, він же чудова фотозона, бо звідси відкривається чудовий краєвид нашого міста. Це стилізоване відтворення бастиону колишньої фортеці 18 ст. Ще його називають Катерининський.

Завдання для команд:

Завдання „АРХЕОЛОГ“: перед вами знаходиться коробка, на дні якої написані слова, які стосуються міста Чернігів, зверху насипаний пісок. Ви маєте за допомогою пензлика за відведений час, розчистити пісок та знайти ці слова.

Завдання, щоб знайти наступну локацію:

А	М	И	М	Б	Д	Г	Ш	Й	С	П	Л	З	Л
В	Ч	Е	Р	Н	І	Г	І	В	С	Ь	К	И	Й
М	К	Г	О	П	А	В	І	Ч	Ц	Н	Г	Р	Е
О	А	Й	В	П	А	Р	О	Л	Д	Ж	Є	Ч	ЧТ
Щ	Ф	П	Й	К	О	Л	Е	Г	І	У	М	И	У
Й	І	В	Ф	Ч	С	О	Л	Н	Г	Ш	Д	У	Б

Відповідь: Чернігівський колегіум.

Станція 2 (Чернігівський колегіум)

У центрі Чернігова, на Валі розташована одна з найдивовижніших архітектурних споруд міста, один з найстаріших серед навчальних закладів в Україні, заснований у 1700 році.

Завдання „НАЙВИЩА ДЗВІНИЦЯ“: В Чернігові на території Троїцько-Іллінського монастиря між 1770 і 1780 роками побудовано дзвіницю висотою 58 м. архімандритом Іоїлем Биковським). Вона вважається найвищою на території Лівобережжя.

Завдання для команд: побудувати найвищу дзвіницю за допомогою спагетті та маршмелоу.

Завдання, щоб знайти наступну локацію: складіть пазл і дізнайтесь наступну свою станцію. Відповідь: Фонтан з скульптурою цапів.

Станція 3 (Фонтан з скульптурою цапів)

Більше ста років тому у Чернігові оселився відомий письменник Михайло Коцюбинський. Тут він провів останні 15 років свого життя, написав багато творів. На знак поваги до видатного земляка у місті з'явилася скульптура героїв популярного твору письменника.

Завдання „ГІМН ЧЕРНІГОВА“: Чернігів має свій гімн. Музичний твір написали композитор Анатолій Ткачук та поет Іван Боренко. Потрібно вставити пропущені слова у гімн

Чернігів-град – перлина давнини,
В літописі слов'янської культури,
На березі Чарівної Десни,
Корінням вріс у стародавні мури.
Дитинець, Вал, гармати мовчазні,
Антонієвих рук земні творіння,
Соборів древніх бані золоті,
В космічні далі святістю промінять.

Завдання, щоб знайти наступну локацію: із запропонованих літер складіть ім'я покровительки торгівлі і з'ясуйте назву церкви, біля якої знаходиться ваша наступна станція для селфі-фото.

АААРПЕКВС ЯЯТНИПЦ

Відповідь: П'ятницька церква.

Станція 4. (П'ятницька церква). Ця споруда є унікальним витвором майстрів останнього періоду давньоруської архітектури. Її було споруджено в кінці 12 — на

початку 13 ст. на чернігівському посаді біля торгу і названо на честь покровительки торгівлі, сільського господарства, сім'ї. За однією з версій церкву збудували коштом багатих купців, за іншою - збудована на кошти князя Ігоря — героя «Слова о полку Ігоревім». Такий вигляд мала церква влітку 1943 року, до руйнування.

Завдання для учасників: Відскануйте QR – код, з'ясуйте, де знаходиться ваша наступна станція.

Відповідь: Пам'ятник Богдану Хмельницькому

Станція 5. (Пам'ятник Богдану Хмельницькому)

У 1955 році в Чернігові встановлено пам'ятник українському політику, полководцю, дипломату, провіднику Національно-визвольних змагань, творцю української козацької держави та її першому гетьману Богдану Хмельницькому. Саме там і знаходиться ваша наступна локація для селфі-фото. Але спершу ви маєте відповісти на запитання.

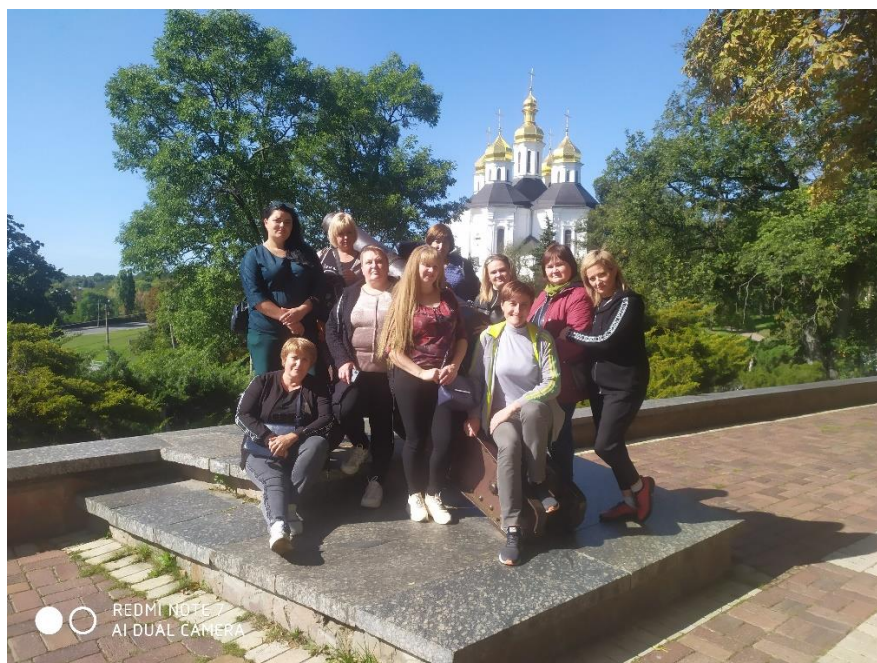
Завдання „ВЛУЧНИЙ СТРИЛЕЦЬ“: за допомогою дротиків потрібно лопнути кульки, всередині яких знаходяться запитання. Загальна кількість запитань – 8. Учасники команд мають обрати 4 та дати на них відповіді.

Запитання

1. Які легенди походження назви міста вам відомі?
2. Який мікрорайон Чернігова носить назву пухнастих домашніх улюбленців у множині? (Коти).
3. Яку назву носить атракціон - американські гірки, що нещодавно був встановлений в Чернігові? (Говерла).
4. Як називається центральна площа Чернігова? (Червона).
5. Хто був засновником печерного монастиря в Чернігові? (Антоній).
6. Хто зображений на сучасному гербі Чернігова? (Одноглавий орел).
7. Скільки гармат знаходиться на території Валу? (12 гармат)
8. Які історичні та архітектурні пам'ятки нашого міста вам відомі?

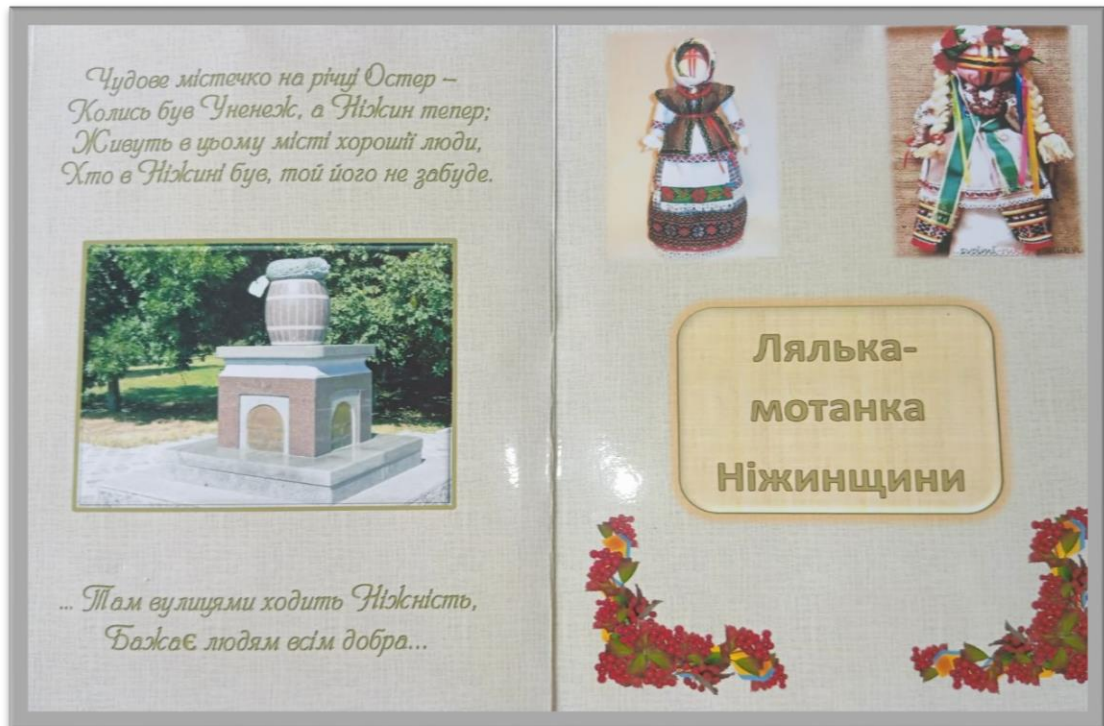
II. Підсумок квесту

Вихователь-методист підраховує квестомани кожної команди та оголошує переможця.

Світлини з експериментатором на згадку про селфі-квест

**ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ ЛЕПБУКІВ
регіональної тематики**

**План роботи художньо-краєзнавчої Студії
«Маленькі краєзнавці»
при міні-музею закладу дошкільної освіти**

ЗДО №.....

адреса розташування ЗДО.....

Контактні дані:

Тел.:.....

Email:.....

Напрямок роботи Студії «Маленькі краєзнавці» – художньо-краєзнавчий (поєднаний з просвітницьким, етнографічним і народознавчим напрямками).

Мета роботи Студії «Маленькі краєзнавці» – формувати ціннісне, особистісне, емоційно забарвлене ставлення учасників Студії до культурно-історичної спадщини рідного краю та Батьківщини.

Завдання роботи Студії «Маленькі краєзнавці»:

- 1) популяризація серед вихованців садочку та їхніх батьків зразків культурно-історичної спадщини рідного краю з метою їх духовного збагачення, формування ціннісного ставлення до національних духовних та історико-культурних надбань;
- 2) створення культурно-середовищного занурення учасників краєзнавчої студії на основі діалогу, гри, інтерактивності, продуктивної і пошукової діяльності у розвивальному середовищі ЗДО;
- 3) сприяння формуванню патріотизму у дітей дошкільного віку та їхніх батьків (як носіїв духовності та патріотизму у родинному середовищі);
- 4) проведення запланованих інформативних, просвітницьких заходів музейної педагогіки з учасниками Студії в очному та дистанційному форматі;
- 5) подальше включення дитини (і, за потреби, дорослих) у практичну самостійну пошукову та творчу діяльність, що змотивована відвідуванням музею.

Характер діяльності Студії: просвітницько-виховний, освітній.

Напрямок діяльності: інформування, розвиток творчих засад, спілкування.

Наукові засади діяльності Студії: музейна педагогіка, художнє краєзнавство.

Термін діяльності Студії: вересень-травень.

Керівництво студією:

Директор ЗДО

Вихователь-методист ЗДО

Вихователі ЗДО: 1) 2) .

Представник міського музею / художнього відділу музею.....

Представники батьківської спільноти, запрошені у якості екскурсоводів:

1)....2)....3)....

План роботи художньо-краєзнавчої Студії «Маленькі краєзнавці»

на II пол. 2022 р. – I пол. 2023 р.

№	Тема заходу	Форма роботи	Елементи роботи	Відповідальні	Термін проведення
1.	Як цікаво у музеї	Вступна зустріч.	Знайомство учасників. Короткий огляд міні-музею, його експонатів. Інтерактивна гра (за типом «Мікрофон») «Найбільш цікавий експонат». Творча гра-фантазія «Цей експонат у сучасності»	Вихователь-методист ЗДО; вихователь старшої групи, експериментатор	Вересень
2.	Мандруємо з екскурсоводом	Бесіда запрошеного екскурсовода.	Бесіда. Віртуальна екскурсія містом. Обговорення баченого. Обмін думками.	Працівник місцевого музею	Жовтень
3.	Я екскурсовод -	Групова творча справа	Розглядання експонатів музею ЗДО Творча робота Обмін думками Уявна подорож	Вихователь, дитина-екскурсовод	Листопад
4.	Граємося! (дитячі іграшки в музеї)	Міні-лекція «Ігри та іграшки наших прабабусь»	Міні-лекція. Презентація народних іграшок Народні ігри	Вихователь, Дві дитини-ведучі. Батьки-ведучі	Грудень
5	Традиції моєї родини – традиції мого народу	Самостійна творча робота дітей на тему «Мій малюнок у музеї»	Самостійна творча робота дітей на народознавчу тематику спільно з батьками в домашніх умовах	Проводиться в умовах домашнього перебування дітей, за участі батьків	Січень
6.	Перші кроки у мистецтво	Зустріч із запрошеним фахівцем художнього відділу місцевого	Бесіда. Розгляд картин місцевих живописців. Пластичне інтонування	Вихователь, фахівець художнього відділу місцевого музею	Лютий

		музею	образів картин. Творча міні- студія малюнку		
7.	Гончарство мого краю	Зустріч з місцевим гончарем	Бесіда. Перегляд мультимедійної презентації «Яка глина потрібна гончареві?». Дослідницька діяльність зі зразками глини. Короткий майстер-клас з гончарства (адаптований до умов роботи).	Запрошений майстер-гончар; експериментатор; вихователь	Березень
8.	Книжка в музеї та музей книги	Бесіда Майстер-клас	Доповідь фахівця музею. Пошукова діяльність «Як створити книжку». Пізнавально- творче завдання «Створи книжку про рідне місто».	Запрошений фахівець музею; Вихователь; Дитина- екскурсовод.	Квітень
9.	Рідний край, де живемо, Україною звемо	Підсумковий творчий захід	Колективне творче панно зі створених дитячих робіт. Обмін думками	Учасники студії, експериментатор	Травень

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ 6-7 РОКІВ**(на формувальному етапі експерименту)****Покликання на використані матеріали
міні-проєкту «Картини Сергія Шишка»***(матеріали інших авторів)*

С. Матвієнко. Творчий проєкт з художнього краєзнавства для дітей 6-7 років
«Ніжин мистецький» (2020 р.)

С. Матвієнко «Проєкт з художнього краєзнавства для дітей 6-7 років «Сергій
Шишко і Ніжин» (2017 р.)

**Навчально-тематичний план Програми
«Рідний край вивчаю, патріотом зростаю»**

<i>Назва</i>	<i>Форма та методи проведення</i>
1 блок «Мій рідний край, частинка України»	
Розкажи мені про мій край	Віртуальна мандрівка Чернігівщиною
Моя рідна мова – мова мого народу	Бесіда з використанням елементів історичних національних традицій
«Пишаємося Вами, мужні захисники України!»	Зустріч з захисниками Батьківщини. Обмін думками. НРД (малювання). Створення листів-малюнків захисникам України
2 блок «У родині зростаю, любов й повагу до неї виявляю»	
Звідки коріння моєї родини	Родинні посиденьки. Розглядання фотографій. День сім'ї
«Родинний відпочинок у місті».	Клуб вихідного дня за межами ЗДО
Маленькі мрії: моє місто у майбутньому	Гра-фантазування. Творча студія малюнку. Обговорення виконаних робіт.
3 блок «Застигла музика споруд (архітектура) мого краю»	
Величні маєтки Чернігівщини – пам'ятки давніх часів	Віртуальна екскурсія. Бесіда. Обмін враженнями. Міні-вікторина
Музеї – джерела пам'яті народу	Екскурсія до музею. Обговорення.
Славетний Ніжинський університет та його музеї	Віртуальна екскурсія до Картинної Галереї НДУ ім. М. Гоголя. Гра «Екскурсвод»
Подорож Цікавлика моїм рідним містом	Ігровий сторітелінг
4 блок «Народні ремесла мого краю»	
Лялька-мотанка Чернігівського Полісся	Майстер-клас для дітей і батьків «Створюємо ляльку-мотанку»
Чарівні гобелени	Евристична бесіда, робота НРД (художня праця)
Така неповторна вишивка (біла	

гладь) Чернігівщини	
Дорогим воїнам наші творчі роботи	дитяче волонтерство спільно з батьками
5 блок «Мій край, оспіваний і в малюнках втілений»	
Співучий Верьовка	Заняття з ознайомлення із соціумом. Музична розвага «Народна пісня: виконуємо з хором Верьовки»
Сергій Шишко і Ніжин	Художня студія, малювання. Створення виставки дитячих робіт за тематикою картин С. Шишка
Музична мандрівка (музично-хореографічне сьогодення мого міста / краю)	Розважальна програма
6 блок «Ярмарок літературно-театралізованих див»	
Як Гоголь уславив Україну	Перегляд відеоматеріалів. Бесіда з обговоренням.
Театр Марії Заньковецької	Робота з фотоальбомами. Складання творчих мініатюр
Театр байки Леоніда Глібова	Читання поезії. Театралізації

Ігровий сторітелінг

«Подорож Цікавлика моїм рідним містом (на прикладі м. Ніжина)»

Мета гри: *розвивати в дітей критичне мислення, грамотне мовлення, вчити їх виявляти засвоєність інформації художньо-краєзнавчого змісту (музика, література), удосконалювати навички орієнтування у двомірному просторі; формувати навички виступу на публіці.*

Гра проводиться з підгрупою дітей (по 6-7 учасників) з тим, щоб вони могли спокійно придумати варіанти відповідей, власну історію, виконати творчі завдання.

Опис гри: вихователь повідомляє дітей, що вранці до нього електронним листом звернувся його знайомий Цікавлик з тим, щоб йому допомагли зібрати в електронній книзі про їхнє рідне місто сторінки, які злодій Вірус видалив. Якщо діти допоможуть у відповідях відновити дані кожної із чотирьох пошкоджених сторінок – електронна книга буде працювати.

Вихователь: хлопчик Цікавлик дуже хоче дізнатися про те, що відбувається навколо нього. Він вивчає природу, будівлі міст, сіл, життя людей та записує усе в свою Електронну Книгу. Вона має назву «Мій рідний край». Учора він мандрував нашим містом, милувався ним й зробив кілька записів до цієї книги, але не встиг зберегти зроблене. Злодій Вірус вкрав кілька записів у книзі й тепер ці сторінки пусті... Цікавлик дуже розгубився, засмутився. Допоможемо Цікавликові, розповімо йому про наше місто?

З'являється лялька-хлопчик в українському костюмі, діти вітаються з ним, розглядають його. Від імені Цікавлика вихователь зачитує «електронного листа» й говорить, що не вистачає кількох сторінок. Демонструє макет «незаповненої» книги за допомогою мультимедійного зображення.

Вихователь звертається до дітей:

– Діти, допоможемо Цікавликові заповнити ці прогалини? Завдання будемо виконувати за допомогою чарівного кубика. Яка картинка на стороні

кубика випаде – таке завдання ми виконуємо.

Під час пошукових дій діти виконують *завдання*:

I сторона кубика. На одній із пустих сторінок зображені лише ноти та скрипковий ключ. Діти, заповнюємо музичну сторінку Електронної Книги. Визначте серед 4-х прослуханих музичних творів «Пісню про Ніжин» (сл. Ф. Вахутинської, муз. А. Якимця) та «Поліську польку», муз. І. Карабиця);

Віднайдіть на сторонах кубика зображення назв вгаданих творів (картинка із зображенням центрального скверу м. Ніжина картинка, де діти виконують польку).

Вихователь. Цю сторінку заповнено. Дякую, ви молодці!

II сторона кубика. *Вихователь.* Переходимо до наступного завдання, заповнюємо нову пусту сторінку електронної книги. У нашому місті жило багато видатних письменників і Цікавлик просить заповнити Літературну сторінку Електронної Книги. Покажіть серед ряду картинок портрет митця, чий літературні твори я назву та покажу ілюстрації до них.

Вихователь називає твори: «Ніч перед Різдвом», «Тарас Бульба», «Вовк та Ягня»). Діти відшуковують картинки за сюжетами творів та називають автора – М. Гоголя, Л. Глібова.

Вихователь. Молодці, діти, Цікавлик дякує вам за виконане завдання.

III сторона кубика. *Вихователь.* Наступна сторінка «Проклади маршрут». Завдання:

- 1) проклади олівцем схему пішогодного руху від центральної площі імені І. Франка до Миколаївського собору;
- 2) вкажи, які найдавніші історичні споруди міста є на цьому шляху;
- 3) коротко розкажи про них (будівля Бібліотеки НДУ, історичні будівлі вулиці Гоголівська, сквер імені Миколи Гоголя).

Вихователь. Завдання зараховано! Молодці, діти! Цікавлик відновив цю сторінку й дякує вам за виконане.

IV сторона кубика. Відкритий мікрофон «За що я люблю своє місто». Кожна дитина команди бере до рук паперове сердечко, яке зображене також

на стороні кубіку сторітелінгу та зазначає, за що вона любить своє місто. Коли усі учасники висловлять своє ставлення до рідного міста – завдання вважається виконаним.

Вихователь. Дякую, діти. Кожен (кожна) з вас любить своє місто, є його патріотом. Ваша палка любов надала енергії не тільки останній сторінці електронної книги, але й дозволила проглянути її усю. Давайте разом із Цікавликом погортаємо її електронні сторінки!

Цікавлик дякую гравців за активність та надану допомогу.

Наприкінці гри-сторітелінгу діти виконують танок-імпровізацію під українську народну мелодію.

ІНТЕГРОВАНЕ ЗАНЯТТЯ З ДОШКІЛЬНИКАМИ

«Віртуальний міні-музей льону та ткацтва

(на матеріалі Чернігівського Полісся).

Мета: зацікавити дітей вивченням самобутності рідного краю: його природи, рослинного світу; розповісти про культуру льону, надати коротку інформацію щодо історії його вирощування на Чернігівщині. Розповісти про специфіку переробки льону. Розширити уявлення про такий вид ремесла, як ткацтво. Вправляти дітей в елементарному тканні з лляних ниток на дитячій ткацькій рамці.

Обладнання: ноутбук для демонстрації відеоматеріалів; стендові експонати «Льонарство мого краю»; рослинний матеріал льону; підготовлений нитковий матеріал для ткання; міні-станок для ткацтва.

Музичний супровід: укр. нар. пісня «Льон гойдається, кучерявиться в голубім краю»; пісня «А льон цвіте синьо-синьо» муз. І. Сльоти, сл. В. Юхимовича.

Вірші до гри-імітації на мотив української народної пісні «За городом льон-льон»:

За городом льон, льон,

А в городі мак.

Мої любі маківочки,

Возьміться так

Спосіб виконання (за редакцією Гната Тацюри (1918 р.): «Той, хто грає, береться за голову, за обличчя, навхрест руки кладе, за коліна, за плес, плеще в долоні тощо. Всі так роблять і за кожним разом приспівують. Хто цього не зробить, той виходить із кола».

Заняття для дітей старшого дошкільного віку СПІВУЧИЙ ВЕРЬОВКА

Вид заняття: інтегроване (з ознайомлення із соціумом + музичне + розвиток мовлення)

Тип заняття: фронтальне, підгрупове.

Мета: учити свідомо сприймати інформацію з історії та культури свого народу; ознайомити з творчістю видатного українського музичного діяча Г. Верьовки, уродженця Чернігівщини; розширювати уявлення про життя людей в минулому у межах ознайомлення з соціумом; розвивати зв'язне мовлення; закріплювати знання про форми вокального виконавства (соліст, ансамбль, хор); закріплювати знання українських народних пісень.

Розвивати пізнавальну активність, мислення, пам'ять, уважність, зв'язне мовлення, комунікативні уміння. Формувати командний дух, артистичні дані; удосконалювати творчі здібності дітей у піснях.

Виховувати повагу до творчості представників української культури; виховувати любов до рідної землі й культурно-історичної спадщини свого народу.

Обладнання та матеріали: портрет Григорія Верьовки, відеопрезентація матеріалів коротких біографічних даних Г. Верьовки; мапа світу; мапа Чернігівської області та України; аудіозаписи музичних творів у виконанні Державного українського народного хору ім. Г. Верьовки; елементи народних костюмів (для дівчаток і хлопчиків); мотузочка для дидактичної гри «Творчий маршрут хору Верьовки».

Попередня робота: 1) *на музичному занятті:* закріплення понять «соліст», «ансамбль», «хор», «симфонічний оркестр», «оркестр народних інструментів» через проведення музично-дидактичних ігор та участь дітей у виконавстві; розучування пісні 2) *на занятті з ознайомлення з соціумом:* розширення уявлень дітей про життя людей у минулому через читання уривку оповідання письменника М. Коцюбинського (останні роки життя якого пов'язані з м. Черніговом) «Харитя».

Хід заняття

Діти, сьогодні почнемо наше заняття із цікавої загадки. Зараз ми встановимо зв'язок між нібито непов'язаними речами, але одну із них ми почуємо, а іншу – побачимо.

Вихователь ставить для прослуховування фрагмент пісні у виконанні хору ім. Г. Верьовки; після цього демонструє мотузочку.

- Ці речі пов'язані між собою тим, що чудову пісню у виконанні хору створив його керівник, всесвітньо відомий музикант Григорій Верьовка. Ця видатна людина мала незвичне, просте прізвище, вийшла з простого народу, але уславила Україну, її пісні та музику, на увесь світ.

- За допомогою чарівної мотузочки пропоную вам подорож у

минуле з тим, щоб більше дізнатися про те, як жили, творили й співали в нашому краї та у нашій країні.

Вихователь демонструє матеріали відеопрезентації «Співучий Верьовка».

Григорій народився у бідній родині на Чернігівщині, в якій було 12 дітей.

Слайд №3

У ті далекі часи більшість українських родин жила дуже бідно. Давайте пригадаємо, яким було життя української дівчинки Хариті, про яку ми з вами читали твір Михайла Коцюбинського.

(розповідь за текстом твору «Харитя»).

Так, життя простого народу було важким, проте, батько Григорія не тільки намагався забезпечити своєю працею утримання родини, але й заохочував дітей до музики. Батько грав на скрипці, гарно співав і брав участь в церковному хорі. У родині Верьовок була традиція спільного, сімейного співу, що цінується й нині в українських родинах.

Маленький Гриць мав музичний талант і дуже любляв рідну українську пісню. Батьки побачили цей талант Григорія та віддали його на навчання до Чернігова.

Діти, давайте позначимо на мапі Чернігівської області, нашого краю, де ж саме розташований центр? Ось тут ми мотузочкою прокладемо початок творчого шляху нашого видатного земляка Григорія Верьовки.

На наступному фото ми бачимо будинок на одній із вулиць Чернігова.

Слайд №4

Діти, скажіть мені, якою була тогочасна вулиця, як жили люди; розкажіть, як це передають світлини?

(розповідь-опис за фотозображенням).

Дійсно, життя людей в минулому й сьогодні дуже різняться. Люди живуть в інших будинках, мають інший транспорт, одяг. На наступній світлині ми побачимо, яким же був Гриць Верьовка за часів навчання у Чернігові. Ось такими були тогочасні учні семінарії.

Слайд №5

Саме у роки навчання Григорій Верьовка плекає думку про те, щоб на увесь світ залунала прекрасна українська пісня, нашу музику й український танець побачили й почули у багатьох країнах світу. Надалі Верьовка переїжджає до столиці нашої України (діти продовжують «Творчий маршрут Г. Верьовки», відмічаючи самостійно м. Київ на мапі).

Тут він створює колектив, який понесе у світ українську музику. А допоможе нам більше дізнатися про цей колектив виконання завдань вікторини-квесту.

Вікторина-квест (робота з фотозображенням, слайд №6).

Правильні відповіді вікторини відмічено курсивом. За кожную правильну відповідь дітям надається одна чарівна квітка, що укладається до **Віночка Пісень**

1. Яким був склад колективу, який створив Г. Верьовка :

- тільки хор;
- тільки оркестр;
- *змішаний склад.*

2. Яким був склад хору Г.Верьовка:

- Тільки жіночим;
- Тільки чоловічим;
- *Змішаний склад.*

3. Супроводжував спів хору оркестр, який був:

- Симфонічним;
- *Народних інструментів.*

4. У складі оркестру були такі народні інструменти:

- *Баяни;*
- *Бандури;*
- *Гітари;*
- *Контрабас;*
- *Маракаси.*

5. Колектив Г.Верьовки виконував музику:

- Сучасну;
- Класичну;
- *Народну;*
- *Дитячу.*

Творче завдання: «Одягнімо в народні костюми учасників хору»
(для хлопчиків і дівчаток)

Діти, під керівництвом нашого земляка Григорія Верьовки його український народний хор об'їздив з виступами майже увесь світ. Помандруємо разом мапою світу!!

(Діти відмічають мотузочками, в яких саме країнах світу побував ушавлений колектив під орудою Г. Верьовки). Це країни: Польща, Німеччина, Мексика, Канада, Фінляндія та інші.

Скрізь, де б не виступав колектив Григорія Верьовки люди з радістю й задоволенням слухали пісню, милувалися танцями та грою оркестру. Цей колектив і сьогодні радує нас своїми виступами. Любов до народної музики не згасає. Діти, а хто з вас любить нашу рідну українську пісню? Ось ми зібрали з вами такий Віночок Пісень.

Діти утворюють змішаний хоровий колектив (хлопчики й дівчатка) та оркестр елементарних інструментів для супроводу (бубни, тріскачки тощо).

Спів під відеозапис.

Рефлексія. Діти діляться враженнями від заняття.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Наукові статті у фахових виданнях України

1. Охріменко Н. П. Теоретичні аспекти художнього краєзнавства. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин, 2021. № 4. С. 7-15.

URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2375>

2. Охріменко Н. П. Екскурсії як засіб використання засад художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин, 2022. № 2. С. 39-45.

URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2677>

3. Охріменко Н. П. Критерії та показники патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2023. №11-12 (219-220). С. 127-131.

URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.296986>

Наукові статті у зарубіжних виданнях

1. Матвієнко С. І., Охріменко Н. П. Сучасні підходи до організації патріотичного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти. *Culture, education, literature*. 2021. 23 (1). MSBooks Publishing, Winnipeg, Canada. 2021. С. 146-150.

Наукові праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

2. Охріменко Н. П. Форми організації роботи щодо ознайомлення дошкільників з рідним краєм. *Сучасні реалії та перспективи розвитку освіти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 9 жовтня 2020 р). Дніпро: Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2020. С. 32 – 34.

URL: <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2020/10/re-09.10.20.pdf#page=32>

2. Охріменко Н. П. Специфіка виховання інтересу до культури рідного краю у дітей 6-7 років. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав, 26 лютого 2021 року). Переяслав, 2021. Вип. 68. С.130-132.

URL:<https://drive.google.com/file/d/1YaYN5aSsSj2pzTWEVBtIobquIBKsVxNb/view?usp=sharing>

3. Охріменко Н. П. Засади художнього краєзнавства у роботі зі старшими дошкільниками. *Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: збірник матеріалів XI науково-практичної інтернет-конференції / за заг. ред. А.С. Полякова. Глухів, 2021. С. 410-412.

URL:https://odaba.edu.ua/upload/files/Tezi_GLUHIVSKI_CHITANNYA_2021.pdf.

4. Охріменко Н. П. Рідний край: до визначення поняття. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 2022. Вип. 82. С. 68-70.

URL:<https://drive.google.com/file/d/1xxxsZOY0IrZZynW6jVi4kBzcwM1193nH/view?usp=sharing>

5. Охріменко Н. П. Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства. *Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у воєнний та повоєнний періоди*: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. (29-30 листопада 2023 р. м. Рівне), упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. Рівне, 2023. 176 с. С. 127-131.

URL:https://www.rshu.edu.ua/images/nauka/04_mmtvnpk/rns_2023m.pdf

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення й результати дослідження представлено в доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях різних рівнів: міжнародних – «Сучасні реалії та перспективи розвитку освіти» (м. Дніпро, 9 жовтня 2020 року); «Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти» (м. Львів, 15-16 вересня 2020 року); «Україна першого двадцятиліття XXI століття: культурно-мистецький вимір» (м. Рівне, 17-18 листопада 2020 року); «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав, 26 лютого 2021 року); «Інноваційні технології в педагогічній діяльності» (Teplice, Czech Republic 31 березня 2021 року); «Стратегія розвитку світової та української культури: сучасні акценти та перспективи» (м. Рівне, 18 – 19 листопада 2021 року); «Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 8-10 грудня 2021 року); «Світовий культурний простір крізь призму сучасних глобалізаційних і пандемічних викликів» (м. Рівне, 17-18 листопада 2022 року); всеукраїнських – «Модернізація професійної підготовки менеджерів» (м. Ніжин, 21 жовтня 2020 року); «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (м. Ніжин, 23 жовтня 2020 року); «Софія Русова – предтеча Нової української школи» (м. Ріпки, 25-26 лютого 2021 року); «Сучасні виміри української регіоналістики» (м. Ніжин, 7 квітня 2021 року); «Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти» (м. Чернігів, 11-12 червня 2021 року); «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору» (м. Глухів, 17 травня 2022 року); «Європейський вимір української освіти: виклики та перспективи» (м. Київ, 09 лютого 2023); «Фребелівська педагогіка в сучасній освіті: вимоги, тренди, перспективи» (20-21 квітня 2023 року, Херсон – Івано-Франківськ); «Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: виклики сьогодення» (07 червня 2023 року, м. Полтава); «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, педагогічні

пошуки, здобутки» (м. Ніжин, 20 червня 2023 року), «Формування у дошкільників толерантності у прийнятті різноманітності за змістом Шкали оцінювання якості освітнього процесу в закладах дошкільної освіти (ECERS-3)» (14 березня 2024 року, м. Полтава).

УКРАЇНА

БАХМАЦЬКИЙ ЗАКЛАД
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (ясла-садок) №3 «БЕРІЗКА»
Бахмацької міської ради Чернігівської області

вул. Героїв України, 26, м. Бахмач, Чернігівська область 16500, тел. 4-20-73

11.03.2024. № 23

на № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Охріменко Наталії Павлівні, в тому, що матеріали її дисертаційного дослідження «Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти», представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 01 – освіта/педагогіка за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки, впроваджено в освітній процес закладу дошкільної освіти №3 «Берізка» Бахмацької міської ради Чернігівської області впродовж 2021-2023 років.

Використання методики діагностики рівнів патріотичної вихованості засобами художнього краєзнавства, запропонованих дисертанткою, дозволило виявити відповідні рівні та продовжувати подальшу цілеспрямовану експериментальну роботу з дітьми, їхніми батьками та педагогами ЗДО.

Охріменко Н.П. проводила методичну роботу з вихователями старшої групи закладу дошкільної освіти, надавала допомогу у проведенні форм прямого та опосередкованого краєзнавства з дітьми та батьками, заходів патріотичного виховання, що сприяло підвищенню ефективності співпраці ЗДО з родинами, а також підвищило компетентність вихователів з питань сучасних підходів до патріотичного виховання дошкільників й використанню виховного потенціалу краєзнавства у даному процесі.

У групі дітей старшого дошкільного віку було запроваджено програму експериментальної роботи з патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства шляхом використання системи форм роботи, методів і засобів, спрямованих на підвищення рівня патріотизму у дітей. Удосконалено функціональність міні-музею ЗДО зразками художньої культури м. Бахмача та

Чернігівського краю.

Отримані результати засвідчили позитивні зміни у рівнях прояву патріотизму дітей 6-7 років засобами художнього красзнавства, що підтверджує ефективність розробленої експериментальної методики.

Директор:

Світлана СВЕРБІЙ

УКРАЇНА
ЧЕРНІГІВСЬКА МІСЬКА РАДА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ

Чернігівський дошкільний навчальний заклад № 30
Чернігівської міської ради Чернігівської області

вул. Козацька, 4, м. Чернігів, 14000, тел. 5-35-84, e-mail: zdo30cher@gmail.com ЄДРПОУ № 26290515

12.03.2024 № 01-43/48

на _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ОХРИМЕНКО Наталії Павлівни

«Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у
закладах дошкільної освіти»

представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі
знань 01 – освіта/педагогіка за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки

Матеріали дослідження ОХРИМЕНКО Наталії Павлівни за темою
«Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у
закладах дошкільної освіти» упроваджувалися в освітній процес
Чернігівського закладу дошкільної освіти №30 Чернігівської міської ради
Чернігівської області упродовж 2021-2024 років.

Охріменко Н.П. були впроваджені в освітню діяльність навчального
закладу обґрунтовані положення дисертації: патріотичне виховання дітей 6-7
років з урахуванням оновлених підходів до його реалізації у практику закладів
освіти; художнє краєзнавство: його сутність, патріотично-виховний потенціал
та механізми використання у роботі з дошкільниками у ЗДО; критерії та
показники оцінювання результатів впровадження.

Концептуальні засади процесу патріотичного виховання дітей 6-7 років
засобами художнього краєзнавства конкретизовані у розробленій програмі
забезпечення педагогічних умов патріотичного виховання дітей засобами
художнього краєзнавства; процедур, методів і засобів визначених
дисертанткою завдань. Упровадження авторської системи експериментальної
роботи позитивно вплинуло на процес патріотичного виховання за
використання потенціалу художнього краєзнавства стосовно дітей 6-7 років.

Отримані Охріменко Н.П. результати дослідження можна
рекомендувати до подальшого впровадження в освітній процес закладів
дошкільної освіти з метою підвищення рівня патріотичної вихованості
дошкільників 6-7 років засобами художнього краєзнавства.

Матеріали дисертаційного дослідження були обговорені та схвалені на
засіданні Педагогічної ради (протокол № 2 від 23 .02. 2022 р.)

Завідувач

Валентина МАЛИШЕВА

УКРАЇНА
ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД №19
ПРИЛУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Фабрична, 140, м. Прилуки 17500 тел.: 7-46-02 e-mail: dnz19@uopmr.gov.ua

20.03.2024 №01-19/20

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ОХРИМЕНКО Наталії Павлівни

«Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства
у закладах дошкільної освіти»

представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі
знань 01 – освіта/педагогіка за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні
науки

Результати дисертаційного дослідження **ОХРИМЕНКО Н.П.** «Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти» впроваджувалися в Прилуцькому дошкільному навчальному закладі №19 Прилуцької міської ради Чернігівської області впродовж 2021-2023 років.

ОХРИМЕНКО Н.П. запропоновано для використання в освітньому процесі закладу дошкільної освіти експериментальну систему роботи патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства, представлену програмою «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю».

У запровадженій системі експериментальної роботи узгоджувалися базовий (інваріантний) та регіональний (експериментальний) компоненти дошкільної освіти, реалізовувалися форми роботи з педагогами ЗДО, зокрема: комплексний проблемний семінар, тренінгова програма з художнього краєзнавства, методичне об'єднання тощо; з батьками вихованців старшої групи, як-от: круглий стіл, майстер-клас, селфі-квест тощо; оновлено матеріали міні-музею ЗДО зразками регіональної культури.

ОХРИМЕНКО Н.П. було розроблено та апробовано зміст, форми та методи дослідно-експериментальної роботи з дітьми, спрямовані на їх патріотичне виховання засобами художнього краєзнавства; дослідним шляхом доведено їхню ефективність. У ході дослідження реалізовано низку сучасних цікавих та ефективних форм роботи, розроблених **ОХРИМЕНКО Н.П.**, у напрямках роботи з педагогами, дошкільниками та їхніми батьками, у тому числі – у спільній художньо-краєзнавчій, патріотично спрямованій діяльності, що є актуальним для сучасної освітньої практики закладу дошкільної освіти.

У ході експериментальної роботи встановлено, що отримані результати дозволяють істотно підвищити рівень патріотичної вихованості

дітей засобами художнього краєзнавства та можуть бути рекомендовані для
упровадження у практику закладів дошкільної освіти України.

Директор ДНЗ №19

Олена МАРІОХНО

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ

Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) №4«Казочка»

м. Ніжин, 16600 вул. Овдіївська, 42, тел. (04631) 2-35-84

E-mail: sad4nizhyn@ukr.net

15.03.2024 №01-15/53

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ОХРИМЕНКО Наталії Павлівни
«Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства
у закладах дошкільної освіти»
представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 01 – освіта/педагогіка
за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки

У закладі дошкільної освіти №4 «Казочка» упродовж 2021-2024 рр. проводилася експериментальна робота щодо апробації та впровадження результатів дисертаційної дослідження ОХРИМЕНКО Наталії Павлівни з теми «Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти». Проведена ОХРИМЕНКО Н.П. експериментальна робота визначала актуальність з огляду на посилення засад патріотичного виховання та пошуку щодо цього ефективних засобів реалізації цього процесу. Запропонована ОХРИМЕНКО Н.П. експериментальна система роботи є багатоелементною, містить широке коло розроблених дисертанткою форм роботи з педагогами ЗДО, дошкільниками та їхніми батьками.

Експериментальна робота з дошкільниками за авторською програмою «Рідний край вивчаю, патріотом зростаю» створювала сприятливі умови для підвищення рівня їхньої патріотичної вихованості. Взаємодія дітей з елементами регіональної художньої культури сприяла вихованню інтересу дітей до рідного краю, формувала їхні патріотичні почуття. ОХРИМЕНКО Н.П., з метою підвищення рівня педагогічної компетентності батьків, було організовано низку форм роботи, у тому числі – художньо-краєзнавчого спрямування, спільно з дітьми, батьками та вихователями ЗДО. Під час проведення експериментальної роботи ОХРИМЕНКО Н.П. постійно надавала допомогу педагогам закладу дошкільної освіти, особливо вагомо це визначалося в ознайомленні вихователів з методичними засадами проведення заходів з художнього краєзнавства.

Позитивно оцінені обґрунтовані дисертанткою педагогічні умови

патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти, розроблені методичні матеріали сприятимуть осучасненню форм, методів, засобів патріотичного виховання дошкільників.

Матеріали дисертаційного дослідження ОХРІМЕНКО Н.П. отримали схвальні відгуки вихователів закладу дошкільної освіти.

Директор

Ольга Гурська - Ольга ГУРСЬКА

Менський заклад дошкільної освіти
(ясла-садок) «Сонечко» комбінованого типу
Менської міської ради
вул. Гімназійна, 1, м. Мена, Корюківський район,
Чернігівська область 15600, e-mail: Dnzsone4ko@gmail.com
офіційний сайт: <https://sites.google.com/view/dnzsone4ko/>
Код ЄДРПОУ 33993329

«20» березня 2024р. № 73

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ОХРИМЕНКО Наталії Павлівни

«Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства
у закладах дошкільної освіти»

представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі
знань 01 – освіта/педагогіка за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки

Упродовж 2021-2023 років на базі Менського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) «Сонечко» комбінованого типу Менської міської ради проводилася діагностика патріотичної вихованості дітей 6-7 років та упродовжувалася розроблена Охріменко Н.П. експериментальна методика патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.

Відзначаємо, що матеріали, які було використано в експериментальній роботі, базуються на цікавих зразках художньої культури Чернігівщини, що викликало значний інтерес у педагогів ЗДО, оскільки це дозволило осучаснити засади роботи з дітьми, а також надати більшій ефективності процесу співпраці з родинами вихованців. Дисертанткою було презентовано розроблені конспекти занять та інших форм роботи з дошкільниками, спрямованих на підвищення рівня патріотизму.

Під час проведення експериментальної роботи Охріменко Н.П. було організовано та проведено ряд методичних заходів з вихователями ЗДО, що сприяло набуттю ними умінь проведення заходів очного та опосередкованого краєзнавства, що не реалізувалося у попередні роки. Ефективними для педагогізації батьків з питань патріотичного виховання дітей 6-7 років визначилися заходи, організовані Охріменко Н.П.: круглий стіл, майстер-клас волонтерського спрямування, селфі-квест.

Вважаємо, що експериментальні результати дослідження Охріменко Н.П. є актуальними щодо використання засад художнього краєзнавства у патріотичному вихованні дошкільників і заслуговують широкого впровадження закладів дошкільної освіти.

Директор

Олена МАЙСТРЕНКО